

SOSYOLOJİ DERS NOTLARI

1975 - 1976 DÖNEMİ

Prof. Dr. Mübeccel B. KIRAY

SOSYOLOJİ DERS NOTLARI

Prof.Dr. Mübeccel B. KIRAY'ın 1975-1976 ders yılında İ.İ.T.İ.A. Siyasal Bilimler Yüksek Okulu 1 nci sınıfında verdiği derslerde ~~verilen notları~~ dir.

SÖZLEŞİM ÜYESİNİN İZİNİ ALINMADAN REFERANS VERİLMEZ.

İ Ç İ N D E K İ L E R

DOĞA ORGANİZMA ETKİLEŞİMİ VE DİNAMİK UYUM	1
İnsan ve Toplumun Evrimi	7
İnsanlar Tarıma Nasıl Ulaştı ?	10
Basit Çapa Ziraati Yapan Kavimler	18
SANAYİ ÖNCESİ (ÖKÜZ ve SAPANA TARIMINA DAYANAN) TOPLUMLARIN İNCELENMESİ..	24
Nüfus	24
Nüfus ve Toplumun Diğer Yönleri	27
Sapana ve Öküzü Dayalı Tarım Topluluklarında İnsan ve Toprak İlişkileri Nasıldır ve Nasıl Değişir ?	32
Sapana Dayalı Tarım Topluluklarında Mekanda Yerleşme	39
Tarımsal Üretimde Öküz Yerine Atın Sapana Koşulması	41
Akdeniz Ülkeleri : İspanya ve İtalya	46
Osmanlı İmparatorluğu	47
Sapana Dayalı Tarım Topluluklarında Kentler Nasıldı, Bu Toplulukların Mekanda Aldığı Biçim Neydi, Kimler Nerde Otururdu ?	59
ABD'deki Şehirler	62
Modern Sanayi Toplumunun İç Yapısı	67
Sınıf ve Tabaka	69
Az Gelişmiş Ülkeler	75
Türkiye	76
MODERN ŞEHİRLERİN GELİŞMESİ ve TÜRKİYE'YE HAS BAZI EĞİLİMLER	81
SOSYO-EKONOMİK HAYATIN DEĞİŞEN DÜZENİ : KENDİLİĞİNDEN DÖRT KÖYÜN MONOGRAFİK KARŞILAŞTIRILMASI	94
SOSYAL YAPI ve NÜFUS ARTIŞI ETKİLEŞİMİ	132

DOĞA ORGANİZMA ETKİLEŞİMİ ve DİNAMİK UYUM

İnsanlar diğer bütün organizmalarla birlikte doğanın parçasıdır. Evren, canlı ve cansız olmak üzere ikiye ayrılır. Canlıların en önemli ayırdedici özelliği kendi kendilerini çoğaltabilmeleridir. İnsan da doğanın canlı bir parçasıdır. Doğa ile karşılıklı ilişki halindedir. İnsan canlıların bir parçası olarak doğayla uyum halindedir.

Dinamik uyum: Doğa ile organizma etkileşimi. İkisi de bu etkileşim içinde değişikliğe uğrar; gene de uyum içerisinde kalır. Organizma hayatını bu etkileşim ile sürdürür. Doğa ile organizma etkileşimi daima bir denge verir. Bu dengeye dinamik denge denir. $D = f(0)$. Bu denge daima hareket halindedir. Tanınmış bir İngiliz biyoloji bilgini şu örneği verir: İngiltere'de evlenmemiş kızlar ile eşek arıların arasında dinamik bir denge vardır. Ne kadar kız varsa o kadar eşek arısı vardır. Evlenmemiş kızlar kedi besliyorlar ve kediler çoğalıyor, fareleri yiyorlar. Farelerin sayısı azalıyor ve eşek arılarını yiyen fareler olmadığı için eşek arıları çoğalıyor. Kızlar çok olunca kediler çoğalıyor, fareler azalıyor, eşek arıları çoğalıyor. Kızlar az olunca kediler azalıyor, fareler çoğalıyor, eşek arıları azalıyorlar.

Bu dinamik uyum değişince yalnız adetler azalıp çoğalıyor. Ayrıca doğa değiştikçe o doğayı işleyen organizmalardan az uyum yapanlar ölüyor. Uyum yapanlar çoğalıyor. Uyum yapanlar da yeni bir organizma türü olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, önceleri atlar bütün ayakları ile yere basan bir hayvandı. Tırnakları ve dişleri kuvvetli değildi. O halde koşma gücünü kullanmıyordu. Daha sonraları

doğaya uyum yapmış ve daha hızlı koşması gerektiğinden yarım ayak yere basmağa başlamış ve zamanla iki tırnağıyla basmağa başlamış ve doğaya uymuştur. Böylece korunuyor ve yaşamını sürdürüyor.

Bukalemun doğaya uyum için rengini değiştiriyor. Bulunduğu çevreye uyuyor. Böylelikle hem korunuyor, hem de yaşamına devam ediyor.

Organizmaların değişimleri ve uyum göstermeleri sonunda yeni organizmalar ortaya çıkıyor. Değişerek denge halini yine muhafaza ediyor. Örneğin, 2 milyar yıl önce balık yokken organizmanın uyum göstermesi sonucunda yeni bir tür olarak doğada belirdi. $D = f(0)$ ekolojik denge ya da ekolojik sistemlerden söz edebiliriz.

Zamanla evrenin değişmesinden dolayı cansız çevre de değişikliğe uğrar. Çevrenin değişmesiyle denge bozuluyor. Ama eski türler yerine yeni türler çıkınca denge tekrar sağlanıyor. Ve her ortaya yeni çıkan organizma daha öncekilere göre daha karmaşık, kompleks bir yapıdadır.

Bu değişen denge durumu içinde insanlar nerede duruyor? Ne zaman hangi şekil içinde ortaya çıkıyor?

İnsanı diğer canlılardan ayıran bir takım özellikler vardır ki bu özellikler onu insan yapar. Bu özelliklerin canlıların evrimi içerisinde ne zaman nasıl belirdiğini bilmekte fayda vardır. Tropik ormanlarda ağaçlar üzerinde yaşayan Lemür ve Tarsier isimli hayvanlar vardı. Bu hayvanlar gelinceye kadar diğer memeliler, kedi, köpek, geyik gibiler yere paralel durduklarından iki göz ayrı ayrı sahaları görüyordu. İki gözün arasındaki mesafe kördü. Uzun suratları vardı. Tarsier ve lemürlerde ise

dik durmağa başladıklarından iki gözle ayrı ayrı iki alanı değil, üstüste çakışan bir alanı görme yeteneği gelişmeğe başlıyor. Aynı sahayı üç buutlu görüyorlar. Buna stereos kopik görüş denir, yani, iki gözle bir tek alanı görmek. Bu hayvanlarda başka bazı karakteristik özellikler de görülmeğe başlanmıştır. Örneğin eller pençeden farklı hale gelmeğe başlamış, kavrama yeteneği ortaya çıkmış, baş parmağın avucun içine dönebilir hale gelmiş olduğu görülür. Giderek bu özelliklerin daha da gelişmesi ile maymunlar ortaya çıkıyor. Maymunlarda stereoskopik görme daha çok belirginleşiyor. Parmaklar avucun içine rahatlıkla dönebiliyor. Kuyruk denge organı halinden çıkıyor, yürüyüşteki yere paralellik kalkıp yavaş yavaş dikleşmeğe başlıyorlar. Dik durmayla beraber ortalığı daha iyi görmeğe başlıyorlar.

Amerikadaki maymunlarda bu değişikliklerden başka ayrıca kuyruk daha da gelişiyor. Kuyrukla asılma dengesi önemli bir uyum etkeni oluyor. Bu üstün grup, evrimin Amerika- larda kuyruklu maymunlarda durması sonucunu doğuruyor. Oysa eski dünyada daha iyi uyum yapan önce kuyruksuz maymunlar sonra giderek insan ortaya çıkıyor. Kuyruksuz maymunlar, maymun değildir. Bunların üç çeşidi vardır:

- 1) Şempanzeler
- 2) Goriller
- 3) Orang Gutanlar

Bunlar daha da dik duruyorlar. Artık fonksiyonu kalmayan kuyruk kayboluyor. Ayrıca beyin göine yerleştiği kafatası ve beyin büyüyor. Alın genişliyor. Beynin büyümesi zihinsel yetenekleri arttırıyor. Ağaçlarla hiç bir ilişkileri kalmıyor. Hayatları değişiyor. Beynin büyümesi

nelere yol açıyor? Köhler bir adada bir ağaca sepet içinde muz asıyor. İpin ucu ağaca bağlıdır. Muzun alınabilmesi için ipin çözülüp sepetin aşağıya indirilmesi gerekmektedir. Kuyruksuz maymunlara gelinceye kadar bütün hayvanlar atlarlar, parçalarlar ve yerlerdi . Kuyruksuz maymunlar için durum böyle değil. Muzu elde etmek için goril geliyor, muza erişemeyip gidiyor. Üçüncü gelişinde ipi çözüp sepeti alıp gidiyor. Belirli bir durumda, o durumu oluşturan çeşitli unsurların birbiriyle ilişkisini anlayıp kavrayabilmek çok özel bir yetenektir. Bu onun zekasını, yani kompleks bir problem çözme yeteneğini gösteriyor. Goril gibi bir kuyruksuz maymunda bu yeteneğin varlığı görülmektedir.

Başka bir deney de hayvanat bahçesinde yapılıyor. Hayvanat bahçesinde bir kafesin içine şempanze konuyor. Kafesin dışına muz konuyor. Yanına birbirine eklenebilecek bir kaç tane sopa konuluyor. Antropoit yani şempanze bu elemanları kullanarak amacına ulaşıyor. Amaca ulaşabilmek için pençesi, dişi, çevresi gibi organik olmayan bir şey, alet kullanıyor. Bu hayvanlarda ilk defa görülen bir şey. Antropoit hayvan gıda elde etmek için bulunduğu durumu analiz ettikten sonra kendi biyolojisinin dışında en basitinden alet kullanabiliyor. İnsan yaşamını devam ettirebilmek için doğayı her zaman bir aletle işler. O halde aradaki fark nedir?

İnsan yaşantısının her yönünü sembolleştirebilir. Şempanze ve goril yaşantısını sembolize edemez. Kompleks problem çözme ve alet kullanma yeteneği kesintilidir. Kendi içinde kalır. Grubunun diğer üyelerine ve gelecek

kuşaklara aktaramıyor. İnsan yaşantısına sözlerle, yazılı şekillerle, problemleri bazı formüllerle ifade ederek sembolleştirir ve başkasına, diğer kuşaklara aktarır yani öğretir, biriktirir. İnsan için aletle işlemek ve yaşantıyı sembolleştirmek açık uçlu biriken bir oluşumdur.

1) Problem çözme } doğa kuyruksuz maymunlara bu iki yete-
2) Alet kullanma } neği ilkel biçimde veriyor, ama 3.
yeteneği vermiyor. Böylece hayvanla
insan birbirinden ayrılıyor.

3) Sembolleştirme : İnsan lisanla, işaretle, yazıyla, matematiksel sistemlerle bu yeteneği ifade edebiliyor. Halbuki evrimde bir alt seviyedeki organizmalar problem çözebildiği, alet kullanabildiği halde yaptıklarını sembolleştiremiyorlar. Kuyruksuz maymunlarda kapalı, kesintili olan alet kullanma, insanlarda biriken başkalarına aktarılan bir hal alıyor.

Köpeklerde beyin : 50 cm³
Şempanzelerde beyin : 340 cm³
İnsanlarda beyin : 1200 cm³ dür.

Beyni gelişmiş hayvanlarda öğrenmek son derece kolaydır. Bununla beraber unutmak da kolaydır. Halbuki beyni gelişmemiş hayvanlarda öğrenmek çok zordu. Ama öğrendiklerini unutmazlar. İnsanlarda ise öğrenme, unutmama ve sembolleştirme yeteneği üstün derecede gelişmiştir. İnsan olağanüstü bir problem çözme yeteneği ile doğaya uyum yapar. Üstelik insan çevresine tek olarak uyum yapmaz, grup olarak uyum yapar. Hayvanlar tek başlarına uyum yaparlar. İnsanın alet kullanma ve sembolleştirme yetenekleri, giderek, grup olarak uyum yapmasına da neden olur. Genel-

likle uyum için organizmalar kendileri değiştikleri halde, alet, sembol ve grup ile uyum yapan insanda değişme olmuyor. Çünkü insan çevreye uymak için aletlerini, sembollerini ve grup hayatını değiştiriyor. Kendi yapısının değişmesi ise uyum için değişen alet, sembol ve grup hayatına bağımlı hale geliyor.

Ancak insan hemen bugünkü şeklini almıyor. Diğer organizmalar gibi değişikliğe uğruyor. Dik durma hadisesiyle 50 cm³ olan beyin gelişerek 1250-1500 cm³ oluyor. Bu hal yeteneklerindeki büyük aşamayı açıklıyor. Ayaklar sadece bedeni taşıyabilme gücünü ve eller extra tutma özelliğini kazanıyor. Stereos kopik görme hemen hemen 100% e geliyor. Baş parmak gelişiyor. Arka ekteminiteler ayak halini alıyor. Ayak bedeni tutma görevini yapıyor. Ellerse extra tutma özelliği kazanıyor. İnsanın, doğayla etkileşmesi, dik durması, elin ayağın özellik kazanması olağan bir sonuç değildir. İnsan alet yapma niteliği kazanıyor (beyin kanalıyla). Organizma doğa ilişkisi kalkıyor. Organizma - alet - doğa ilişkisi ortaya çıkıyor. İnsanın tam dik durması sonunda beyni gorilinkinden iki üç kat daha gelişmiştir. Tutma yeteneğinin gelişmesiyle bu açıdan pek fark yoktur.

En büyük fark sembolleştirmedir. Goril içindekilerini, bildiklerini hemcinslerine geçiremez, onlar kendi içinde kalır. Açık değildir. İnsanlar ise bir şeyi gelecek nesillere iletebilir, geçirebilir, yani sembolleştirebilir. Hem o kişi tarafından saklanır, hem de başkalarına aktarılabilir. Bu haberleşme özelliğinden dolayı insanlar toplum halinde yaşar. Bu özellik, insanın doğaya daha

iyi uyum yapmasını sağlayan bir özelliktir. İnsanın doğaya daha iyi uyum yapabilmesi herhangi bir hayvanın doğaya uyum yapmasından başka bir şey değildir.

Artık insan doğa değiştiği için değişmiyor, kullandığı aletler doğayı değiştiriyor. İnsanın insan olarak yaptığı uyum organizmasını değiştiriyor. İnsanın insan olduktan sonra değişmesi çevreye aletle, sembolle, grup hayatı ile uyum yaptığı için olmuştur, yani hem alet, hem semboller hem de toplum hayatı değişerek insan organizmasının değişmesine neden olmuşlardır. İnsanın adaleleri küçülüyor, kemikleri inceliyor, kafatası genişliyor, beyni büyüyor ve gri maddesi artıyor.

Başka bazı hayvanların da grup hayatı ile uyum yaptıkları bilinir. Örneğin, arıların toplum halinde yaşaması. Fakat bu toplum hayatı biyolojileri ile determinedir. Ortaya çıktıklarından beri arılar her zaman aynı şeyi yapmışlardır. Varoluşlarından beri aynı şekilde yaşarlar, hayatlarında hiç bir değişiklik olmamıştır. Halbuki insanların aletleri, sembolleri, yaşayış tarzları ve giderek kendi biyolojileri değişmiştir. Halbuki arıların hayatı değişmiyor. Diğer hayvanlarda bu hayat sabittir, değişmez.

İnsan ve Toplumun Evrimi

Böyle uyum yapan insan ve toplum da bir evrimden geçmiştir. Prehistorya ve paleoantropoloji bugünkü toplum ve insanların nasıl uzun yüzyıllar boyunca evrime uğradığını açıkça göstermektedir.

İki milyon yıl önceye ait toprak ve kayaların arasında alet bulunmuştur. Tek bilinen şey bu aletlerin tabii etkenlerle oluşmuş olmasıdır. Bu aletler son derece kaba taş aletlerdir. Ama o zamana kadar tam insana rastlanmıyor. Kuyruksuz maymunlara yakın olan hayvan izlerine rastlanıyor. Paleoantropologlar uzun zaman bu aletlerin değişmemiş olmasını, o organizmalar arasında kominikasyon yani sembolleştirme faaliyetinin eksikliğiyle açıklıyorlar.

Daha sonra Cava'da bir kalıntı bulunuyor. Bu kalıntı kemik yapısı bakımından en eski insan olarak kabul ediliyor. Bu kalıntının adı pithekanthopus erectus. Sadece oyluk kemiği ve kafatası parçaları bulunuyor. Bundan dolayı bu insanın dik durduğunu ve kafatası büyüklüğünü ölçebiliyorlar. Kemiklerinin kalınlığından adalelerinin kalın olduğunu anlıyorlar. Başlarını biraz öne eğik olarak taşıdıklarını söylüyorlar. Bu kalıntılar aluvial topraklar arasında bulunduğu ve sularla sürüklenmiş olduğundan aynı yerde bulunan taş aletlerin tam bu insana ait olduğu söylenemiyor fakat kuvvetle tahmin ediliyor.

Paleoantropologlar Pekin civarında 500.000 sene önce bir mağarada yaşamış olan 40 insan iskeleti buluyorlar. Kemik yapıları Cava'da bulunanlara çok benziyor. Bunlara Sinantropus pekinensis deniliyor. Bunların büyük şans sonucu buldukları mağaradan

- grup halinde yaşadıkları

- alet kullandıkları, dolayısıyla sembolleştirme yeteneğine sahip oldukları kesin olarak anlaşılıyor. Bunlar grup halinde yaşadıklarından, aralarında kesinlikle bir haberleşme ve sembolleştirme vardı. Diğer bir kesin bilgi de bu grubun yanında ateş kalıntıklarına rastlanmasıdır.

Bundan da ateş kullandıkları anlaşılıyor. Bu alet kullanmada görülen büyük ve önemli değişikliği belirliyor. Daha sonra İspanya, Afrika ve İngiltere'de aynı çağa ait ateş kalıntısı olan, alet kalıntısı olan insan fosillerine rastlanıyor.

Erken Paleolitik : 2.000.000 - 150.000

eski taş (kaba taş) devri

Orta Paleolitik : 150.000 - 35.000

alet yapma teknikleri gelişiyor. Nüfus birden bire artıyor

Geç Paleolitik : 35.000 - 12.000

Bütün aletlerde peşitlenme ve artma görülüyor. Bulunan mezarların içinde belli bir inanç sisteminin varlığını yansıtan barınaklar var. Avcılık ve toplu yaşama geçiyorlar. Bu zaman sonunda donan Bering boğazı üzerinden yürüyerek Amerika'ya geçiyorlar.(Amerikada evrim kuyruksuz maymunlarda kalmıştı) Bu devrede çok daha ince kemikli daha uzun boylu daha hafif insanlar ortaya çıkıyor. Bunlara Neandertal adı veriliyor.

25.000 yılları için de mezarlıklar görülüyor. 35.000 yıl kadar önce buzul devirleri bitiyor. Sellar basıyor. Bundan sonra insanlık tarihi ilgi çekici bir hız kazanıyor. Aletler de eski aletlere benzemiyor. Onların yerini minicik taş parçaları alıyor. Nüfus son derece

hızlı artıyor. Minik taşlardan testereye benzeyen oklar yapılıyor.

Mezolitik : 12.000 -- 8.000

Alet etkinliğinin en belirgin olduğu devre. Bu devreden sonra insan son derece alet eksikliğinin olduğunu fark ediyor.

Neolitik : 8.000

10.000 ilâ 8.000 yıl kadar önce insan toplumlarının yaşantısıyla son derece önemli, bu yaşantıyı temelinden değiştiren bazı gelişmeler görülüyor.

En önemli hadise o zamana kadar avcılık ve toplayıcılık ile geçinen insan toplumlarının tarıma geçmeleridir. 35.000 yılında buzul devrinde ren geyiği avıyla uğraşırken 8000 yılında artık gıda toplanakla kalmıyor, gıda yetiştirmeye başlıyorlar. Bu arada nüfus on misline yakın artıyor. Gıda yetiştirmeye başlamaları onları yepyeni bir düzene götürüyor. O zamana kadar, 1.800.000 yıl, göçebe olarak yaşayan insanlar ilk defa toprağa, belirli bir mekâna yerleşiyorlar. Yerleştikleri köylerde en az 200 kişi yaşıyor. İnsanlık tarihinde ilk defa bir grupta bazı insanlar doğrudan doğruya gıda sağlamakla uğraşmıyor. Başka bir iş de yapabiliyor. Gıda sağlayanlarla, sağlamayanlar arasındaki farklılaşma ilk defa bu devrede Anadolu'da ortaya çıkıyor.

İnsanlar Tarıma Nasıl Ulaştı?

Anadolunun ortasındaki ve güney doğusundaki yüksek yaylaların otlaklarında bugün bildiğimiz bütün tahılların yabancılığı vardır. Bu otlaklarda insan grupları geziyor

ve bu yabancı tahılları hem topluyor hem de orada otlayan hayvanları (koyun, siğir cinsi) avlıyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, giderek, daha çok yararlandıkları yabancı tahılların başında bekçi bırakıyor ve koruyorlardı. Zaman gelince bu tahılları topluyorlardı. Tohum ve ürün problemini anlaşılan böylece kavramış ve çözmüş olacaklar. İlk defa yabancı tahıl ehlileştirdikten sonra bütün bitkisel yiyecekleri bu yolla ehlileştiriyorlar. Bitkiler ehlileştirildiği halde hayvanlar ehlileştirilmiyor, onlar hâlâ avlanıyor. En az 1.800.000 sene insanlar avcılıkla geçiniyor. 8.000 sene önce gıda üretmeğe ve köy hayatı yaşamaya başlıyorlar. Bu değişimin önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Aynı zamanlarda Ganj ve Indus civarında pirinç ehlileştiriliyor. Amerika'da 6000 sene önce tahılsız nebat olan mısır ehlileştiriliyor.

Her yerde ilk ehlileştirilen bitki nişastası bol olan pirinç ve fasulye, tahıl gibi bitkiler olmuştur. İkinci ehlileştirilen bitkiler C vitamini zengin sebzeler olmuştur. Eski dünyada lahanalar ve turuncu giller, Amerika'da yeşil biber, domates ilk olarak ehlileştirilmiştir. Daha sonra elyaf temin edilen nebatlar (keten, kenevir) ehlileştirilmiştir. Daha sonra 2000 yıl sakın bir hayat yaşamıştır. Kullanılan aletler orak, balta, çomak, ucu yakılmış değnek (kazma görevini gören), döğendir. İnsanlık tarihini %100 değiştiren ilk olay gıda üretimidir.

Bu büyük değişikliğin temelindeki gıda toplamak ve avlamaktan gıda üretimine geçiş, insanlık tarihinde ilk defa gıda üretimini fiilen yerine getiren kimselerin kendi tüketeceklerinden daha fazlasını üretmeği başarmış olma-

Ehlileştirme
Bromantisi

ları bir "Artı Ürün" ortaya çıkarmış, bu da giderek ilk defa anlamlı oranda toplumun kendi içinlen farklılaşmasına, ihtisaslaşmasına yol açmıştır. İlk defa toplumda bazı insanlar tarımla uğraşırken, diğer bazıları tarımsal olmayan üretimle, ulaşım ya da bütün bunların kontrolü ile uğraşır olmuşlardır. Bu farklılaşma ve ihtisaslaşmanın şekli, karmaşıklığı da bundan sonra hep artı ürünün miktarına bağlı kalmıştır.

Neolitik diye anılan devirde insanların gıda toplama dan gıda üretimine geçtiğini gördük. Toplayıcılıktan ekiciliğe geçiş, büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bu etkileşimden sonra ortaya çıkan toplum özellikleri şöyle özetlenebilir:

- 1) Toprağa yerleşme
- 2) Büyük bir grubun bir arada yaşayabilmesi (200-2000 kadar mifus) (avcı ve toplayıcılar 20-40 kişilik gruplar halinde yaşayabilirlerdi).

Toprağa yerleşme şekli köy hayatı şeklinde oluyor. 100-200 kişilik köy hayatı, yani toprağa yerleşme başlıyor. Bu devrede ilk defa kerpiçten yapılmış evlere rastlanıyor. Sokakları yumuşak taş veya tahta ile kaplı. Bu köylerde üretim ancak kendi kendine yeter şeklinde yapılıyor. Aile genişliği de fazla değildi: ortalama olarak 3-4 kişiyi geçmezdi. Yaş sınırı ise 25 idi.

Tarımda ileri bir alet yoktu. Hâlâ eski aletler kullanılıyordu. Henüz toplum içinde bir farklılaşma başlamamıştı. Herkes aynı şeyi yapmaktaydı.

Giderek yerleşme yerleri büyüyor, nüfus artıyor. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda 2000 kişilik yerleşme bölgelerine rastlanıyor. En öncelisi dükkanların varlığı göze çarpıyor. Bu kalıntıların dışında çömlekler göze çarpıyor. Çömlekçilik faaliyetinin bulunduğu anlaşılıyor. Alınan mahsulün öbür yıla kadar saklanması ve öbür yıla yiyecekten başka tohum saklamak için büyük çömlekler yapıyorlar.

Avcılıkla geçinen grubun bir yerde kalma süresi bir - bir buçuk aydır. Bu süre sonunda gıda bulmak için o yeri terk etmek zorundadırlar. Tarım başladıktan sonra depolama problemini çömlekçilik çözüyor. Sonra dokumacılık geliyor. Dericilik ise eskiden beri olagelen bir el işidir. Dokumacılık gelişiyor ve aba dediğimiz kumaşlar dokunuyor.

Neolitikte kullanımı farklılaşmış mekanlar yoktu. Yalnız evler vardı. Gelişmeyle birlikte görülen soy konutların farklı olmasıdır. Bütün bu olgular neyi ifade eder? Nüfus köylerde 200 kişi kadardı. Bu çap daha sonra genişliyor ve Çatalhöyük'te 200-2000 e varıyor. Bu yerleşmeler de giderek toplum içinde bir ihtisaslaşmayı ortaya çıkarıyor.

İhtisaslaşma, avcılıkla geçinenlerde hiç yoktur. Ailede ve grupta her birey avlamaya ve toplamaya gücüince katılır. Toplumda ilk defa gıda sağlamakla uğraşmayan kimseler ortaya çıkıyor. Bu toplumlarda çok büyük bir kısım hâlâ toprakla tarımla, hayvancılıkla uğraşıyorlar. Tarımla ve hayvancılıkla uğraşan kimseler aynı kişilerdir. Tarımla uğraşmayanlar, yeni ortaya çıkmış tarımsal olmayan üretim kollarında çalışırlar: dokumacılar, çömlekçiler, keçeciler

kemik alet yapanlar, sepet yapanlar, dericiler. Tarım toplumları için sepet yapmak çömlekçilik kadar önemlidir, çünkü o da depolama fonksiyonunu rahatça sağlayabilmektedir.

Üretim sadece ailelerin kendileri için olmaktan çıkınca bunların dağıtımını zorunlu bir fonksiyon olmuş ve bunun sonucunda ticaret ortaya çıkmıştır. Böylece bir başka önemli fonksiyonun ihtisaslaşmasını görüyoruz. Buna ek olarak bazı gruplar artı ürünün taşınma ve ulaşımını üstlerine alıyorlar. Tekerlek keşfediliyor. Artı ürünün artması, ulaştırma, dağıtım ve diğer ihtisaslaşmalar bir başka grubun bu fonksiyonları tanzim etmesini gerektirmiştir. İdare edenler ile edilenler ayrılıyor. Daha sonra mahkemeler ve vergi düzenleri ortaya çıkıyor. Örgütlenmiş din ortaya çıkıyor. Yerleşmeler arasında da farklılaşma oluyor: köy ve şehir ayrılıyor. Tarımsal üretimin yapıldığı yerlerle (köy) tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve her türlü üretimin kontrol edildiği, ticaretin yapıldığı, dinsel adamların yerleştiği yerler (şehir) birbirinden ayrılıyor.

Muhafaza edilmesi gereken servet, tarımsal artı ürün şehirlere akıtılmıştır. Savunma ve muhafaza etmek amacıyla şehirsiz yerleşmelerin etrafına surlar yapılmış ve askerler konmaya başlamıştır. Surların ortaya çıkışı, artı ürünün kontrolünün ortaya çıkışı ile olmuştur.

Neolitik devre sonundaki ihtisaslaşma ve farklılaşma aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Ihtisaslaşma

çömlekçilik

dokumacılık

Farklılaşma

ticaret

ulaşım

keçecilik

kemikten alet
yapanlar

idare ve kontrol

askerler

din adamları

Prehistoryanın bize öğrettiklerinin dışında 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında yaşayan bazı toplumlarda da sadece toplayıcılıkla geçinen toplumlara sistenli bir tarzda gözlemlemek olanağı olmuştur. Bugün bunların hepsi değişmiş sanayileşmiş toplumların parçası haline gelmişlerdir. Toplayıcılıkla geçinenlere örnekleri Tasmanyalılar yok olmuşlardır. Eskimolar artık modernleştiler, toplayıcılıkla geçinmiyorlar. Filipinlerin dağlık bölgelerinde yaşayanlar da 18. ve hatta 19. yüzyılın başlarında avcılık ve toplayıcılıkla geçinirlerdi. Kalaharinin güneyinde yaşayan gruplar Bushmenler, Hotantolar, Zaire'de Pigmeler hep %100 avcılık ve toplayıcılıkla geçinen gruplardı.

Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplumların bazı temel özellikleri vardır. Çok basit ve küçük aletlerle çok büyük hayvanları öldürebiliyorlar. Bu hayvanları öldürebilmek için gruplar halinde yaşıyorlar. Toplayıcılıkla uğraşan toplumlar bir, bir buçuk ay sonra yer değiştiriyorlar. Eskimolar bile yaptıkları barınakları bırakıp başka bir yere gidiyorlar.

Avusturyalılar da çok basit aletlerle iyi avlanabiliyorlar. En büyük gıda kaynakları kangurular. Kanguruları şöyle avlıyorlar: Beraber yaşayan 3-5 erkek önce kanguruyu kovalıyorlar. Hayvanı rahatsız ediyorlar. Ellerindeki aletlerle bu hayvanları öldürmeleri imkansız. Kanguruyu önce bütün gün sıcakta koşturup gece olunca çölün

ayazında adalelerinin tutulmasını sağlıyorlar. Böylece hayvan koşamıyor, dişlerini kullanamıyor. Hayvanın üzerine atılıp yakalıyorlar. Böylece ellerindeki aletlerin etkinliğinin çok üstünde büyük hayvan avlamak, gıda sağlamak mümkün oluyor. Afrika'da ise hayvanları çukura düşürüp açlıktan öldürüyorlar. Toplayıcılık yapan toplumlarda biyolojiye dayanan bir iş bölümü ortaya çıkıyor. Bu iş bölümünde kadınlar ve çocuklar kök topluyorlar. Kadınlar küçük avlamalar yapabiliyor. Pürük hayvanların avlanması ise grupların ve erkeklerin işi. Bunlar yenip bittikten sonra başka yere gidiyorlar. Yaşa ve biyolojiye dayanan bir ihtisaslaşma görülüyor. Bütün bu gruplarda hayat çok kısa. Yaş sınırı 25. Bu yaşı geçen ve avcılık yapmayan ölüme terkediliyor. Gruplar arasında iş bölümü yok. Bu iş bölümü grubun içinde oluyor. Aile yapısı son derece kompleks, akrabalığın bir kısmı kan bağına dayanıyor. Kan bağına dayanmayan akrabalık, tasnifi akrabalık olarak örf ve adetler tarafından düzenleniyor.

Avustralya'daki gruplarda bir takım kuralları vardı. Hangi grup hangi gruba yemek yer, hangi grup hangi gruba şaka yapabilir, bütün bunlar belirlenmiştir. A grubundan biri B grubundan biriyle evlenince doğan çocuk C grubuna giriyor. Aynı yaş grubuna giren kişiler birbirleriyle evlenemiyorlardı. Tek farklılaşma akrabalık düzeninde oluyor. Bu gruplar içinde önderlik görülmez. Gruplar eşitliğe sahiptir. Dışarıdan herhangi bir kimsenin gelince o kimse nın hangi gruba gireceği belli olmadığı için bu kişileri öldürdükleri bile olmuştur. İhtiyaşların toplunda yeri yoktur. Bu toplumlarda olmayan şey dinsel adamların olmaması, aynı zamanda dinsel törenlerin farklılaşması.

Herkes kendisinin geçmişine ait inançları biliyor.

Toplayıcılık ve avcılıkla geçinmelerine rağmen diğer avcılardan başka özellikler gösteren bazı toplumlar Kanada'nın Pasifik kıyılarında gözlemlenmiştir. Gene de temel varsayımımızı desteklerler. Örneğin Vancouver'in kuzeyinde Haydalar diye anılan bir toplum sadece toplayıcılıkla geçinir. Fakat toprağa yerleşmişlerdir. 200-300 kişilik köylerde yaşar, tahta evlerde oturup, taş kenik aletler kullanırlar. Gıda kaynakları balıktır. Balık yatakları bilinen düzgün yerlere sahipler. Bu balıkları okyanus tuzu ile tuzlayıp bir sene saklayabiliyorlar. Bu toplum her sene bir senelik yiyeceklerini bedeye alabiliyor. Tahıl üretmiyorlar ama yaptıkları iş tahıl üretmek kadar düzgün bir hayat sağlıyor. Bunlar gıda kaynaklarını muhafaza etmek için toprağa yerleşiyorlar. Bunlar,

- 1) Aynı toprak parçasından, aynı ürünlerden faydalanarak yaşıyorlardı.
- 2) Eğer kaynak yeterli derecede zengin ise öyle bir artı ürün ortaya çıkıyordu ki kontrol edenler ve edilenler diye gruplar ortaya çıkıyordu.

Bütün Pasifik sahili kavimlerinde, kuruma benzer şekilde, balık avcılığından düzenli artı ürün elde edildiğinden aynı farklılaşma ve ihtisaslaşma burada da ortaya çıkmıştı. Balıkları tuzlayanlar, kurutanlar ve içinden pay alanlar var. Balık yataklarının sahipleri, bu grubun balık tutmasını, gelirini kontrol ediyorlar. Balık yataklarındaki bu kontrol siyasi kudretin kimin elinde olduğunu belirtiyor.

Özellikle Tilingitlerde politik lider, balık yataklarını ellerinde tutanlar ve çalışanlar var. Bunlarda ticaret

ve vergileme yok. Gıda üretilebiliyor ve kontrol eden kimseler görülmüyor. Başka bir özellikleri yok, kısıtlı bir düzen içindeler. Bu hayat dünyada sadece Kanada'nın güneyindeki Amerika yerlilerinde görülür.

Elinde gıda kaynaklarını bulunduranlar yeterli miktardan fazlasını ya etrafa dağıtırlar ya da mahvederler. Buna potlaç diyorlar. Etrafa dağıtıp mahvedince çalıştırdıklarına artı ürün veremez, fakirleşir. Kim en çok servet imha eder ve elinde yine de çok servet kalırsa o kişi o grubun başkanı olur.

Basit Çapa Ziraati Yapan Kavimler

Bu basit çapa ziraati yapanların başında Pasifik Adalarında yaşayanlar gelir. Bunun dışında Amerika'larda, Güney Afrika'da yaşayanlar, Güneydoğu Asya'da yaşayanlar arasında da çapa ziraati ile geçinenler vardır. Ehlileştirilmiş hayvan (tavuk gibi) besler ve çok az artı ürün elde ederler. 25-100 kişinin sürekli oturdukları köyleri var. Bunlar gruplar halinde yaşıyorlar. Hepsinde basit tarım aletleri var. Bunlar taş, kemik ve tahtadan yapılmış. Bazı elyaf- lar (hasır, ot, ip) kullanıyorlar. Gıda toplama da bazı teknikleri var. Çömlekçilik yok.

Grup içindeki ilişkiler: Akrabalık bağları gelişiyor. Bu akrabalık kan akrabalığına bağlı değil, tasnif edici akrabalık (kan bağı olmayan, örf ve adetlere bağlı). Akrabalığın diğer bir yönü de anne tarafından gelen akrabalığın önem kazanmasıdır. Anne tarafından gelen akrabalık önemli. Daha sonraki toplumlarda ise akrabalık babadan geliyor. Bu toplumlarda iş bölümü düzeninde yeni bir eşitlik vardır. Yaş ve cinsiyete dayanan iş bölümü yoktur. Belirli bir

artı ürün vardır ama çok kısıtlıdır. Dağıtım bazı merasimlerle olur. Hediyeler vermek suretiyle değiş-tokuş olur. Herkes evinden bir şey getirir bu ziyafetlere. Bu ziyafetlerin çeşitli nedenleri vardır. Herkes dilediğini (başkasına ait) alıp evine götürebilir. Böylece bir değiş-tokuş (mübadele) ve dağıtım başarılmış olur.

Çapa ziraatını ileri derecede örgütlemeye başlayan toplumlar Batı Afrika (Nijerya, Gana, Altın Fildişi Sahili), Sahra'nın tam güneyi veya Moritanya ve Mali Cumhuriyetinde yaşayan kavimlerde, değişmeden önce, tesbit edilmiştir. Çapa ziraatı krallıklar meydana getirmiştir. İleri çapa ziraatı yapan toplumlar basit çapa ziraatı yapan toplumlardan en az 3-5 defa büyüktür. Avcılık ve toplayıcılıkla meşgul olan toplumlardan ise on misli büyüktür. Bu toplumların hepsi toprağa yerleşik. Bazı yerleşme yerleri köy değil, nüfus 2000 hatta 5000 kişiye ulaşıyor. Bütün Batı Afrika toplumlarında tarım çapayla yapılıyor. Bu çapalar madenden, hem de demirden yapılmıştır. Maden kendilerinin keşfettiği bir şey değil. Maden buraya Kuzey Afrika'dan ve diğer bölgelerden ticaretle ya da macera nedeniyle gidip gelişlerde getirilmiştir. Demir hemen kabul edildiği halde, demirin girişi sadece çapa şeklinde olmuştur.

16. ve 17. yüzyıllarda beyazların burada buldukları uygarlık çok farklıdır. Altılı bir servet örgütlenmesi vardır. Kuvvet farklılaşması ve tarımsal olmayan üretimde ihtisaslaşma görülür.

Bu toplumların özellikleri şöyle özetlenebilir:

nüfus büyüklüğü :200 (köy) - 5000 (kent)

kullanılan teknoloji:metal (demir) çapa

organizasyon : sosyal düzen (politik düzende
altı seviyeli farklılaşma)
inanç sistemleri : çok allahlı düzenli bir inanç
sistemi.

Sosyal organizasyona gelindiği zaman akrabalık ilişkileri önemlidir. Akrabalık alışlagelmiş olduğu gibi anne akrabalığı değil, baba akrabalığına dayanır. Anne akrabalıklar önemini yitirmiştir. Geniş aile dediğimiz ana, baba ve çocukları ile onların eşleri ve çocukları beraber yaşıyorlar. Akrabalık babaya dayalı; aile babanın olduğu yere yerleşiyor. Aile = anne + baba + çocuklar + eşler + evlenmemiş oğullar + evlenmemiş çocuklar. En önemli değişiklik değişik miktarda artı ürünün görülmesidir. Ayrıca polijeni görülür. Bir erkek bir çok kadınla evleniyor. Polijeni varlıklı kişilerde görülür. Bir aile ne kadar zengin ise o kadar itibarı olurdu ve zenginliğini göstermek için o kadar çok kadınla evlenirdi. Bu düzen Batı ve Doğu Afrika ülkelerinde çok görülür.

Sosyal organizasyonda zanaatkârlık ortaya çıkıyor. Açık seçik bir ticaret görülüyor. Ticaret yalnızca bir iki köy arasında yapılıyor. Ancak Hindistan'la, diğer uzak mesafeler arasında da ticaret gelişiyor. Ticaret ikiye bölünmüştür:

- 1) zanaatta ihtisaslaşma, bu ihtisaslaşmayı çevresine yayma
- 2) uzak mesafeler arasında yapılan ticaret

Siyasal düzenleri: Siyasal farklılaşma dörtlü bir düzeye varıyor. Bir köy 3-4 ailenin yerleştiği yer. Çapa ziraatı yapılıyor. Görevlendirilen bir memur mahsulün toplandığı aylarda köye gelerek artı ürün mahsul olarak alıp

gidiyor. Bir memur bir kaç köyün mahsulunu topluyor. Bunun içinden kendi ihtiyacını aldıktan sonra kalanı bir üst kademedeki daha büyük bir yerleşme yerinde oturan memura aktarıyor. Dördüncü katta ise kralın kendisi var. Kralın altındaki kademelerde bulunanlar paylarını alıp geri kalanını krala geçiriyorlar. Bu bir vergi toplama sistemine benziyor. Bu vergi sisteminde eksik olan şey yazıdır. Kimin zamanında, ne veriliyor belli değildir.

Servetini arttırmak isteyen kimsenin artı ürünü arttırması için emeği çoğaltması gerekir. İnsanı, emeği çoğaltmak için zaman zaman diğer köylere gidip bu köylere basıp, toplanmış serveti talan ediyorlar, bir de insanları esir alıyorlar. İnsan - emek sağlanması topraktan daha önemli bu toplumlar için.

Artı ürünü başka yerlere ulaştırabilecek mükemmel bir mekanizma var. Kademe kademe artı ürünü krala geçirmeleri herşeyi halletmiyor. Bunun düzgün çalışmasına sağlamak, çatışmayı önlemek için kralın bir organizasyonu vardır. Köylülerin barış içinde üretim yapabilmelerini sağlıyor. Bu organizasyon bir nevi küçük ordudur. Bu ordu güvenlik grubunu oluşturuyor.))

Toprak hiç bir zaman az değil. Fakat bu toprağı işler halde tutmak için fazla emeğe ihtiyaç var. Bu büyük emek eksikliğinin giderilmesi için bir köy diğer bir köyle savaşıyor. Gıda maddelerini talan ediyor, çalışabilecek durumda olanları esir alıyor ve kendi köyüne getirerek esirlerin emeğinden faydalanıyor. Böylece artı ürün artıyor. Arazilerin işlenecek hale gelmesi sağlanıyor.

Güvenlik grubunun ödevi çevredeki yabancıların toplanması ve diğer köylerin istila edilmesidir. Böylelikle hem ürünü hem de emeği kendi toplumlarına getiriyorlar. Öbür toplum tekrar gelip bu toplumu istila ediyor. Bu böylece devam edip gidiyor. Artı ürün, demirli çapa ziraatı başladığı zaman bir tek kimsenin eline aktarılıyor. Artı ürünü arttırmak için gittikçe daha fazla toprak elde edemiyor, gücü buna yetmiyor. Saldırdığı topraklardaki insanlardan kendi idare edebildiğini alıp getiriyor. Bu gel-git arasında bir gelişme olmuyor. Üretimi takviye etmek için başka yol bulamıyorlar. Binlerce yıl sistem bu çerçevede içinde kalıyor ve gelişmiyor. Sistemin uyumu dengeye varmış oluyor. Dörtlü sistemi inanç sistemlerine de uydurmuşlardır.

Inanç sistemleri : günlük hayatlarını düzene koyan bir inançlar dizisi var. Her toplum mutlaka kendisini, evreni, hayatı ve değişimleri kendi kendine açıklayan bir takım inanç sistemlerine sahiptir. Fakat sadece artı ürünü akıtmayı başarmış toplumlarda bu inanç sistemleri örgütlenmiş din adamlarına sahiptir.

Her toplumda geceyle ilgili inançlar var. Fakat doğa üstü inançlarla birleştirilmemiş. İlk defa bu devrede bunların birleştirildiği ve bunların doğa üstü güçlerle bağdaştırılarak bir takım inanç sistemlerinin oluşturulduğu görülüyor. Bu inanç sisteminde bir tane en büyük tanrı ve ona bağlı yan tanrılar olduğu kabul ediliyor. Toplumda nasıl çok katlı bir sistemleşme varsa, inanç sistemlerinde de böyle bir çok katlılık var.

Her toplumda bu çok katlılık birbiriyle etkileşim halin-

dedir. Nüfus, teknoloji, inanç sistemi, siyasal düzen birbirleriyle tutarlıdır. Pek çok toplumda bu yöneliş çok çeşitlidir. Esas, temel yönlerin birbirleriyle tutarlı olmasıdır.

Buraya kadar hem tarihte kalıntılara dayanarak (prehistoryanın yardımı ile) hem de yaşarken gözlemlenebilmiş olan toplumlarda doğayı işlemekteki etkinliklerine göre toplum yapılarını incelediğimiz grupları şöyle sıralayabiliriz:

- 1) basit avcı ve toplayıcılar,
- 2) karmaşık, ileri düzeyde avcı ve toplayıcılar,
- 3) basit çapa tarımı,
- 4) ileri düzeyde çapa tarımı.

Bundan sonraki derslerinizde insanlığın hatırı sayılır bir artı ürün elde ettiği zamandaki toplum düzenlerini inceliyeceğiz. Böyle bir artı ürünü sapan ve öküzle tarım yapan toplumlarda görüyoruz.

SANAYİ ÖNCESİ (ÖKÜZ VE SAPAN TARIMINA DAYANAN)

TOPLUMLARIN İNCELEMESİ

Tarımda öküz ve sapan kullanılmaya başlandıktan sonra üretilen artı ürün şhir ve köy toplumlarının yaratılmasında rol oynamıştır. Tarımda sapan ve öküz kullanılması neolitikten bir zaman sonra başlamıştır. (Türkiye 1950 öncesinde bu toplum tipine benzemekteydi.)

Nüfus

Gıda toplamadan gıda üretimine geçtikten sonra üretilen artı ürün nüfusu doğrudan doğruya etkilemiştir. Sapan tarımına başlandıktan sonra tahıl üretimi çok daha güvenli bir biçimde, önceden tahmin yapılarak gerçekleştirilebildi, ve üretim 6-8 misli arttı. Paleolitik süresince insanın ortalama ömrü 25 yıl ve nüfus artışı 1000 yılda %2 idi. Gıda sağlama koşullarının elverişsizliği bu devirde nüfusun yavaş artmasına yol açıyor. Neolitik devire gelindiğinde nüfus artışı 100 yılda %2 ye çıkıyor ve insanın ortalama ömrü 35 yıl oluyor. Sapan dayalı tarım toplumlarında yılda 1000 de 10 artması beklenirken, nüfus artışı 10000 de 2 olarak gerçekleşiyor. Demograflar bu olguyu salgın hastalık, açlık, savaş, baskı durumlarda tarımda güvensizlik gibi nedenlerle açıklıyorlar.

Her toplumda nüfus artışını doğum sağlar. Doğum oranı değişik biçimlerde tanımlanabilir. Bu tanımların en kabası doğum oranını 1000 nüfusa düşen doğum sayısı olarak ele alanıdır. Bu tanım daha daraltılarak doğum oranı belirli bir nüfusta 1000 kadına düşen doğum sayısı olarak; daha da daraltılarak belirli bir nüfusta 15-45 yaş arası 1000 kadına düşen doğum sayısı olarak ifade edile-

bilir. Ölüm oranına da 1000 nüfusa düşen ölüm sayısı olarak tanımlayabiliriz. Bir nüfusun kaç kişi olduğunu saptayabilmek için belirli bir zaman dilimi içinde kaç doğum ve kaç ölüm olayının olduğunu bilmek gerekir. Ancak buna ek olarak göç olayı da dikkate alınmalıdır.

Net göç = gelen nüfus - giden nüfus

$$\text{Doğum sayısı}_{t_1} - \text{ölüm sayısı}_{t_1} - \text{göç}_{t_1} = N_{t_1} \quad (\text{nüfus artış hızı})$$

Bir nüfusu değerlendirebilmek için yalnız doğanların, ölenlerin ve göç edenlerin sayılarını bilmek yeterli değildir. Hangi yaş gruplarının öldüğü, göç ettiği de bilinmelidir. Yaş kompozisyonu bu açıdan önem kazanır. Dengeli nüfuslarda yaş kompozisyonu toplumun teknoloji düzeyine göre değişir.

Nüfus değerlendirilirken bilinmesi gereken bir diğer oran da cinsiyet oranıdır. Cinsiyet oranı belirli bir nüfus içindeki kadın ve erkeklerin göreceli sayısıdır.

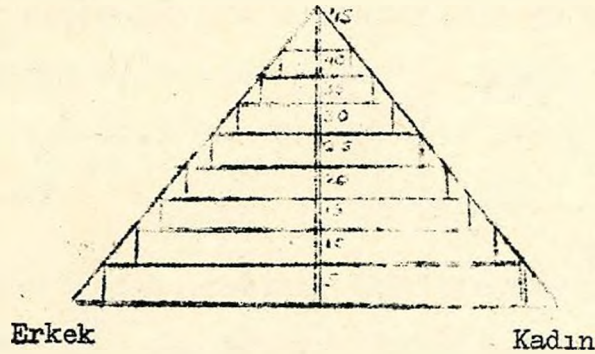
Bir toplumun nüfus yapısını ve özelliklerini anlayabilmek için en azından doğum ve ölüm oranları, göç sayısı, yaş kompozisyonu ve cinsiyet oranı bilinmelidir.

Doğum ve ölüm oranları arasındaki fark %1 kadarsa, yani %1 lik bir nüfus artışı varsa, nüfus dengededir. Büyük felaketler olmadığı zamanlarda nüfus genellikle dengededir. Bir toplumun yapısı değişmediği sürece nüfus da dengesini korur. Neolitik sonrasında otuz ve sapanla tarımın etkin hale gelmesinden sonra sanayinin ilk gelişmesine kadar nüfus aşağı yukarı sabit kalmıştır.

M.S. 1. yüzyılda Augustus tarafından yapılan sayıma göre Anadolu'nun nüfusu 13 milyon civarındadır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk nüfus sayımı olan 1927 yılında Anadolu nüfusu yine 13 milyon civarındadır. Bu olgu, idare edenler, inanç, dil değiştiği halde Anadolu'nun temelde aynı gıda üretim biçimini sürdürmüş olmasıyla açıklanabilir. 11.-17. yüzyıllar arasında önemli göçler olduğu halde (ayrıca 14. yüzyılda büyük veba salgını olmuştur), gıda üretim biçimi değişmediği için Anadolu aynı sayıda insanı barındırmış; giderek 1950 lerde gıda üretim biçiminin önemli ölçüde değişmesi sonucu nüfus sayısı da değişmiştir.

Nüfusun yaş kompozisyonu, cinsiyet oranı piramid adı verilen bir diyagram ile gösterilir. Dikey aks üzerinde yaş grupları 5-10 yıllık aralarla gösterilir. Dikey aksın solunda erkeklerin, sağında ise kadınların sayısı yer alır.

Sapana dayalı tarım toplumlarında ortalama ömürdür. Ancak sıkışık yaşamının sonucu kentlerde ortalama ömür daha düşüktür: 35 yıl. Bu toplumlarda nüfus piramidi eşkenar bir üçgen niteliğindedir. Bu dengeli toplumlarda kadın/erkek oranı 1 dir. Her 100 kıza karşı 102 erkek doğar, ancak erkek çocuklar daha çok öldükleri için bu oranlar birbirine eşitlenir. (Türkiye'de 104 erkeğe 100 kadın düşmektedir.) Üçgenin tabanı geniştir; yani çocuk sayısı fazladır. Çok çocuk doğar, çok çocuk ölür.

Çevre, sağlık, iklim koşulları bu olgunun ana nedenidir.

Öküz ve sapan dayalı tarım toplumlarında nüfusun %90 ı köylerde yaşar. Sanayileşmeye başlamadan önce Yakın Doğu, Orta Doğu, Kuzey Akdeniz, Anadolu, Yugoslavya, Rusya, Japonya, Çin, Güney Asya'da tipik köylü toplumlar yaşamıştır. Hiç bir toplumda köyler kendi başlarına var olamazlar, mutlaka ilişkide buldukları başka köyler ve kentler vardır. Köyler başka yerleşme birimlerinin parçasıdır. Anadolu'da köylülük Hititlerle ve Hititlerin demiri eritme tekniğini bulmaları ile başlar ve gittikçe gelişerek 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda değişik değişme hızlarıyla sanayileşmeğe yönelirler. (Sanayileşen toplumlar sanayi öncesi toplumlar ile ilişki kurduklarında bu toplumların köylülük düzenini yaşamalarına olanak tanımadılar. Paleolitik kültürene dayalı toplumlar - Eskimolar, Avustralyalılar, sapan ve öküz dayalı tarım düzenini yaşamadan sanayileşmeye başladılar.)

Bu toplumlarda tarım üretimi başlıca faaliyet ve toplumun servet kaynağıdır. Bu dönemde kritik etken topraktan çok emektir. Sürülecek toprak çok, sürececek insan sayısı azdır. Burada üretilen ürünün kentlere aktarılması sorunu da önem kazanır.

Nüfus ve Toplumun Diğer Yönleri

Sapan ve öküz dayalı tarım toplumlarında kadın/erkek oranının 1 olmasının yanı sıra nüfusun dengede kalmasını sağlayan diğer etmenler aile düzeni ile değerler sistemidir. Bu toplumlarda geniş aile üretim birimi olarak ortaya çıkar. Özellikle köyde yaşayan aileler üretim ve tüketim birimleridir. Kendi içinde emeği arttırarak üretimini

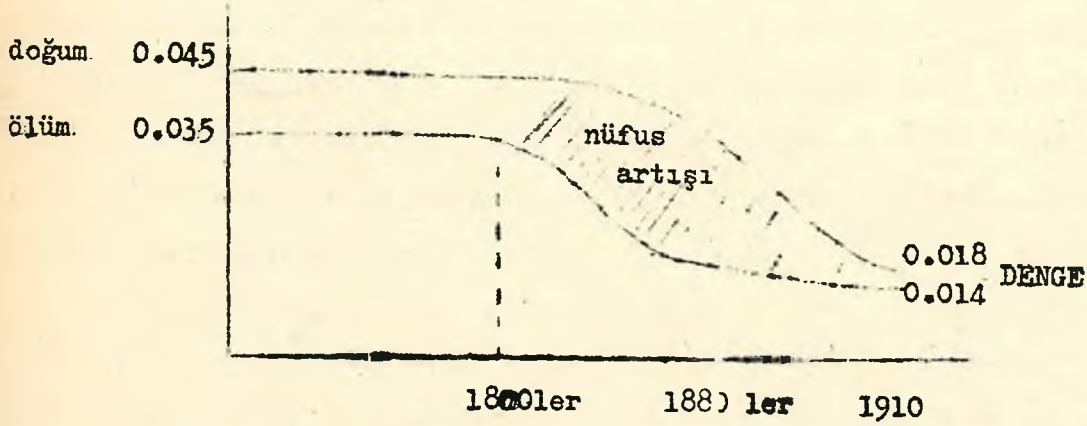

em çoğa ulaştırmağa (maximize) çalışır. Ailenin kendi dirliği ve düzeni aile bireylerinin tarımda çalışmalarının etkinliğine ve sayılarının çokluğuna bağlıdır. Örneğin Anadolu'nun değişmemiş köy topluluklarında oğul evlenip, eve gelin geldiğinde aile en varlıklı devresine varırdı. Bu toplumlarda aile bireylerinin tümü kendi çapında üretici faaliyete katılır. Çocuk kendi hareketlerini kontrol edebilecek yaşa gelince üretim faaliyetine katılır. Öğrenilecek herşey aile içinde, iş başında ailenin diğer bireyleri tarafından öğretilir. Özel bir eğitim gerekmez. Aynı şekilde yaşlı bireyler de farklı biçimlerde üretim faaliyetine katılırlar.

Bu toplumlarda varolan değerler sistemi de bu tür bir aile düzeninin sürdürülmesine yardımcı olur. Bu değerler sistemi içinde ne kadar çok çocuk olursa o kadar makbuldür. Çok çocuk doğsun, çok çocuk yaşasın istenir.

Sapan ile tarıma dayalı toplumlarda 6000-7000 yıl süre ile nüfus dengesini koruyor. 18. yüzyıl ortalarında Avrupada bu dengenin bozulduğu ve yeni bir nüfus dinamiğinin ortaya çıktığı görülüyor. İngiltere'de meydana gelen tarımdaki büyük değişikliklerle birlikte nüfus da değişiyor. 19. yüzyılda gıda kaynaklarının artması, içme suyunun temizlenmesi, Pasteur denemeleri ölüm oranının azalmasına yol açıyor. Buna karşılık doğum oranı sabit kalıyor. Bu nedenle nüfus dengesini koruyamıyor. Bu durum 1890 lara kadar devam ediyor. Bu nüfus artışının kaynağı kırsal bölgelerde olduğu için artan nüfus kırsal olmayan bölgelere göç etmek istiyor. Ancak bunun da bir çözüm getirmemesi sonucu Avrupa dışına göç başlıyor. Yalnız ABD'ye 1830-1930 arasında 60

milyon Avrupalı köylü göç ediyor.

1890 lardan sonra Avrupa ülkelerinde doğum oranı da düşerek hem kırsal hem kentsel nüfus kendini dengelemeye yönelmiştir. Sanayi toplumları 150 yıl kadar dengesiz nüfus yapısını göç ile halletmeye çalıştıktan sonra doğum oranının düşmesiyle kendi kendine sorun çözülmüştür. Bunun nasıl olduğu şöyle açıklanabilir: 19. yüzyılın başında İngiltere'de çocuk emeği aile geçiminde tarımda ve özellikle sanayide de geçerliydi. 1800 lerde hemen her on yılda bir çocuk emeğini koruma kanunları çıkartılmış ancak çocukların fabrikalarda çalışmaları önlenememiştir. Oysa ki sanayide kullanılan teknolojinin gelişmesi sonucu 1880 lerden sonra çocuk emeği sanayide kullanılamaz hale gelmiş, giderek doğum oranı kendiliğinden hızla düşmüştür. Aile birimi küçülmüş, aile içi ilişkiler değişmiştir. 150 yıl göç mekanizmasını kullanarak nüfusunu dengelemeye çalışan Avrupa ülkeleri, özellikle İngiltere, gelişen sanayinin çocuk emeğini geçersiz hale getirmesi sonunda 20 yıl gibi kısa bir sürede nüfusunu dengeledi.

Az gelişmiş ülkelerde 1950 lerde benzer bir nüfus patlaması görüldü. Ölüm oranları düştü, ancak doğum oranı değişmedi. Demograflar doğum kontrol tekniklerinin öğretilme-

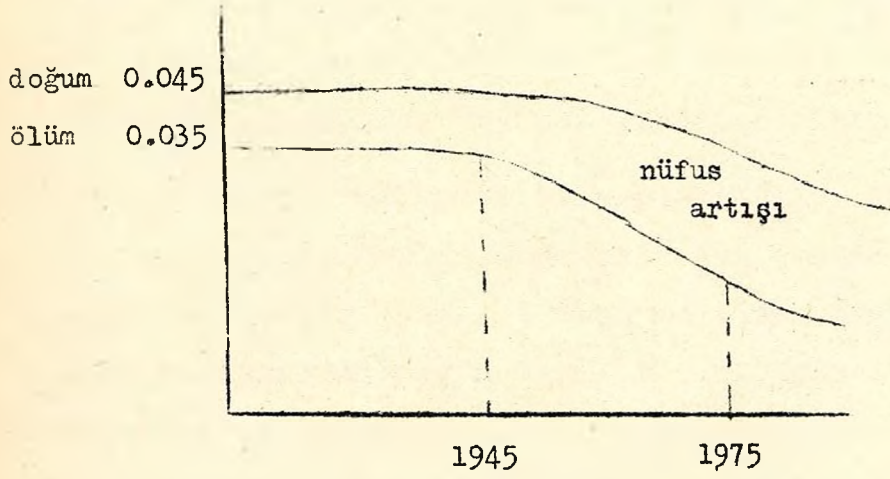

siyle doğum oranlarının düşürüleceğini ve dengeye varılacağını ileri sürdüler. Ancak aradan geçen zaman içinde ve değişik ülkelerde karşılaşılan olaylar bu savlarının geçerliliğini ortaya koydu. Bu noktada çocukların aile içindeki durumu önem kazanıyor. Çocukların aile içindeki durumlarını açıklayabilmek için çocukların toplum içindeki önemi, fonksiyonu göz önüne alınmalıdır.

Az gelişmiş ülkelerde, yukarıda da belirtildiği üzere, sapanaya dayalı tarım toplumlarında olduğu gibi, köylerde yaşayan ailelerde her birey üretim faaliyetine katılır. Fazla fiziksel güç gerektirmeyen sıradan işler çocuklara yaptırılır. Çocuklar için üretim faaliyetine katkıda bulunma yaşı 7-8 dir. Erkek çocuk 20 yaşlarına gelince evlenip eve gelin getirdiği için aile en büyük refahına ulaşılıyor; daha çok toprak ekiliyor. Ancak büyükbaba öldükten sonra aile parçalanıyor, yeniden çocuk emeğinin önem kazandığı küçük aile birimine dönülüyor.

Bağımlılık yaşı: kişinin tüketici olduğu dönemin bittiği yaştır. Sanayileşmiş kentlerde bağımlılık yaşı 20-25 tir. Tarım toplumlarında köylerde bağımlılık yaşı 7-8 olduğu için aile çok çocuk ister; yani bağımlılık yaşı ne kadar erkense aile o kadar çok çocuk sahibi olmak ister. Çocuğun bağımlılık yaşı toplum yapısının gerekleri nedeniyle 8 den 18 e çıkarsa doğum artış oranı azalır. Çocuk sayısının azalması yaşa hassas teknolojinin gelişmesiyle gerçekleşir. Türkiye'de büyük kentlerde yerleşen göç etmiş topluluklarda bağımlılık yaşı hala erken olduğu için ailede çocuk sayısını azaltmak gereği duyulmaz. Türkiye hala çok çocuk yetiştirme çabası içinde olan bir ülkedir.

Ülkede bağımlılık yaşı değişmediği için doğum oranı hızla düşmemiştir. Nüfusun %46 sı 15 yaşının altındadır. Oysa sanayileşmiş toplumlarda bu oran %25 civarındadır. (Çocuk sayısı azaldıkça nüfus piramidinin biçimi değişir; tabanı gittikçe daralır.)

T Ü R K İ Y E

SAPANA ve ÖKÜZE DAYALI TARIM TOPLUMLARINDA İNSAN-TOPRAK
İLİŞKİLERİ NASILDIR ve NASIL DEĞİŞİR?

Sapana ve öküze dayalı tarım M.Ö. 4000 yıllarından 18.-19. yüzyıllara kadar eski dünyanın hemen her tarafında (Siyah Afrika hariç) egemendi. Bu düzen içinde temelde birbirinden ayrı olmayan, ancak bazı yönleri farklılık gösteren iki ayrı tip gözlenmektedir.

1) Akdeniz çevresinde gelişip Kuzey Avrupaya yayılan düzen,

2) Güney Doğu Asya ve Uzak Doğuda gelişen düzen

Bu iki tip düzen arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları görebilmek için bu toplumlarda var olan teknoloji, kullanılan doğal kaynaklar, geçerli olan mülkiyet düzeni, toprağı işlemede kullanılan emeğin özellikleri, ürün ve artı ürünün elde edilme biçimi ve bu artı ürün üzerinde denetim mekanizmaları ile denetim kuranlar incelenmelidir.

Sapan, döğen, öküz ile tarım basit bir teknolojiye dayanır. Kullanılan doğal kaynak ise topraktır. Sapan ve öküzün kime ait olduğu çok önemli değildir; ancak toprağın kime ait olduğu önemlidir. Ancak mülkiyet bu toplumlarda kademeli bir haklar topluluğu gibi görüldüğünden toprağı kimin işlediği ve ürünün büyük bölümünü kimin aldığı ve bunu nasıl kullandığı ayrı ayrı ele alınmalıdır. Toprağın kullanılmasının kontrolü iki biçimde olur: toprağı işleyenler ve topraktan üretilenleri kontrol edenler tarafından.

Avrupa ve Batı Akdeniz tipinde toprak "serf" denen köylülerce işlenir. Serfler kendilerine verilen toprağı işlerler. Hem işledikleri toprak, hem de kendileri lordlara

aittirler. Serflerin ürettikleri ürün doğrudan doğruya kendilerinde kalmaz; bir hasad mevsiminden diğerine kendi geçimlerini karşılayacak kadarı kendilerine bırakıldıktan sonra geri kalan kısım köylerden dışarıya akıtılır. Bu akıtılış biçimine "pay verme" denir. 15. yüzyıldan önceye kadar var olan düzende Avrupa'da toprağı, aleti, emeğı, ürünü, birbirini tamamlar biçimde kontrol edenler "Lordlar" denen küçük bir gruptur. Avrupa'da birbirinden farklı beş tabaka Lord vardır: (en alt kademedeki başlayarak, sırasıyla)

- baronlar
- Lordlar
- dükler
- prensler
- krallar

Bu beş kademeği heylik sisteminde kontrol bunun dört kademesinde kurulur. Barona ait olan toprak üzerinde yaşayan köylülerin tümü Baron'a aittir. Baron köylülerin sağlıklı olmasını, çalışmasını, mümkün olan en çok ürünü üretmesini gözetmekle yükümlüdür. Üretilen ürünün köylülerin bir hasad mevsiminden diğerine kadar yaşamalarını sağlayacak kadar bir kısım bırakıldıktan sonra kalan kısmı Baron'a verilir. Baron kendisine akıtılan artı üründen payını aldıktan sonra kalan kısmı Lord'a aktarır. Lord kendi payını alıp Dük'e, Dük aynı şekilde Prens'e, Prens de Kral'a aktarır. Doğrudan doğruya serflerden artı ürün toplayanlar yalnız Baronlar değildir, diğer tabakalar da doğrudan artı ürün toplarlar.

Toprağın mülkiyeti karmaşık bir haklar silsilesi halinde görülebilir. Bu haklar düzeni her zaman (harpten sonra, yararlı bir hizmet görmeden sonra,..) değiştirilebilir.

Bu toplumlarda uzun dönem merkezi devletler kurulamamış, yani krallar egemen olamamıştır. Bu tabakalar arasında toprak ve serflerin yeniden paylaşımı için sürekli mücadeleler olmuştur.

Bu tabakalar için en büyük amaç üretim düzeyini maximize etmektir. Bu nasıl sağlanır? Üretim düzeyi sapan ve öküz çoğaltılarak arttırılabilir ancak bunun için toprağın ve emeğin de arttırılması gerekir. Kral, ayrıca, belirli bir yöreden dışarıya akıtılan artı ürün miktarını arttırabilir. Diğer bir deyişle üretim dört biçimde arttırılabilir:

- öküz ve sapan sayısı arttırılarak
- işlenen toprak arttırılarak
- kullanılan emek arttırılarak
- köylüden alınan artı ürün arttırılarak

Avrupa'nın her yöresinde tarıma açılabilir toprak boldu. Sapan ve öküz ise basit şeyler oldukları için kolaylıkla arttırılabilirdi. Ancak bunların arttırılması serflerin arttırılmasına bağlıydı. Serflerin sayısını arttırmak ise en zoruydu.

Bu nedenle üretimi maximize etmek doğrudan doğruya serflerin kontrolüne ve sayılarının çoğaltılmasına bağlıydı. Böylece servetin maximize edilebilmesi için en önemli kurum emeğin kontrolü olmaktadır. Bu da onu her yönü ile toprağa ve kontrol eden lorda tam bağımlı halde tutan serflik olmuştur. Serfin olinde bir mevsim boyu ailesini geçindirebilecek ve gelecek mevsim yeniden ekim yapabilmek için kullanılacak tohum ve öküzün beslenmesi için yetecek kadar ürün bırakılırdı. Yapılan araştırmalara

göre günde kişi başına 1800 kalori düşmekteydi. Oldukça düşük olan bu kalori düzeyi kişinin ancak biyolojik ihtiyacını karşılayabilir.

Bu dönemlerde Kuzey Avrupa dünyanın en verimli bölgesi değil. Akdeniz çevresi ise öküz ve sapan en iyi uyumu sağlayarak üretimini maximize edebilmekte idi. Bunun nedeni Akdeniz çevresinde toprağın tahıl tarımına gerekli yağmur bakımından elverişli olmasıdır. Kış başı ve ilkbaharda en çok yağmur alır. Bahar yağmuru ise tahıl tarımını arttırır. Kuzey Avrupalılar bu bölgede kullanılan tarım teknolojisini kendi yörelerinde uyguladıkları zaman, oradaki hava şartları ve toprağın cinsi nedeniyle başarılı olamamışlardır. Bu nedenle mümkün olduğu kadar çok toprak tarıma açılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda da görülen ikinci tip düzen kısmen Çin'de, kısmen de Hindistan'da görülen düzendir. Bu toplumlarda da sapan ve öküz kullanılır, doğal kaynak topraktır. Köylü serf olmadığı için artı ürün pay olarak değil, vergi olarak akıtılır. Burada da aynı şekilde artı ürünü alan ve kontrol eden beyler vardır.

Sapan ve öküzün tarıma en iyi uyum yaptığı yöreler Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaydı. Toprak mülkiyeti düzeni yazılı olarak çok düzgün bir biçimde açık seçik belirtilmiştir. Mülkiyet yoktur. Toprak padişahındır. Toprağı işleyen köylü toprağın sahibi değildir, ancak kuşaklar boyunca aynı köyde aynı köylüler toprağı işlemişlerdir. Dolayısı ile fiilen toprağı işleyen köylü bir kuşaktan öbürüne hep aynı toprağı işleyeceğinden emindir. Dışarı akıtılan artı ürüne gelince, beylik hereditör olmasa da

gane beyliktir ve toprağı işleyen köylü bakımından beyim oğluna mı yoksa kan bağıllığı olmayan bir yeni beye mi artı ürünü verdiği hiç fark etmez.

Sürekli göç alan bu bölgelerde nüfus Avrupa'daki kadar az değildir. Bu durum Anadolu ve Balkanlarda toprağı bağıllığı serflikten çıkarmıştır. Bu bölgelerde toprak kimsenin olmadığı halde aynı toprağı aynı ailenin işlemesi olağan kabul edilmiş, bu bir hak miteliğini kazanmıştır. Serflik olmamasına rağmen emeğin toprakta kalmasını Osmanlı İmparatorluğu "çift bozma yasağı" ile sağlıyordu. Çift bozma yasağı özellikle klasik dönemde köylünün kente gelmesini yasaklayan bir yasadır. Köylü kente geldikten sonra 10 yıl içinde yakalanırsa tekrar çiftinin başına yollanırdı. Bu yasak ile emek yüzyıllarca toprakta tutulabilmıştır.

Artı ürün vergi biçiminde alınıp verilmiştir: Sultan ürünün belirli bir oranını alma hakkını belirli ölçülerde belirli kişilere verirdi. Burada da artı ürünü toplayan beyler yönünden çeşitli tabakalar ortaya çıkmaktadır: (on alt tabakadan başlayarak)

- . tımar
- . zeamet
- . has
- . sancak beyleri
- . beylerbeyi
- . sultan

Artı ürünü akıtma biçimi yine üst üste kapaklanan bir haklar silsilesi niteliğindedir. Sultan beğendiği birine tımar hakkını verebilir. Aynı Avrupa'da olduğu gibi Sultan tarımsal artı ürünü alma hakkını istediği kişilere verebiliyordu. Kademeli olarak artı ürünün verilmesi çok açıktır. Timarı alan sipahiler kendi haklarını aldıktan sonra

kalan kısmı bir üst kademeye geçirirler. Her kademe artı üründen kendi payını alıp bir üstüne geçirir ve artı ürün kademeli olarak Sultan'a ulaştırılır. Burada da köylünün elinde bırakılan miktar serfinkî kadardır, yani köylünün ailesini geçindirebilecek, tohum ve bîzlerin yemini karşılayacak kadardır.

Nüfusun az olmasının doğurduğu koşullar altında Avrupa'da Lord'luk babadan oğula geçerdi. Osmanlılarda ise bu haklar babadan oğula geçmezdi. Ancak bazı aileler sürekli olarak bu haklarını korumuşlardır. Saraya karşı çıkılmadığı sürece bu haklar devam etmiştir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde hâlâ has, zeamet haklarını elinde tutan aileler vardır. (Örneğin Adana evası, Ramazanoğulları). Osmanlı İmparatorluğunun çok uzun devresinde ve her bölgede bu haklar babadan oğula geçmiştir. Batı'dan çok farklıymış gibi görünen herediter olmaması zamanın koşullarına göre değişiklik göstermiştir. Özellikle tarımsal artı ürünün aktarılmasında fonksiyon yönünden önemli bir farklılık olmamıştır.

Köylüler için artı ürün vermek kadar önemli bir diğer görev askerlikti. Aneak askerlik ile emeğin toprakta tutma nüfus açısından gelişkili bir durum yaratmaktadır. Asker temin etmek artı ürün toplayan tabakaların göreviydi: Avrupa'da baron, lord, Osmanlılarda has, zeamet, ... Kırsal alandan dışarıya akıtılan artı ürünün önemli bir miktarı asker temini için harcanırdı. Gerek Avrupa'da, gerekse Osmanlılarda beyler silah ve atları ile tamam askerleri ile savaşa katılırdı. Beyler elde ettikleri artı ürün miktarına göre belirli sayıda askerle orduya katılmak zorundaydılar. Bu, düzenin devamını sağlayan ordu gibi bir kurumun artı ürünün elde edilmesi ile ne denli ilişkili olduğunu gösterir.

Ordunun temelini beylerin temin ettiği bu askerler oluşturur. Her beyin özel hakları ile birlikte sipahileri bulunur. Askerin köyle ilişkisi bütünüyle kesilmiştir. Sipahi için ise böyle değildir. Savaş bitince köye döner.

Büyük arazi üzerinde merkezi bir devlet kurmaya başaran ülkelerde (Çin, Osmanlı İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu) , saray kendi artı ürününden beslediği sürekli ordular da oluşturmuştur. Bu askerlerin köy ile ilişkisi kopar. Osmanlılarda devşirme usulü ile Yeniciler meydana getirilmiştir.

Sapana Dayalı Tarım Toplumlarında Mekanda Yerleşme

Toplumun her yönü kurumlar, ilişkiler, değerler mekana yansır. Bu toplumların anlaşılmasında da mekana ait gözlemlerden çok şey öğrenilebilir. Köyler daha büyük sistem parçasıdır. Köyler, beylerin bulunduğu kentlere bağımlıdır. Köylüler ve köylülük parçası oldukları bütünün sayıda ve mekanda büyük çoğunluğunu oluşturdukları halde sayıca az beylere ve kentlere bağımlıdır. Örneğin, ister Avrupa'da, ister Osmanlılarda olsun, belirli aralarla yerleşmiş olan köyler artı ürünlerini kentlere akıtmak zorundadırlar. Artı ürünü toplamada ilk kademeyi oluşturan tabakalar bu kentlerde otururlar. Bu kentlerde toplanan artı ürün daha büyük kentlere akıtılır. Toplum kesimlerinde görülen kademelenme kentlerde de görülür. Sapan ve öküzce dayalı tarım toplumlarının hepsinde belirli sayıdaki köyün artı ürününü toplayan küçük bir kent; bu küçük kentlerin artı ürününü toplayan daha büyük bir kent ve giderek merkeze ulaşan bir kentler hiyerarşisi görülür. Artı ürünün akıtılma biçimi değişince bu yerleşme düzeni de değişmiştir.

Bu köylerde iki ayrı mekân kullanma tarzı vardır:

- . belirli bir yörede konutların toplandığı yerleşme alanı vardır. Bütün konutlar birbirine benzer, kendi içinde hiç farklılaşma yoktur.
- . bu yerleşme alanının dışında geniş bir çevrede üretimim yapıldığı tarlalar yer alır.

Konutlar ve tarlalar birbirlerinden sadece işlenen toprağı maximize edebilmek için ayrılmıştır. Bu tür toplumlarda köyler her zaman toplu olmuştur. Köylük ve beylik sisteminin bulunduğu hiç bir yerde köylerde mekâna yansımış bir savunma sistemi görülmemiştir. Köylerdeki toplu yerleşmenin ana nedeni vergi ya da payın kolaylıkla toplanabilmesidir. Bir başka neden de beylerin nüfusu çoğaltma ya da en azından aynı düzeyde tutmak zorunda olmalarıdır. Toplu halde yaşanılması halinde büyük hastalıklara, felâketlere karşı daha iyi mücadele verilebilir. Bu sistem (köylü-bey ilişkileri) beyleri köylülerin refahını sağlamak ile sorumlu tutar. Köylünün en büyük güvencesi beyi ile olan ilişkisidir. Hastalık halinde yardım edecek olan bey'dir; düğün, doğum gibi masraf gerektirecek durumlarda yine bey yardımcıdır. Kıtlik olması halinde bey kendi payından vazgeçmekle kalmaz, gerektiğinde dışarıdan ek ürün sağlar. Sistemin bütün güvencesi köylü-bey ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine bağlıdır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi sapan ve tarıma dayalı tarım toplumlarında insan toprak ilişkilerinin temelinde köylü-lord ilişkisi vardır. Bunun da temelinde artı ürünün üretimi ve paylaşımı sorunu yer alır. Toplumdaki bu temel yapı çözüldükçe köylü-lord ilişkisi de çözülür. Köylüler hangi koşullarda köylü olmaktan çıkıp başka bir grup haline

gelirler? Köylüler, sapan ve öküze dayalı tarım toplumlarında en önemli zenginlik kaynağı olan tarımsal üretimi meydana getiren, kendi geçimini sağlayacak bir miktar ile hayvanların yemini karşılayacak bir miktar ve tohumluk için bir miktar ayırdıktan sonra artı ürünü beyine akıtan, çoğunlukla ister kanun, ister gelenek ile olsun toprağını bırakıp başka işe gidemeyen kişilerdir. İstediyi zaman toprağını bırakıp gidebiliyorsa, toplu köylerde oturuyorsa, sözü edilen yönlerin aksi mevcutsa bu kişiler köylü değildir. Öte yandan servetlerinin temelini köylülerden aldıkları artı ürün meydana getiriyorsa, bu kişiler de lord ya da boy değildir.

Tarımsal Üretimde Öküz Yerine Atın Sapanı Koyulması

Şarلمان'ın Fransa Kralı bulunduğu 10. yüzyılda Fransa önemli bir istilaya uğramıştır. Bu dönemde başka bir yörede (Kuzey Afrika'da) aynı düzende yaşayan, ancak at kullanan bir topluluk Fransa'ya istila etti. Bu dönemde Avrupa'da at henüz askerlikte kullanılmamaktaydı. Bu istilanın sonucunda Avrupa beyleri ordularının süvari haline getirilmesini istediler.

At, öküzden üç misli daha fazla yem yiyen bir hayvandır. Bu nedenle tüm şövalyeler kendi haklarından daha az alarak köylülerin atlar için özel arpa yetiştirmelerini sağladılar. Böylece artı ürünün bir kısmı at yemi olarak kullanıldı. Köylüler bir kere daha zorlanarak at yetiştirmeye başladılar.

Şarلمان'ın ölümünden sonra Batı Avrupa'da büyük savaşlar olmadığı için at üretiminde bir fazlalık ortaya çıktı. Bu-

nun sonucunda şövalyeler atın tarımda kullanılmasına izin verdiler. Kuzey Batı Avrupa çok yağurlu, balçık topraklı bir yöre olduğundan öküzler ıslak toprağa basmakta, bu nedenle ayakları iltihaplanmakta, sapan da balçığa gömüldüğü için biçtiği toprağı yeterince döndirememekteydi. At ise hem uzun bacaklı olduğu, hem de nallendiği için toprağa batmadan daha iyi yürüyebiliyor. Bu nedenle at, Kuzey Avrupa tarımı için son derece elverişli yeni bir muharrik kuvvet oldu. Sapan at koşulunca bir de tekerlek ilave ediliyor. Böylece sapan toprağı daha derin kazıyor, toprağı çevirerek toprağın kurummasını sağlıyor. 10. yüzyılda at tarımda çekici güç olarak kullanılmaya başlanınca tarımdaki verim iki mislinden fazla artıyor. Atın tarımda kullanılması toprağın kullanılmasında da bir yenilik getiriyor. Köylü işlediği toprağı üç bölerek bir kısmında tahıl, bir kısmında atın yiyeceği yemi, bir kısmında da baklagilleri ekiyor. Her yıl bu alanlarda ekilen ürünler birbiriyle değiştirilirdi. Akdeniz yöresinde ise öküz temel çekici güç olduğu için her köylü ailesi toprağını ikiye bölerek birini ekip, birini boş bırakırdı (nadas).

Nadas ortadan kalktıktan, at ve ağır sapan geçildikten sonra Kuzey Avrupa'da tarımsal gelim üç misli arttı. Nüfus da %50 kadar bir artış gösterdi. Artı ürün sürekli arttığı için beyler ve bu arada köylüler de zenginleşti. Kuzey Avrupalı beyler Neolitikten beri ilk kez Akdeniz yöresinden daha zengin oldular (14. yüzyıla kadar Orta Doğu tarımsal zenginlik açısından en zengin yöreydi.). Ağır sapan ve atın tarımda kullanılmasının sağladığı zenginlik olağan hale gelince ürün beyler ile serfler arasında da yarı yarıya paylaşılmaya başlandı. Bunun çok önemli

iki sonucu ortaya çıktı:

- serfler ellerinde kalan fazla ürünü paraya çevirip kendi hürriyetlerini satın alabildiler,
- beylerin elinde de o zamana kadar görmedikleri miktarda ürün birikti.

Başlangıçta (12. ve 13. yüzyıllar) bu zenginlik yalnız tüketime dönüktü: daha iyi yiyecek, daha iyi giyecek,... Yiyecek, şarap Fransa'dan, giyecek eşya, halılar, porselen gibi lüks eşya da Uzak Doğu'dan sağlanmaktaydı. Bunun sonucunda büyük bir ticaret doğdu, uzak mesafelerden, başka ülkelerden mal getirip beylere satmak önemli bir yer kazandı. Böylece Kuzey Avrupa ülkelerinde tüccarlık ön plana çıktı. Zanaatkar ve esnaf olan, şehirlerde oturan küçük gruplar bu ticaret sayesinde çok önem kazandılar. Şehirlerdeki bu gruplar elinde servet birikti, yani zanaat türleri doğarken kral, lord ve köylü ilişkileri hâlâ sürmekteydi. 11. ve 12. yüzyıllarda Kuzey Avrupa'dan yayılan krallar, beyler Haçlı Seferlerine giriştiler. Zenginleşen Kuzey Avrupa prens ve krallarının kendi kontrollerinde olan toprağı genişletmeleri ve özellikle tükettikleri lüks malların kaynağı olan Yakın Doğu'ya varmaları amacıyla ve de dinsel inançları açısından Yakın Doğu'ya akınlar yapıldı. Bu döneme kadar Kuzey Avrupa son derece fakirdi. Tarımdaki verim artışının sağladığı zenginlik birikimi ile temeldeki değişiklikler tamamlanıyor: serflik ortadan kalkıyor. Giderik çok daha verimli teknoloji kullanan Kuzey Avrupa köylüleri hem hürriyetlerini kazanıyor, hem de artı ürünlerini pay olarak vermeyip, pazarda kendileri satıyor ve gelirlerini para olarak alıyorlar. Öte yandan beylerin de çoğu gelirlerini pay almayıp kiraya verdikleri topraklarından aldık-

ları halde ticarete para ayırıyor, şehirde yatırım yapmaya başlıyorlar. Şehirde mal mülk edinerek, ticarete ortak oluyorlar. Kiralarını ürün olarak değil, para olarak alıyorlar. Bu servet birikimi 15. ve 16. yüzyıllara kadar devam ediyor. Uzak mesafe ticareti çok önem kazanıyor. Kuzey Batı Avrupa'daki bu (merkantilist) dönemin sonunda bütün Akdeniz çevresinde tarımda hiç bir değişiklik görülüyor.

18. yüzyıl sonlarında da tarımsal olmayan üretimde değişik, daha etkin bir enerji, organik olmayan enerji (buhar, elektrik) aranır ve üretimde kullanılmaya başlanılmıştır. Bu enerji önce ulaşımda, sonra tarımda kullanılmıştır. Öküzden ata geçilmesiyle ve nadas yerine tüm toprakların ekilmesiyle başlayan toplumdaki değişim 18. yüzyılda üretime yepyeni bir enerji tarzı getirerek verim diyebileceğimiz yeni bir aşamaya ulaştı.

Daha etkin tarım teknolojisi, toprağın daha iyi kullanılması verimi iki-üç misli arttırdı. Bu verim artışı köylüler ile beyler arasında paylaşıldı. Uzak mesafelerden gelen lüks tüketim mallarının kullanılması önemli boyutlara ulaştı. Tüccarlar zenginleşti. Uzak mesafe ticaretinde daha etkin ulaşım gereği ortaya çıktı; enerji kaynağı aranmaya başlandı, hayvan enerjisinden organik olmayan enerjiye geçiş sanayi devrimini başlattı ve sanayi toplumlarına geçildi.

Bu anlatılanlar İngiltere, Hollanda ve Kuzey Fransa'da özellikle kendi iç dinamikleri ile değişimlerinin belkemiğini meydana getirir.

Örneğin Almanya bu biçim değişmeye diğerleri gibi 13., 14. yüzyıllarda başlamadı. Akdeniz hariç değişmeye on geç başlayan ülke oldu. Sanayileşmeye 19. yüzyılda geçti. 19. yüzyıl ortasında hâlâ köylü-bey ilişkisi geçerliydi. Napoleon savaşları ~~değışen~~ Batı Avrupa'nın Almanya'yı değişmeye zorlamasıdır. ~~Bu~~ savaşlardan sonra Almanya junker-serf ilişkisini ~~değıştirir~~. Bismarck tarımda verimliliği arttırmak için büyük projelere girişti. Entansif olarak patates üretimi başlatıldı, patates üretkenlere prim verildi. Ancak bu yolla, yani tarımda verimliliği arttırarak köylü-bey ilişkisi yıkılmıştır. Tarımsal yapıyı ~~değıştirmeden~~ sanayiye geçmemiştir.

Amerika'ya ele alırsak burada köylü-bey ilişkisinin olmadığına görürüz. Avrupa'da değişik teknoloji ile tarımsal üretim yapılmaya başlanınca topraktan kopanlar ile tabii nüfus artış sonucu artan nüfusun bir kısmı Amerika'ya göç etmiştir. Amerika nüfusu, Avrupa'da geçiş döneminde geçimini temin edemeyip ortada kalan nüfustur. (Tarım yapısı ~~değışmediğ~~ için 20. yüzyıla gelinceye kadar Akdeniz ülkelerinden Amerika'ya göç olmamıştır) Göç edenler açık araziye yerleştiler, doğrudan doğruya organik olmayan enerji ile tarım ve sanayi üretimine başladılar. Amerika hiç öküze dayalı tarım yapılmadan katıksız, temiz bir sanayi toplumu olarak ortaya çıktı. (Aztek, Mayalar ve İnkalarda ise köylü-bey ilişkisi vardı.)

Gelişmeye rağmen hiç nüfus olmadığı için Amerika'da 19. yüzyıla kadar tarımda hâlâ büyük emek ihtiyacı vardı. Avrupa'dan göç edenler bu emek ihtiyacını gemilerle emek naklederek Afrika'dan karşıladılar. Tarımsal üretim tar-

zı pazar için üretilen pamuk idi. Amerika'nın güneyine yerleşip pamuk üreticiler pazar için üretim yapıyorlardı. Ancak emek az, toprak boldu. Bu nedenle Afrika'dan emek getirdiler ve emek çok az olduğu için emeğin her yönünü kontrol ettiler. Bu sıkı kontrol getirilen emeği toprağa ve beye bağlı, fakat pazar için üretim yapan bir çeşit köle haline getirdi. Buna emeğin kontrolünde çok özel bir hal olarak almak ve emek kontrolünün ne zamanlarda, nasıl ortaya çıktığını iyi anlatan bir örnek olarak görmek gerekir.

Akdeniz Ülkeleri: İspanya ve İtalya

Bu toplumlar köylü-lord ilişkisini sonuna kadar götürmüşlerdir. Tarım yapısı değişmeden ticarete başlamışlardır. İspanya'nın tümünde, İtalya'da başta Cenova ve Venedik olmak üzere ticaret merkezleri gelişmiş, ancak tarımsal yapı değişmemiştir. Po vadisinde sanayileşme süreci başlayınca yalnız bu vadede köylü-bey ilişkisi yıkılmış, ancak Roma'da bu ilişki devam etmiştir. İtalya 20. yüzyıla bu ikili yapıyla girmiştir: Güney eskiden has yapıyı sürdürmüş, Kuzey ise sanayileşme sürecine girmiştir.

İspanya'da 2. Dünya Savaşına kadar hiç bir şey değişmemiştir. Tüm Latin Amerika İspanya'nın sömürgesiydi. İspanya bu ülkeleri fethedince istediği kişilere bu topraklardan pay vermiş, bir anlamda aynı yapıyı sürdürmüştür. Buralarda öküze dayalı tarımdaki köylü-bey-orta ürün ilişkisini ve serveti daha geniş topraklarda daha çok emeği kontrol ile arttırma ilkesini devam ettirmiştir. 19. yüzyılda Kuzey Amerika sanayileşmiş toplum düzenine ulaşmaya kadar bu yapı devam etmiştir. Ancak Kuzey Amerika'nın Latin Ameri-

ka ülkelerini kendine pazar olarak kullanmak istemesiyle İspanya bu ülkeleri kaybetmeye başlamıştır. İspanya, Kuzey Avrupa'nın ticaretine cevap verecek durumda olduğu halde Latin Amerika'dan artı ürünü köylü-bey ilişkisi içinde İspanya'ya naklettiği için pazar için üretim gerektiğinde (Kuzey Amerika Latin Amerika ülkelerine pazar olarak göz koyunca) bunu başaramamıştır.

Diğer bir deyişle tarımda değişiklik olmadan, yani pazara dönük tarıma geçilmeden modern sanayi toplumlari kurulmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Kuzey İtalya'nın sanayiye geçmesi pazara dönük tarıma (pirinç) geçiş ile mümkün olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı İmparatorluğu köylü-bey ilişkisine dayanan imparatorlukların sonuncusudur; çok geç kurulmuş, çok önemli artı ürünü akıtma mekanizmaları geliştirmiştir. Önemli yol sistemleri - derbent teşkilatı - kurmuştur. (Derbent teşkilatından olan köylerden artı ürün alınmaz, bu köylerin yollara bakması, yolları onarması istenirdi.) Bu mekanizmalar 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok iyi işledi. Kuzey Avrupa bu dönemde çöktan pazar için tarımsal üretime geçmişti. Kuzey Avrupa bu dönemde artık askerlik aracılığıyla toprak ve emek değil, ticaret aracılığıyla kendine pazar arıyordu. Osmanlılar Viyana'ya kadar gidebildiysele, bu, bu ülkelerin de aynı tarımsal yapıyı sürdürmelerine bağlıydı.

Osmanlılarda ekonomik güçlüklerle karşılaşılınca kimsenin aklına köylü-bey ilişkilerini irdetmek gelmemiştir. Bu

ilişki veri olarak alınıp başka sorunlara eğiliniyor. Ordu düzeni değiştiriliyor; artı ürünü akıtma, vergi ve pay alma mekanizması değiştiriliyor; artı ürünün akıtılması daha iyi kontrol edilsin diye yerleşme merkezlerinin hiyerarşideki yeri değiştiriliyor. Örneğin Sancak beyi yeri Manisa'dan Aydın'a getiriliyor. Fakat, doğal olarak, Batı ile yapılan rekabette sürekli kaybediliyor. Çünkü Batı Avrupa'da tarımda artı ürün, pay için değil, pazar için üretim yapılırken, Osmanlı İmparatorluğunda kılâ pay için üretim yapılmakta, burada da birim toprakta verim sabit kalmakta idi. Sorunun üretimi arttırmak olduğu anlaşılmadan, üretimin daha iyi nasıl kontrol edilebileceği araştırılıyordu. Sanayileşme sorunu diye bir şey yoktu. 19. yüzyılın ikinci yarısında mamul madde ithalatının artması nedeniyle varolan zanaat seviyesindeki sanayi çökmeye başlayınca Osmanlılar Batı'nın daha ileride olduğunu açıkça kabul edip, bunu ordu, silah ve sanayileşme olgusuna bağlıyorlardı. Buharlı vapur, tren Batı Avrupa ile aynı zamanda kullanılıyor, ancak tarımdaki ilişkilere dokunulmadığı için sanayileşmeye geçilemiyordu. Romanya'da tarımın değişme hızı Osmanlı İmparatorluğu içinde en hızlı olanıdır; İmparatorluktan ilk kopan da Romanya olmuştur.

2. Dünya Savaşı sonunda tüm dünyada tarım yapısı değişiyor. Savaş için üretime ayarlanmış olan sanayi, özellikle ABD'de, 1945 sonrasında barış için üretime geçiyor. Gıda sanayi önem kazanıyor. Açlığa karşı tarımsal üretimi arttırmak gerekiyor. Savaş ürünleri üreten fabrikalar traktör üretmeye başlıyor. Değişen dünya koşulları içinde değişik tarım ürünlerine ihtiyaç beliriyor. Sanayileşmiş toplumlar artık tarıma dönmek istemiyorlar. Bu nedenle Türkiye gibi ülke-

lerde pazar için tarımsal üretim yapılması zorlanıyor ve başlanıyor. Türkiye'de 1947 yılında 360 traktör varken, 1952 de traktör sayısı 42 bini buluyor. Bugün ise 600 bin civarında traktör vardır. Osmanlılarda 500 yıl süren köylü-bey ilişkisi 18.-19. yüzyıllarda dış etkenlerle verim değişmeden yoslaştıktan sonra tarımda verimliliğin artmasıyla 1950 başlarında tam anlamı ile yeni bir ilişkiler düzenine girmeye başlıyor.

Osmanlı İmparatorluğunda temel üretim tarzı olan sapan ve öküzle dayalı tarım 17. ve 18. yüzyıla kadar sürdü. Osmanlı İmparatorluğu artı ürünün kontrolünü en geç ancak en etkin biçimde gerçekleştiren toplumdur. Batı Avrupa toplumları tarımsal verimliliği arttırdıkları halde Osmanlı İmparatorluğu arttıramamıştır. Altın ve gümüş para buhranının doğması üzerine siyasal kontrol mekanizması daha düzenli hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak denetim ne denli arttırılırsa arttırılsın tarımsal verimlilik arttırılamadığı için etkinliği olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ilk değiştirilen şey köylü-bey ilişkilerinde sakatlık olduğu düşüncesiyle artı ürünü akıtma mekanizması olmuştur. Hıs, zeamet, tımar diye anılan göreceli vergiler yerine iltizam sistemi getirilmiştir. İltizam sistemi artı ürünü akıtma da bir değişiklik getirmiştir. Daha çok artı ürünü devlet hazinesine akıtabilmek için tarımda üretilenden en fazla vergiyi devlete geçirmeyi taahhüt eden kişilere vergi toplama görevi verilmiştir. Tarımsal üretim miktarı değiştirilmeden vergi üzerine olan denetimi artırılarak akıtılan artı ürün oranı arttırılmak istenmiştir.

Oysa Batı Avrupa'da tarımsal verimlilik arttırılarak (3misline çıkarılmıştı), yani birim toprakta verim arttı-

rılarak tarımsal zenginlik, dolayısıyla artı ürün arttırılmıştır. Bu, giderek, köylülerin çiftçiye dönüşmesine ve pazar için üretim yapmalarına yol açmıştır. Oysa ki Osmanlı İmparatorluğunda üretim artmadan pazara dönme hem devleti yıkmış hem de köylüyü daha fakirleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa arasındaki etkileşimde 19. yüzyılda iki yeni yön ortaya çıktı: Batı Avrupa bu dönemde, ürettiği tarımsal olmayan maddeler için kendine pazar olarak Osmanlı ülkesini zorlamaya başladı. Bu yeni bir dinamik getirdi. Ayrıca Batı Avrupa artık lüks mallar değil, sanayide kullanacağı ham maddeler ile şehirlerde oturan nüfusunu beslemek için gıda maddeleri ithal etmeye başladı. Bu da ikinci bir dinamik getirdi.

19. yüzyılın ortasına kadar Osmanlı İmparatorluğu Batı Avrupa'dan hiç bir şey almayan, kendi kendine yeten bir toplumdur. Batı'nın Osmanlı İmparatorluğunu kendine bir pazar olarak zorlaması yeni bir etkileşim yarattı. Bu etkileşim Osmanlılarda köylü-bey ilişkilerinin farklı bir yönden çözülmesine yol açtı. Çok değişmiş, yeni bir düzene kavuşmuş olan Batı Avrupa ile köylü-bey ilişkileri değişmemiş Osmanlı İmparatorluğunun etkileşimini tarım maddeleri talebi bir yandan, pazar olarak zorlanması öte yandan Osmanlı İmparatorluğunda köylü-bey ilişkilerini çok temelden etkilemiştir. Ancak köylüler Batı'daki gibi çiftçileşmemiş, beylerden de güçlü bir tüccar sınıfı doğmamıştır. Tarımsal üretim arttırılmadan tarımsal maddelerde ticaret başlamış, bu durum ne köylünün zenginleşmesini ne de beylerin tüccar olmalarını sağlayamamıştır. Ancak limanlara yakın bölgede üretim yapan köylüler bey-

lere ve devlete denişmeden ürünlerini sattığı (bu arada yabancı tüccarın devlete çok az bir artı ürün akıtarak önemli miktarını dışarıya çıkardığını belirtelim) için ülkede asayiş bozulmuştur.

Bu biçim bir ticaret yapısı ticaret aracılığıyla toplumdaki insan ilişkilerinin çözülmesine yol açmıştır. Köylü-bey ilişkilerinin çözülme tarzı artı ürünün Batı'ya akıtılması ile ortaya çıktığı için bu çözülme Batı'dakinin tam karşıt yönünde gelişmiştir. Tarımsal ürün arttırılmadan köylü-bey ilişkilerinin çözülmesi ülkede asayişin bozulmasına, denetimin aksamasına yol açmıştır. Bu çözümler 1930 lara kadar sürmüştür.

Özetlersek, artı ürün arttırılmadan Batı ile ticaret şu sonuçlara yol açmıştır:

- limanlara yakın çevrelerde üretim yapan köylüler ürünlerinin bir kısmını sattıkları için köylülüğten çıkıp, çiftçiliğe yöneldiler,
- Osmanlı Beyleri, yani tarımsal artı üründen pay alanlar köylü malını sattığı için fonksiyonlarını, nüfuzlarını kaybetmeye başladılar ve bunun sonucunda bey olmaktan çıkıp sadece teknisyen anlamında devlet memuru olmaya başladılar,
- ülke içinde Batı'dan gelip yerleşmiş olan tüccar grupları ve bunlara yardımcı olan gayri müslim eski zanaat ve esnaf grupları gelişti.

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu 14. ve 15. yüzyıl Batı Avrupası ile karşılaştırıldığında şöyle bir görünüm ortaya çıkmaktadır: Batı Avrupa'da köylüler çiftçi; beyler çiftçi-tüccar olmuş, tüccarlar ise daha da zenginleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda ise köylülerin ancak bir bölümü çiftçi niteliği kazanmış; beyler devlet memuru haline gelmiştir. Batı'dan gelen tüccarlar ana zenginliğe el koymuştur.

1940 ların Türkiye'sinde ise çözülmüş olan köylü-bey ilişkileri içinde, Anadolu'da ürünün hiç artmadığı yörelerde, (Orta Anadolu, Kuzey Anadolu ve Güney Batı Anadolu) bile pay vermediği için kendi kendine yeten, yeni bir yaşayış düzenine geçmeyen, hâlâ köylü diye anılan ancak bilimsel tanımla köylü olmayan bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar çok az vergi vermekte, üretimini arttırmadığı için ticarete girmemekte, bu nedenle de çiftçi olmayan, köylü sıfatını koruyan bir gruptur. Buna karşılık Adana yöresi ve Ege'deki köylü nüfus ürününü arttırarak ticaret yapacak düzeye gelmişti. Ticarete dönük üretim yapan çiftçiler ortaya çıkmıştı. Buna rağmen üretimleri miktar bakımından hâlâ kısıtlıydı. Tarihsal üretim artışı 2. Dünya Savaşı sonuna kadar pek önemli boyutlara ulaşamamıştır.

2. Dünya Savaşı sonunda bazı yörelerde (Güney Doğu Anadolu, Söke ve Çukurova) yörelerinde) büyük toprak sahipliği egemendi. Bu yörelerde köylü-bey ilişkileri sürüyordu. Buralarda toprağı işleyenlere köylü değil, ortakçı (yarıcı) deniyordu. Yarıcılar, kuşaktan kusağa süregeldiği biçimde toprağı işleyip, kendilerine yetecek kadar bir miktarı alakoyduktan sonra ürünü toprak sahibine geçirirlerdi. Bu ilişkide tek farklılık beylerin daha üst kademede ki beylere pay vermeyip, devlete vergi ödemesiydi.

Bazı yörelerde (Orta Anadolu, Kuzey Anadolu ve Kuzey Doğu Anadolu) ise küçük toprak sahipliği egemendi. Küçük

toprak sahipleri köylü-bey ilişkilerini kaybetmişti. Toprağı kuşaklardır işliyorlardı. Pay alınmadığı için o toprağı işleyen köylüler o toprağın sahibi olarak kabul ediliyordu. Tapu sistemi yoktu. Küçük toprak sahipleri kendi kendine yeten bir üretimle geçinen, ne pay veren ne de ticaret yapan bir grup. Bu düzen 2. Dünya Savaşının sonuna kadar sürmüştür.

1945 sonrasında tarımda bazı değişiklikler yapmak amacıyla kıpırtılar başlamıştı. Savaş öncesinde bu kıpırtılar büyük toprak sahiplerinin bulunduğu yörelerde başlamıştı. İlk kez Adana ve Ege'de Batı'nın talep ettiği büyük miktarları karşılamak amacıyla üretim yapılmaya başlandı. Ürünü arttırmak için girişilen çaba eskiden olduğu gibi emeğe dayanıyordu. Savaş başlayınca bu girişimler durakladı. Savaş sonrasında pamuk ve tütün olan büyük talep karşısında emek dışında başka faktörlere dayanılarak tarımsal üretim arttırılmaya çalışıldı. 1948-52 arasında özellikle büyük toprak sahiplerinin bulunduğu yörelerde büyük tarım aletleri kullanılmaya başlandı. Traktörün tarıma girmesiyle birlikte İzmir, Çukurova, ve tahıl üretimi yapan Diyarbakır'da varolan insan ilişkilerinde çok önemli değişiklikler oldu.

Traktör sapanla öküzün yerini almağa başladı, toprağı sürmek için kullanıldı. Bir günde 25 sapanın sürdüğü yeri sürebilir (en alt düzeyde çalıştığı zaman bile); 10 yetişkin insanın gördüğü işi görebilir. Traktörlerin kullanımı ve bakımı da ancak yetişkinler tarafından yapılabilir.

Traktörün tarıma girmesiyle birlikte:

her 10 yetişkin kişiden dokuzunda tarımdan başka bir yerde

- hayatını kazanmak zorunda kalmıştır,
- . bütün aile birimi içinde yalnız yetişkinler çalışmaya başlamıştır,
- . çalışılması gereken zaman süresi çok azalmıştır,
- . birim topraktan alınan ürün daha iyi ekilip kapatıldığı ve çeşitli aletlerle tamamlandığı için verim sekiz misli artmıştır.

1948-52 arasında tahıl üretimi yapılan Diyarbakır'da traktörün tarıma girmesiyle bir mevsimde yarıcılarının yarısından fazlası işlerini kaybetmişlerdir. Tahıl üretiminde ürünün ekilmesi ve sürülmesi makineleşince, yani elle yapılacak hiç bir şey kalmayınca yarıcılara iş kalmamıştır.

Pamuk üretilen yörelerde hâlâ sapana dayalı tarım tekniği kullanıldığı için pazar için üretim yapılmasına rağmen köylü-bey ilişkisi süregelmıştır. Buğday ve pamuk üretimi zaman bakımından ve gerektirdiği emek bakımından birbirleriyle gelişmez. Ekim ayında yağmurlar başlayınca buğday ekilir, kış geçer. Mart gelince buğday ekilen tarlalar sürülüp pamuk ekilir. Nisan ayında fideler çapalanır. Mayıs ayında buğday biçilir, Temmuz-Ağustos'ta pamuk çapalanır. Eylül'de pamuk toplanır, ürün bölüşülür. Pamuk ekilen yer sürülüp buğday ekilir. Yarıcının geniş aile düzeni bu oluşum ile uyum içindedir. Pamuk Eylül sonuna doğru hasada hazır olur. Ekilen pamuk, kapalı koza olan, verimi az, ancak yağmura dayanaklı bir tür olan yerli pamuk türüydü. Bu nedenle aile, gücüne göre kış boyunca pamuk toplamayı ayarlayabiliyordu. Savaş sonunda ise 3-4 misli daha fazla verimi olan, ancak yağmura dayanaksız olan açık kozalı pamuk üretimine geçildi. Ailenin emeği bu pamuğu yağmurlar başlamadan bir ay içinde toplamaya yetmedi. Bu ne-

denle toprak sahibi yarıcının payını azaltarak pamuk toplayacak işçi tutmaya başladı. Yarıcı ailesinin emeğinin ancak yarısı kullanılabildi. Köylü-bey ilişkileri kökünden değişmeye başladı. Büyük toprak sahipliği olmasına ve yarıcılığın bulunmasına rağmen traktörün tarıma girmesiyle ve açık kozalı pamuk türünün ekilmesiyle yarıcılar işsiz kalmıştır. Traktör daha önce gerekli olan emeği önemli ölçüde azaltmıştır. Açık kozalı pamuk ise çok emek, ancak bu emeği çok kısa süre içinde gerektirdiği için dışarıdan gündelikli tarım işçisi sağlanılmıştır. Pamuk üretiminde hâlâ elle yapılan üç işlemler vardır:

- . Nisan-Mayıs aylarında çapalama
- . Ağustos ayında yine çapalama
- . toplama

Çapalama ve toplama devreleri hâlâ yarıcılarının emeğine dayandığı için bu yörelerde topraktan kopma, tahıl üretimi yapılan yörelerde olduğu kadar keskin olmuştur. Traktörün tarıma girmesiyle toprak sahibi yarıcının payını üçte birine indirmiş; açık koza türü ekilmeye başlanınca ise bu payı dörtte birine indirmiştir. Daha sonra ise köylüleri oturdukları yerlerden çıkartmamış ancak yarıcılarını tarım işçisine dönüştürmüştür. Tarım işçisi henüz makineleşmemiş olan tarım işlerini yaparlar. Diyarbakır yöresinde tahıl üretimi yapıldığı ve bu üretimin tümü makineleştiği için tarım işçiliği de yoktur. Bu yörede topraktan kopmaların bir kısmı traktör tamircisi, bakımcısı, şöför gibi meslekler edinmişlerdir. Asıl büyük nüfus kentlere göçmüştür. (Türkiye'de tüm pamuk üretiminin makineyle yapılması kanun ile 1940 larda yasaklanmıştır. 1972 yılında ise Ege'de tarım işçisi için sıkıntı olduğu için pamuk üreticileri

pamuk toplama makineleri ithali için izin istemiş, ancak Parlamento reddetmiştir. (ABD'de tüm pamuk üretimi makineyle yapılır.))

Türkiye'de asıl egemen olan küçük toprak sahipliği olan yörelerde de 1948-52 arasında makine ile tarım bir haves olarak ortaya çıktı. Bu dönemde hem Orta Anadolu'da tahıl üretimi ile geçimini sağlayan çevrede hem de tarımsal üretim yapan diğer yörelerde makine ile tarım cazip hale geldi. Ziraat Bankasının kredi sağlaması ve diğer yollar ile makineli tarıma geçiş teşvik edildi. Bu yörelerde sapan hâlâ kullanılıyordu. Hiç bir köyde hiç kimse %100 topraksız değildi. Herkesin toprağı 20-30 dönüm ile 250 dönüm arasında değişmekteydi. Ortalama toprak büyüklüğü 80 dönüm civarındaydı. Doğal olarak bu yörelerde de daha sıkıntılı olanlar ile daha refahlı olan köylüler mevcuttu. Ancak toprak büyüdükçe, yani refah arttıkça aile birini de büyümekteydi. Bu nedenle kişi başına toprak miktarı oldukça birbirine yakındı. Köylülerin yaşama biçimi homojendi, çok farklı değildi. Küçük toprak sahipliği olan köylerle yarıcılarının köyleri karşılaştırıldığında yaşantı bakımından bunların birbirinden çok farklı olmadıkları görülmüdü.

Büyük toprak sahipliği olan köylerde topraktan kopma 1-2 azami 4 yıl içinde gerçekleşmiştir. Küçük toprak sahipliği olan köylerde farklı bir duruma görülmüştür: tarımsal işletme büyüklüğü bakımından bu köylerde makineli tarıma geçiş her zaman krediyle olmuştur. Kredi miktarı köylünün toprağının büyüklüğüne göre değişmiştir. Tahıl üretimi yapılan yerlerde 200 dönümden çok toprağı olanlar makine kullanmak için aldıkları krediyi ödeyebiliyorlar. Buna karşılık 200 dönümden az toprağı olanlar ürünlerini satma-

lar bile aldıkları krediyi ödeyemiyorlar. Kredi ödeme süresi sürekli erteleniyor. Borçlu, krediyi ödeyebilme için daha yüksek faizle resmi olmayan kanallardan para sağlamak zorunda kalıyor. Bu uzun borçlanma mekanizması, giderek, 15-20 yıl sonunda köylülerin beşte birinin, dörtte birinin toprağını kaybetmesine yol açıyor. Bu topraklar bir iki kişinin elinde toplanıyor. Gittikçe daha büyük sayıda küçük köylü toprağını bırakıp başka yollarla geçimlerini sağlamak üzere köyden kopuyorlar. Bunların toprağı çok küçük bir grubun elinde birikmeye başladığı için toprak mülkiyetinde bir kutuplaşma ortaya çıkıyor. Makineli tarıma geçmek için optimal bir toprak büyüklüğü vardır. Bu büyüklüğün altındaki toprakta makine kullanılması maliyetini karşılayamamaktadır.

Şu halde topraktan kopma mekanizmalarının birincisi büyük toprak sahipliğinin bulunduğu yörelerde; ikincisi ise küçük toprak sahipliğinin bulunduğu yörelerde görülmüştür.

Üçüncü topraktan kopma mekanizması ise tamamen pazara dönük üretim yapan, emek yoğun ürün yetiştiren yörelerde görülmüştür: Örneğin Ereğli'de yakın pazarların talebi sonucu çilek üretimine geçilmiştir. Kasabadaki tüccar ilk çilek fidanlarını sağlamıştır. Köylerde bütün bir aile bütün bir yıl çilek yetiştirir. Hazıranda kasabaya inip, çileği tüccara teslim eder. Tüccar nakliyesini ve pazarlanmasını temin eder. Böylece modern ticaretin en önemli yönü olan pazarlama ve nakliye işlemleri köylünün dışında bir kimse tarafından örgütlenmiştir. Tüccar ve köylü bu alış veriş tamamen kredi ile yaparlar. Köylüler bütün bir yıl bütün gereksinimlerini tüccardan ödünç alırlar.

Hatta onun dışında kasabada doktor, avukat, devlet ve benzeri çevrelerle ilişkilerini de gene tüccarlar kanalı ile kurarlar. Tüccar ürünün fiyatını düşürse de sağladığı güvence yüzünden köylülerce aranan, istenen bir ilişki sağlar. Ne var ki giderek nakliye ve pazarlana borçlarını ödeyemeyen köylü gene toprağını elden çıkarır ve köyünü bırakmak zorunda kalır.

1950-65 yıllarında Türkiye'de kolayca gözlemlenen bu büyük değişiklikler, tarımda üretimin artmasının yarattığı büyük değişme dinamiği ile bu toplumun da 18. ve 19. yüzyılların tersine hakiki bir yapısal değişiklik süreci içine girdiğini ve yeni bir evrim aşamasına doğru gittiğini göstermektedir.

Sapana Dayalı Tarım Toplularında Kentler Nasıldı, Bu
Topluların Mekanda Aldığı Biçim Neydi, Kimler Nerede Otururdu?

Kentler, genellikle, tarımsal olmayan üretim ile tarımsal üretimin kontrol edildiği ve tarımsal olmayan üretimin yapıldığı yerlerdi. Kentlerde çeşitli kademelerde yer alan beyler, onlarla birlikte iç ve dış düzeni sürdüren askerler, rahipler ve tarımsal olmayan üretimi yapan zanaatkarlar, esnaf ve tüccar yaşardı. Bu toplular çok az farklılaşmış topluluklar oldukları için mekandaki biçim de az farklılaşmıştır. Sanayi öncesi kentlerde fonksiyon bakımından farklılaşmamış bir düzende olan bir meydan vardır. Belirli sürelerde yapılan önemli işler bu meydana yapılır: yani sürekli olarak bir mekan işgal etmesi gerekmeyen işler bu meydana görülür. Bu meydanlarda pazar kurulur, düğün yapılır,.. Pazarda, temel olarak köylünün elinde kalan, kendi tüketmediği fazla ürün satılır. Vergi alınmayan, yani tahıl olmayan, köylünün yan ürün olarak ürettiği, vergi ve payın ötesinde köylünün kendi ihtiyacından fazla olarak ürettiği ürünlerin satıldığı yerdir. Bu pazarlarda satılan hiç bir ürün pazar, yani ticaret için üretilmemiştir.

Bu meydanın etrafında her zaman idari mekanizmanın yerleşmiş olduğu mekanlar vardır: kale, saray gibi. İdari fonksiyonların tümü bu idari merkezden yürütülür. Bunun hemen yanında mabed görülür. Yine bu mekanda kısmen uzun mesafe ticaretinin yapıldığı hanlar yer alır. Bu meydana her zanaat kolunda ihtisaslaşmış zanaatkarların dükkanlarının yer aldığı sokaklar açılır. Kontrol edenler grubunun en üst grubunun konakları sokak başlarında yer alır. Dükkanların hepsinin ya üstünde ya da arkasında dükkan sahibinin konutu vardır. Hakiki çarşı denebilen sokak-

larda farklılaşma yoktur, konutlar ile iş yerleri iç içedir. Saraylar, konaklar da farklılaşmamış yerlerdir; buralar hem konuttur hem de idari fonksiyonun yürütüldüğü yerlerdir. Bu toplumlarda mekanda yerleşme o kadar az farklılaşmıştır ki yaşama ile iş görme fonksiyonları iç içe bulunur.

Birbirinden çok farklı grupların bir arada yaşanmaları halinde bir grup başka bir yere göç ettirilir ve yerleştikleri yerler geldikleri yörelere göre adlandırılırdı. Çok az olan göçler genellikle etnik grupların siyasi göçleriydi.

Tüccar ve esnaf: Sanayi öncesi toplumlarında tüccar ve esnaf kendi dükkanına, kullandığı aletlerine kendi sahipti. Her kentte her zanaat kolunda kaç dükkanın olabileceği sayılıydı. Zanaatkarlar ile esnafın faaliyetlerinin ahenk-
li olabilmesi için bazı kurumlar geliştirilmişti. Bunlardan biri loncalardır. Loncalar, her zanaatkarın ne biçim hammadde kullanacağını tayin eder ve denetler. Her zanaatkarın bu hammaddeden ne kadar ürün yapabileceğini saptar. Üretimin kalitesini ve miktarını kontrol eder. Böylece ürünün satış fiyatını ve satış miktarını denetler. Daha da ileri giderek her zanaat kolunda kaç kişinin çalışacağını, ne kadar toplam üretim yapılacağını denetler.

Bütün lonca teşkilatları için son derece ayrıntılı merasimler vardır. Kalfanın usta olması son derece karmaşık merasimler gerektirir. Bir zanaatkardan, tüccardan, esnaftan beklenen yaptığı işi iyi yapması, kânaatkar olmasıydı. Öngörülen miktar ve kaliteye uyması toplumca en takdir edilen unsurdu. Bütün bu unsurlar birbirini dengelleyen son derece tutarlı bir şehir toplumu oluşturmaktaydı. Bu toplumlarda uzun süre her türlü ekonomik faaliyet 12. toplum-

sal yaşantı ahenkli biçimde sürmüştür.

Lonca, bir zanaat kolunda o kolda bulunan ustalardan oluşan bir teşkilattı. Çoğu zaman bir kentin hudutlarını aşardı. Ustalar kendi aralarından birini başkan olarak seçerlerdi. Loncaların koymuş oldukları kurallara uymayan bir usta meslekten ayrılmak zorunda kalırdı. Mekandaki asayiş de ilgili loncadan sorulurdu. Tüm zanaatkarlar üretimlerinde beylere pay, yani vergi verirlerdi. Bu zanaatkarlar arasında tek ayrıcalık tanınan grup uzun mesafeden lüks mal getiren tüccar grubuydu.

13., 14., 15. yüzyıllarda Kuzey Batı Avrupa'da kentler nasıldı? Tarımda artı ürünün büyük ölçüde arttırılabilmesi, tarım ürünlerinin bir iç pazar geliştirmesi, giderek beyler ve köylülerin ellerindeki artan servetin tüccar ve esnafın elinde birikmesi, Kuzey Batı kentlerinde yeni gelişmelere sebep oldu. Bu dönemde Kuzey Batı Avrupa kentlerinde uzun mesafe ticaretinin yapıldığı hanlar ile antrepoların daha büyük, daha sağlam binalara taşınmış oldukları görülür. Tüccar evleri büyük konaklar halinde ayrı mahalleler oluşturur. Önce iş yerleri ile konutları ayırdılar. Şehirler sürekli değişti, büyük tüccar mahalleleri ortaya çıktı. Yeni zanaat kollarının doğması, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması bu döneme rastlar. Aynı ülkede üretilen mallar çeşitlendi; bu, giderek, bütün konutların çarşı içinden çıkmasını, başka yere yerleşmesini gerektirdi.

Şehrin içindeki düzenin korunması sorunu gittikçe daha önem kazanı. Bunun ana nedeni her zanaat kolunda ahenki sağlayan loncaların çözülmesiydi. Bu nedenle yeni yönler ve yeni örgütler ortaya çıkmaya başladı. Zengin tüccarlar

bir araya gelerek şehrin hangi yörelerinde iş yapılacağını, hangi yörelerinde oturulacağını kararlaştırmaya başladı ve giderek, şehrin düzeninin sağlanmasını, yolların yapılmasını,.. üstlendiler. Artık şehirleri şehirliler idare etmeye başladı. İlk kez belediyeler kuruldu ve belediyeleri tüccarlar yönetti. Beylerden kendilerini tüccar haline getirmiş olanlar bu işlere katılırken, diğerleri bağımlı hale geldiler. Tüccarlar daha da ileri giderek şehirlerin nasıl büyüyeceğini, şehirler arası yollarda asayişin nasıl sağlanacağını diğer şehirlerle bir araya gelerek kararlaştırmaya başladılar. Bu arada önemli bir sorun da para birimiydi. Değişik şehirlerin tüccarları bir araya gelerek para birimini standartlaştırdılar. Şehirler arası müzakerelere girmeyi, bunları yasalaştırmayı ise krallara bıraktılar. Diğer bir deyişle, şehir içinde tüccarlar egemen, şehirler arası sorunlarda beylerin, kralların sözü geçerli idi. Giderek loncalar çözülmeye, zanaatkarlık değişimleri de değişmeye başladı. Kanaatkar olma ordeminin yerini daha çok çalışan daha çok kazanır, daha çok kazanan daha güçlü olur görüşü aldı.

ABD'deki Şehirler

Sanayi öncesi geçmişi olmayan kentler çok değişik bir görünüm gösterir. 1930 yıllarında ilk kez ABD'de, özellikle Chicago'da, toplumun her yönünün mekanda nasıl şekil aldığına bakarak toplum yapısının açıklanabileceği görüşünün ortaya atılmasıyla toplum ile mekân arasındaki etkileşim önem kazandı. Bugünlerde bu etkileşim sosyolojide yine önem kazanmış durumda.

Park, Burgess, McKenzie'nin Chicago'da yaptıkları çalışma-

ya göre: sanayi öncesi geçmişi olmayan toplumlarda ortada meydan yok. Şehrin göbeğinde hiç konutun bulunmadığı Merkezi İş Alanı yer almaktadır. Bunun etrafında karışık bir bölge yer alır: ucuz oteller, ucuz lokantalar,... Bu bölgeye geçiş mantığı denebilir. Bunun çevresinde oldukça geniş bir alana yayılmış, apartmanlar halindeki işçi konutları yer alır. Bunların çevresinde ise orta tabaka, orta gelir gruplarının evleri vardı. Bunun da çevresinde çeşitli yöreler bulunmaktaydı. Bir yörede en üst tabakanın konutlarının bulunduğu alan; bir yörede spor sahaları, mezarlıklardan oluşan yeşil sahalar; bir yörede ağır sanayinin yapıldığı alan yer alır.

Merkezi İş Alanı hemen hemen eski şehir kadar büyüktür. Modern toplumların temel yapılarından en önemli mekandır. Geçiş alanı heterojendir: eski şehirlerde böyle bir alan yoktur. Bu alanın çevresinde satın alma gücüne, gelirine, mesleğine göre farklılaşmış konut mahalleleri yer alır. Chicago 1930 larda böyle bir görünüm göstermekteydi.

COO
MIA'da ilk ortaya çıkan şey (1) büyük iş örgütleridir: bankalar, borsalar, sigortalar, her çeşit şirket. (2) Bunun yanında gazete, kitap, ajans, TV, radyo ve benzerlerinin idare ve kontrol yerleri yer alırdı. (3) Bu yerlerin yanında bütün kültür faaliyetlerinin idare edildiği yerler; (4) bunun yanında ise perakende ticaret (çok ihtisaslaşmış ya da herşeyi satan çok örgütlenmiş mağazalar) yer alırdı: (5) oteller, lokantalar,... (6) tiyatro, sinema gibi eğlence yerleri,... (7) bütün ulaşım yollarının terminalleri.

Modern sanayi toplumlarındaki şehirlerde şehirlerin içinde

fiilen üretim yapılan yerler, yani fabrikalar bulunmaz. Üretimi koordine eden, dağıtan, örgütleyen iş yerleri MIA'da bulunur. Bu nedenle MIA'lardaki egemen iş tarzı iş hanlarıdır. MIA'larda çalışan onbinlerce insana iş olanağı sağlayan bu büyük iş yerleridir. Yukarıda belirtilen ikinci grup iş yerleri temelde birinci gruptakilerle aynıdır; yani onlar da şirkettir ancak konu bakımından ayrı oldukları için ve mekanda da birbirlerinden ayrı buldukları için ayrı bir grup olarak ele alınır. MIA'da perakende alış veriş mintikaları ile otel, lokanta mintikaları ön planda gözükmekle birlikte şehir hayatını asıl düzenleyen şirketler, bankalar gibi iş yerleridir.

İnsan, mal ve haber akımı olarak tanımlayabileceğimiz trafik, sanayi öncesi toplumlarında temelde yaya insana, biraz da hayvana dayanırdı. Modern sanayi toplumlarında ise temelde araçlara dayanan trafik öyle bir yoğunluğa ulaşmıştır ki ulaşım sistemlerinin şehir ortasına çabuk girebilmesi ve çabuk çıkabilmesi sağlanmalıdır. Yani, son derece çok sayıdaki insanı, çok sayıdaki vasıtayla şehir merkezine getirecek ancak aynı hızla vasıtaları geri çekecek bir sistem geliştirilmelidir. Bu nedenle terminaler MIA'da yer alır. Yükleme, depolama alanları ise MIA'nın dışındadır. Dünyanın her yerinde tren istasyonları MIA'nın içinde yer alır. Böyle bir MIA konuttan ve fiilen üretimden tamamen arınmıştır.

Şehirlerin büyümesi sanayinin gelişmesine paralel olarak içeriden dışarıya doğrudur. Her şehrin büyümesi MIA'nındaki büyümeye bağlıdır. Eğer MIA'da yeni iş yerleri açılmaz, yeni kontrol grupları ortaya çıkmazsa MIA büyümmez, bu nedenle şehir de büyümmez. Ancak böyle bir durum pek görülmez.

Aksine MIA sürekli büyür, genişler ya da yükselir. Ulaşım ve haberleşme teknolojisi iş yerlerinin uzağa taşınmasına olanak vermezse MIA yükselir. MIA büyüdükçe bir yandan nüfus çeker, öte yandan eski bazı iş yerleri MIA'nın dışına taşar.

Modern sanayi toplumları sürekli gelişen bir iş hayatına sahiptir. Daha iyi örgütlenmiş iş yerleri MIA'ya yerleştikçe daha az imkanları olan iş yerleri MIA'nın dışına taşar. Bunlar konutların da bulunduğu geçiş bölgesine yerleşerek buranın karmaşıklaşmasına yol açarlar.

MIA hiç bir zaman çok büyümmez. Her zaman birbiriyle kolay haberleşme sağlanacak bir alan içinde kalır. Geçiş mintikasına atladığı zaman ikinci bir olgu ortaya çıkar: merkez sıkışıp, yoğunlaşıp dışarıya taşınca her şeyi daha öteye ittirir. Böylece geçiş mintikasındaki bir sürü iş yeri daha ileriye, konut mintikalarına taşar. Bu tazyik altında kalan konut mintikalarında ise buradan dışarıya göç başlar. Şehrin iş yerlerinin gelişmesi şehirde daha çok istihdam olanaklarının ortaya çıktığını gösterir. Bu nedenle dışarıdan gelip kendilerine düzgün bir iş bulanlar geçiş mintikasından çıkıp konut mintikalarına yerleşirler. Daha iyi iş bulanlar ucuz konut bölgelerinden orta tabakaların konut alanlarına taşınarlar. Bu içeriden dışarıya büyüme en dış çevreye varıncaya kadar devam eder. En dış çevreye geldiğinde;

- yeşil sahaların korunması amaçlandığı için,
- sanayi bölgesinin yer değiştirmesi güç olduğu için,
- en üst tabaka konut mintikaları çok pahalı olduğu için zorlanır. Bu nedenle büyüme bu çevrenin üzerinden atlayarak şehir dışına taşar. Bu hadiseye banliyöleşme denir.

Banliyöleşme modern sanayi toplumlarının yerleşme özelliklerinden biridir. Atlayan nüfus mensup olduğu gelir, meslek grubuna göre şehir dışında yerleşir. Fiilen üretimin yapıldığı fabrikalar şehir dışındadır. Sanayi taşınca konut mantıkları da beraberinde gelişir. Sanayi bölgesinin etrafında yeni mahalleler oluşur. Bunların şehire bağlanması sonucu sanayi bölgesi şehrin içine girer. Banliyöler büyüdükçe şehrin dış çevresi de büyür.

Modern sanayi toplumlarında şehirlerin büyümesinde bu temel üç ilke her zaman görülür:

- iş yerleri ile konutlar ayrılır,
- konutlar kendi içlerinde oturanların tabakalaşmasına göre farklılaşır,
- fiilen üretim yapılan iş yerleri ile idari mekanizma birbirinden ayrılır.

Bu büyük şehirlerin altında daha küçük şehirler ortaya çıkar. Taşan sanayi bölgesi şehrin 60-100 km. ötesine taşınca bunun etrafında yerleşme mantıkları yer alır. Ancak idare fonksiyonları metropoliten merkezdedir. Örneğin İzmit sanayi çevresini toplayan önemli yerlerden biridir. Ancak bu sanayi bölgesinin idari mekanizması İstanbul'dadır.

Metropoliten şehir etrafındaki sanayi şehirlerinden sonra daha küçük toptan ticaret şehirleri gelir. Bunlar üretilen ürünlerin dağıtımının yapıldığı, toptan satışın yürütüldüğü şehirlerdir. Bu tüccar şehirlerinden sonra da pazar için üretim yapılan köyler gelir.

Modern sanayi toplumunun mekandaki yerleşmesi kısaca böyle özetlenebilir.

Modern Sanayi Toplumunun İç Yapısı

Böyle bir mekan yerleşmesi gösteren toplumun iç yapısı da çok değişmiştir. Üretim faaliyetlerinde çok belirgin bir aşama görülür. Tarımsal olmayan üretim hem çap bakımından hem de derece bakımından son derece büyümüştür. Bunun sonucunda farklılaşan gruplar kendi aralarında ihtisaslaşmıştır. Üretimin yapıldığı binanın ya da üretim sürecinde kullanılan aletlerin üretene ait olması gibi bir durum yok. İşçiler ürünün hammaddesi ya da ürünün satışı ile ilgilenmezler. İşçiler üretimin yalnız bir bölümünü gerçekleştirir. Bu ihtisaslaşma yeni grupların ortaya çıkmasına yol açar. Bu gruplar sanayi öncesi toplumlarda görülmemiştir. Üretim süreci içinde koordinasyonu, devamlılığı sağlayacak olan bu yeni gruplar - katip, sekreter,.. - Amerikan sosyolojisinde "beyaz yakalılar" diye anılır. Bu gruplar da fiilen üretim yapan işçiler gibi işin bütünü bilmezler. Karar verme, kontrol süreçleri bu grupların dışında yer alır. Beyaz yakalılar da kendi içinde az hünherli çok hünherli diye ayrılır.

MİA'da yerleşen ve büyük metropoliten kentlerde çalışan onbinlerce insan bu gruba girer. Sanayileşmenin büyüklüğü beyaz yakalılarının büyüklüğü ile ölçülebilir. Modern sanayi toplumlarında beyaz yakalılar ile mavi yakalılar bir arada yer alırlar. Günümüzde ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlarda beyaz yakalılar mavi yakalılarının sayısını üçte bir oranında geçmiştir.

Sanayi öncesi toplumu

Modern sanayi toplumu

beyler

elit

zanaatkarlar

araştırmacılar

menajerler

köylüler

mühendisler

(müdürler)

teknisyenler

işletmeciler

işçiler

katipler

köylüler

Modern sanayileşme süreci içinde köylüler silinir, köylülerin yerini çiftçiler alır. Fiilen tarım üretiminde çalışması gerekenlerin sayısı çok azalır. (İngiltere'de fiilen tarımda çalışanlar faal nüfusun %1 i, ABD'de %28-29 u.) Zanaatkarların yerini ise işçiler, teknisyenler,.. alır.

Bu büyük etkileşim düzenini devam ettirmek yükünü taşıyanlar işletmecilerdir. Karar verme, kontrol süreçleri üst tabakayı oluşturan elit tarafından gerçekleştirilir. Elit ile beyaz yakalılara fonksiyonları yan yanadır. Giderek bunların etrafında diğer unsurlar teşkil eder. Modern toplumlarda herşey meslekleşmeye doğru gider.

Sanayi öncesi toplumlarda ise üreten, satan aynı kişidir.

İhtisaslaşma yoktur. Oysa sanayileşme süreci sonunda kişi ya üretim yapılan yerin ve üretim süreci içinde kullanılan aletlerin sahibidir ya da üretim yapandır.

Modern sanayi toplumlarında en ayrıntılı bilgi sahibi olan kimselerin ortaya çıkmasıyla meslekleşmeye doğru gidildi.

Becerisiz, hünersiz çalışma kalmadı. Her ihtisaslaşmış grup kendini meslekleşmiş olarak görür. Bu son derece ayrıntılı olan meslek ihtisaslaşması bir başka yönle tamamlanır. Bu yön örgütlenme, büyük birimler haline gelmedir. Modern sanayi toplumlarında hiç bir faaliyet örgüt-

süz gerçekleşemez. Her meslek sahibi bir örgütün içinde yer almak zorundadır. Doktorların hastahaneler ya da başka sağlık örgütleri içinde çalışmalarını gibi.

Sınıf ve tabaka

Avrupa sosyolojisinde sınıf ve tabaka terimleri aynı şey için kullanılmaz, bu nedenle de bu kavramlar birbirine karışmaz. Sanayileşme ile birlikte işçi sınıfı doğmuştur. "Sınıf" kavramı Avrupa literatüründe sanayileşmeye geçiş başladıktan sonra ortaya çıkmıştır. Sanayi öncesi toplumdaki sanayileşmiş topluma geçişini anlatan her yazar bu toplumlarda üretim ilişkileri içinde yer alan farklı grupları "sınıf" kavramı altında ele almıştır.

ABD'nin sanayi öncesi tarihi yoktur. Bu nedenle sınıfların doğuşu ile hiç ilgilenilmemiştir. ABD'nin sanayi öncesi geçmişi olmadığı için küçük girişimciler (iş dünyasının 3/4 üne yakın) önemli bir yer tutuyordu. Bunların yanı sıra büyük şirketler de hızla ilerliyordu. Amerikan sosyolojisi Avrupa'dan "sınıf" kavramını ödünç olarak alıp, işçilerden sınıf diye söz ederken, diğer sınıfları farklı kriterlere göre tanımlayıp, "tabaka" kavramını kullanmıştır.

"Sınıf", belirli üretim ilişkileri içinde çeşitli fonksiyonların görüldüğü toplumsal yapıya göre, "tabaka" ise üretim ilişkilerinin dışında çeşitli kriterlere göre tanımlanır.

İhtisaslaşma ve farklılaşma süreci içinde eğitim düzeyi bir tabakalaşma oluşturur; ikinci bir tabakalaşma meslek'e göre olur (ancak eğitim ve meslek birbiriyle son derece yakın ilişkilidir); üçüncü bir tabakalaşma kazanç miktarına göre-

dir. Bir diğ er tabakalaş ma yaş ama tarzı'na gö redir. Bunlar bir kiş inin toplum içinde nerede durdu ğ unu belirtir. Bu dört temel noktanın kesişti ğ i yerde kiş inin tabakalaş madaki yeri belirlenir.

Grubun büyük ço ğ unlu ğ u aş ağı yukarı aynı eğ itim düzeyinde, aş ağı yukarı aynı gelir düzeyinde, aş ağı yukarı aynı yaş ayış tarzını sürdürüyor ise - meslekleri ne olursa olsun - "orta tabaka" olarak kabul edilir. İ lişkilerden de ğ il de yalnız sıfatlardan söz ediyorsak tabakalaş madan söz ediyoruz demektir. Bunlar hiç bir iliş ki belirtmez, yani sınıf ile hiç bir ilişk isi yoktur. Bir başka açı dan anlamlı bir tasniftir: alt tabaka - orta tabaka - yüksek tabaka.

ABD üretim ilişk ilerinde bir de ğ iş ikli ğ i yaşam adığı için üretim ilişk ileri ön plana çı kmaz. Bu nedenle kendi toplumdaki grupların ne olduklarını anlamaya çalışınca bu grupların özelliklerini ele almıştır.

Kalifiye bir iş ç i ile ihtisaslaş mış bir mühendis üretim ilişk ileri içindeki fonksiyonları itibarıyla aynıdır. Sınıf olarak aynı yerde, ancak tabaka olarak çok farklı yerdedirler.

Avrupa sosyolojisi de bir "orta tabaka"dan söz eder. Örne ğ in Dahrendorf Avrupa'da eski orta tabakalar ile yeni orta tabakalardan söz eder. Küçük giriş imciler (sanayi öncesi toplumun tarımsal olmayan üretimini yapan, şehirlerde oturan esnaf ve zanaatkarlar) eski orta tabakaları oluşturur; oysa sanayi devriminin ulaşt ığı yeni ç apta yeni orta tabakalardan (fiilen üretimde çalışmayan, ancak üretim ilişk ileri bakımından kontrol edenler grubuna girmeyen çalışanlar grubu) söz edilir. Eğ itimi, yaş ayış ı orta tabakalara

tekabül eden bu tabakanın üretimdeki yeri alt tabakadan farklı değildir, ancak gelir ve yaşayış tarzı açısından alt tabakadan ayrılır.

Eski orta tabakalar, hiç bir örgüte bağlı olmadan çalışan, serbest çalışmayı son derece önemseyen bir tabakadır. Bu tabaka kendi varlıklarını sürdüren sanayi öncesi gruplar, kendi işlerini kendileri yürüten küçük girişimcilerden oluşur. Bütün ülkelerde büyük örgütlerde çalışan bazı kişiler örgütten ayrılıp kendi başlarına çalışmayı yeğlerler. ABD'de bütün çalışanlar içinde eski orta tabakaların oranı %4 tür. Çalıştıkları örgütten ayrılıp kendi başlarına iş kurmayı yeğleyenlerin oranı ise %3 tür. Bunların %98 i her yıl batıyor, geriye kalanı tekrar büyük örgütlere giriyor.

ABD'de herkes kendi tabakasını değiştirebilir, bir başka tabakaya geçebilir denir. Bu geçişler gerçekleştirildikçe de kişiler 'yükselir'. Orta tabakanın alt taraflarından üst taraflarına geçmek toplumca o kadar çok istenir ki sanayi toplumlarında bu son derece olağan bir şey haline gelir. Burada dikey mobiliteden söz edilir. Ancak sınıf değiştirmek son derece güçtür ve hiç söz konusu edilmez.

Gelişmekte olan toplumlarda köylülüğten çıkıp işçi sınıfına katılmak sınıfsal yapı içerisinde dikey bir mobilitedir. Köylü-lord ilişkisinin egemen olduğu bir toplumdaki köylülüğten çıkıp işçileşmek dikey bir mobilite olmayabilir; bu toplumsal yapıda bir değişimdir. Niçin aynı üretim ilişkisi içinde oldukları halde orta tabaka bu denli önemsendi ve fiilen üretim yapanlardan ısrarla ayrıldı? Bunun temelinde yine tarih yatar.

Köylü ve lord birbirinden şu unsurlarla ayrılırdı:

- birbiriyle kıyaslanamayacak kadar biri çok fakir, biri çok zengindi,
- lordlar elleriyle iş görmezlerdi, kontrol ederlerdi,
- okur-yazar olanlar en üst bey gruplar ile din adamları ve bazı askerlerdi.

Zaman içinde kontrol edenler grubuna dahil olanların özellikleri kaybolmadı. Bu çok yavaş değişme süreci içinde pek çok değer değiştiği halde, zenginliğin, elle iş görmenin ve eğitimin yeri her zaman sabit kaldı. Bu özellikleri taşıyan orta sınıf grupları kendilerini üst tabakaya, yani kontrol edenler grubuna ait gördükleri gibi dışarıdan bakanlar da bu tabakayı öyle algılamaya başladılar. Bu özellikler sınıf unsurlarını ~~anka planda bırakmaya devam etmektedir.~~

1960 ların başında ABD'de iş idaresi kitap yazarları her şeyi ihtisaslaşmış idarecilerin idare ettikleri görüşünü öne sürdüler. Bu tez üç yıl sürdü. Galbraith, bu idarecilerin stratejik bakımdan önemli kararları vermediğini ortaya koydu. Artık beyaz ve mavi yakalılar bir çok yönden birbirine benzemeye başladı.

Sınıf sanayi toplumlarının en önemli özelliği olmakla birlikte tabakalar da önemli bir rol oynar. Sınıf yapısının önemi çeşitli siyasal gelişmelerde ortaya çıkar.

Tabaka yönünden farklılaşma en çok kendini mekanda yansıtmıştır. İngiliz sosyologları konut tabakalaşmasından söz ederler. İkinci büyük farklılaşma tüketimdir: çeşitli yönleriyle birlikte yiyecek ve giyecekte ortaya çıkar.

Eli ile çalışmayanlar, daha iyi eğitimi olanlar eli ile çalışan, daha kötü eğitim görenlerden kendilerini giyimleri ile ayırırlar. Bütün dünyanın orta sınıfları tüketimlerini tasnif ederler. Herkesin içinde yaptıkları tüketimi üst sınıfların yaptıkları tüketime yaklaştırıp; kendi kendilerine yaptıkları tüketimi azaltmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğunda kimin nasıl giyineceği yasalarla düzenlenmişti. Aynı şey İngiltere'de de var. Kürk, brokar kumaş giymek belirli sınıflara özgü bir tüketimdi. Tüketim her zaman sosyal tabakalaşmanın bir göstergesidir. Modern sanayi toplumlarında artık yüzyüze temaslar kalmadığı, kimin ne olduğu belli olmadığı için tüketim kişinin yerini belirten bir gösterge niteliğini kazanıyor. Tüketim statü göstermeye yöneliktir. Herkes kendi yaşantısı içinde kendisinden iki ila üç kademe üstündeki gelir grupları ile temas halindedir. Kendi yaşayışını ancak kendisinden bir, iki kademe üstündekilere benzetmeye çalışır.

Anonim ilişkiler egemen olduğu, tabakalaşma özellikleri tüketim ile ortaya konduğu için kişiler ait oldukları tabakaların tüketim normlarını uygulamaya çalışırlar. Giderek bu, tüketim toplumu denen toplumda yaşayış tarzını oluşturur. Aynı tabaka içinde gelir artışı nedeniyle bir üst tabakanın tüketim normlarını uygulama olanağı ortaya çıkar.

Eceyaz yakalılarının mavi yakalılardan üstün bir yerde bulunmaları tabakalaşma özellikleri ile açıklanabilir. Sanayileşmiş toplumlarda belirli eğitim görmüş, belirli gelir düzeyinde olan orta tabakalar önemli bir yer tutar. Kendileri kontrole katılmadıkları için kendilerini açık

seçik olarak orta tabaka içinde görürler. Sanayileşmiş toplumlarda ileri derecede ihtisaslaşmanın getirdiği bir eğitim ve gelir düzeni vardır. Bu farklılaşmış eğitim, gelir ve meslek düzeni insanların da kendilerini kontrol edenler ve edilenler olarak ayrı ayrı görmelerini engellemiştir. Bir üst gelir, bir üst eğitim düzeyine çıkmak önemli bir amaç olmuştur. Orta tabakalar yaşayış tarzlarının da daha üstün gelir ve eğitim düzeyinde görünmesini sağlamak için tüketimlerine çok önem verirler. Bu orta tabakalarda eğitimi yükseltmek, geliri arttırmak ve giderek tüketimi arttırmak amaç haline gelir. Bu amacın içinde kontrol etmek ve edilmek gibi bir ilişki yoktur; böyle bir endişe de yoktur.

İleri derecede sanayileşmiş toplumlarda bu farklılaşmanın sonucu siyasal güç dengesine nasıl yansır? Bu toplumlarda siyasal kurumlar yavaş bir gelişim sonunda neteye gelmiştir? Siyasal bakımdan çoğulcu bir yapı ortaya çıkmıştır. Çoğulcu (pluralist) yapı son derece ileri ihtisaslaşmanın ortaya çıkardığı gruplar ile mekandaki farklılaşma sonucu ortaya çıkan grupların gerektirdiği bir yapıdır. Bu çeşitlenmiş politik yapı toplumu çok partili siyasal yapıya götürür. Siyasi örgütler, çeşitli grupların belirli özelliklerine göre, bazen mesleklerine göre fakat nihai olarak her zaman kontrol edenlerin kontrol edilenler üzerinde dolaylı kontrolünü temin etmek için ortaya çıkan kuruluşlardır. Çoğulcu yapı, modern sanayi toplumlarının birden fazla sistemli bir analize tabi tutulabilmesinden ortaya çıkar. Bu grupların siyasal bakımdan nasıl ortaya çıktığına bakılırsa, bunların çeşitli grupların idari bünyede delegeler seçmesine dayanan partiler olarak ortaya çıktığı görülür. Oy verme bir siyasal örgütü tercih etmek-

tir. Partiler bazen tabakalar, bazen sınıflar düzenine göre kurulur. Her birinde siyasal etkinlik belirli bir grubun eline verilir. Bu toplumların bünyeleri grupların kendi yaşantılarında seçtikleri kişilerce siyasi bakımdan idare edilirler. Tüketime, eğitime, mesleğe dönük ve daha yüksek bir tabaka işgal etmeye yönelik toplumlarda bu çok partili düzen iki partili haline dönüşür. Bu partilerin oy toplamaları daha iyi gelir, daha iyi eğitim, daha iyi meslek sağlama çabalarına dayanır. Meslek gruplarına hitap eden partiler de (İtalya'da olduğu gibi) ortaya çıkabilir.

Orta tabakalar sorunu siyasal parti konusunda yine önem kazanır. Ortaya çıkan partilerin çoğu orta tabakalara hitap eden ve orta tabakaların kontrol edenler grubu ile iş birliği yapmalarını sağlayan siyasal örgütler olarak ortaya çıkar. Çok kere partilerin temelinde tabakalaşma daha önemli rol oynadığı için sınıf partileri bu tüketime ve tabakalaşmaya dönük partiler yanında ikinci derecede kalırlar. Hiç değilse bugüne kadar gözlemlenen özellikler bunlar olmuştur.

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER

Sanayileşme sürecinin hızla devam ettiği dönemde sanayileşmeyi gerçekleştirmiş ülkelerin sanayileşmenin getirdiği yalnız kendi toplumlarında kalmak değil, başka toplumlarla çeşitli etkileşimlerde bulunmaları sonucu bu etkileşimde bulunulan toplumların da yapısı farklılaşmıştır. Bu ülkelerdeki değişimin tarzı sanayileşmiş ülkelerdeki değişimden farklıydı.

Sanayileşmiş ülkeler,

- etkileşimde buldukları ülkelerin tarımsal üretimi artmadığı halde bu ürünleri kendi ülkeleri için satın almak,
- bu ülkelerin toprak altı servetlerini kendilerine hammadde olarak satın almak,

- kendi ülkelerinde kontrol edenlerin kullanabileceğinden çok daha fazla artı ürün ürettikleri için bunları bu ülkelerde satmak

istiyorlardı. Sanayileşmemiş toplumlar ile sanayileşmiş toplumlar arasındaki etkileşim ile sanayileşmemiş toplumlarda sosyal değişme başlatılmıştır.

Bu toplumlar, kendi iç dinamikleri ile sanayileşen toplumlardan farklı bir gelişme gösterirler. Sanayileşmiş toplumların 2-3 yüzyıl içinde yaptıklarını, bu toplumlar temelde farklı bir biçimde 100 yıl içinde gerçekleştirmişlerdir. Tarımda üretim artışı yokken giriştikleri ticaret bu ülkeleri uzun süre karışık bir durumda bıraktığı halde tarımda üretim artar artmaz bu ülkeler sanayileşmeye doğru adım atmışlardır.

Türkiye

İlk tersanenin 1850 de kurulmuş olmasına rağmen, sanayileşmenin başlaması 1950 lerde tarımsal üretimin artması sonucu ancak 1960 sonrasında gerçekleştirilebilmiştir. Ancak 1970 den sonra sanayiden kazanılan milli gelir payı tarımdan kazanılan paydan daha yüksek olmuştur.

Topraktan kopma, köylülükten çıkma tarımsal üretimin artması ile kolayca gerçekleşmiştir. Topraktan kopan, dışarı atılan nüfusun ilk gittiği yer kentlerdir. Topraktan ko-

panlar kentlere gelince (ilk hızlandığı 1950 ve 1960 larda) kendilerini işçi olarak emecek veya katip, vb. olarak çalıştıracak üretim - iş örgütleri henüz yeterince gelişmemişti. Bu nedenle bu kopan nüfus çoğunlukla küçük yatırım isteyen, üretime katkısı olmayan marjinal sektörü oluşturdu. İşportacılık, ayakkabı boyacılığı gibi uğraşlar köyden kopan nüfusun bulabildiği işlerdir. Böylece orta çaplı satıcılar ortaya çıkmıştır. Bu marjinal sektör hizmet sektörü içinde anıldığı için 1960-65 nüfus sayımında bu sektör nüfusun %60 ını oluşturmuştur.

Genel olarak az gelişmiş ülkelerdeki gelişme şöyle özetlenebilir:

1) Marjinal sektör : minik yatırım gerektiren, hiç ihtisasslaşmanın olmadığı kesim. Kopup kentlere gelen büyük - sayıda nüfus som derece küçük girişimlerle hayatlarını sürdürmeye çalışırlar.

Sınıfsal yapıda bir üretim ilişkisi söz konusudur. Oysa marjinal sektörde hiç bir üretim ilişkisi yoktur. Eski üretim ilişkilerinin dışına düşmüş; yeni üretim ilişkisi için girememiş bu büyük grubun hiç bir sınıfsal özelliği bulunmaz.

2) Zanaatkarlar artık yarı işlenmiş mallar alıp, orta gelişmişlikte makine kullanarak birbirleriyle büyük rekabet içinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu orta çaplı imalatta sürekli iflaslar olmaktadır.

Üretim ilişkileri bakımından bağımsız görünen (eski esnaf gibi), çalıştırdıklarını kontrol eden (eski orta sınıflar diye anılan), sınıfsal açıdan belirli bir yeri olmayan bir gruptur. Genellikle gelir terimleri ile gruplandırılır.

lam bu büyük tabaka toplumun kentlerinde egemen unsurdur.

3) Bir yandan da gerçek sanayi işletmeleri gelişmektedir. Bu kesimde açık sâçık bir sınıfsal ilişki söz konusudur. Bu biçim iş örgütleri azdır, bunların içinde çalışanların sayısı da azdır.

Bu toplumlarda esnaf - zanaatkar geleneğini sürdüren çok sayıda küçük girişimci az sayıda yardımcı (bir ikiyi geçmez) kullanırlar. Büyük yeri orta çapta tüccar, orta çapta imalat tutar. Türkiye bu dönemeçi 1970 başlarında dönmüştür. Türkiye'de 1970 lerin başında bu gelenek etkisini azaltmaya ve büyük işletmecilik hakim hale gelmeğe başlamıştır.

Bu toplum yapısı mekana nasıl yansır?

Az gelişmiş ülkelerde MIA'larda iki iş alanı yanyana bulunur, yani iki kontrol düzeni kendini MIA'da yansıtır. Bir, geleneksel kontrol merkezi; iki, batımın etkisiyle yerleşmiş olan kontrol merkezi. İç dinamik ile değişme hız kazandıkça bu ikili MIA birleşiyor ve tek bir MIA ortaya çıkıyor. Bu MIA hem orta çaplı satış ve imalatı hem de büyük sanayiye denetliyor.

Sanayileşmiş ülkelerde MIA'da imalat kalmaz; imalat sanayiye dönmüş ve MIA dışına kaçmıştır. MIA ortasında imalat olmaz. Oysa, az gelişmiş ülkelerde imalat hala MIA'nın içinde yer almaktadır. Eski zanaatkar yapısı varlığını MIA içinde sürdürebilmektedir. Sanayi iş örgütleri MIA içinde yer aldıkça, imalat oradan çekilmek zorunda kalır.

Bu toplumlarda MIA gelişiyor denince imalat yapanların

artması anlaşılıyor. İmalat hızla artarken büyük işletmecilik MİA dışına kaçıyor. MİA'nın gelişmesi Batı'da büyük iş örgütlerinin daha çok mekan talep etmesi sonucu olurken, az gelişmiş ülkelerde imalatın hızla yayılması ile ortaya çıkıyor.

Geçiş mantıkları sanayileşmiş ülkelerde gelen nüfusu barındırmıştır. Az gelişmiş ülkelerde bu mantıkta oturanlar şehrin eski orta tabakalarıdır, yeni gelenler değil. Bugün İstanbul'a her yıl Konya şehri nüfusu kadar (200000 kişi) topraktan kopan insanlar gelmektedir. Köyden gelenlerin kalabilecekları bir geçiş mantığı yoktur. Sadece pek az binada ve kısıtlı bir yörede böyle bir imkan doğmuştur. Örneğin Beyazıt yöresinde MİA'ya çevreleyen eski konakların oda oda kiralanmasıyla köyden gelenler buraya yerleştiriler. Bu mantıkta genellikle orta tabakalar yerleştiği ve iş yerleri ile karışık olduğu için buralarda yeni gelenler barınamazlar.

Yeni gelenler yerleşme imkanı bulamayınca şehrin dış çevresinde kendi sağladıkları konutlarda otururlar. Bunların iş yerleri yoktur; şehirlerde yürerler. Kendi satın alma güçlerini gösteren, son derece yoksul yerleşme alanlarına geçerler. Gecekondu, şehre gelip sanayi örgütlerince gerektiğince emilemeyen nüfusun nekanda yansımalarıdır.

Sanayileşme arttıkça marjinal sektör küçülür. Köyden kopmanın ilk yıllarında ve şehirlerde gelir sağlamanın son derece güç olduğu dönemlerde gecekondu son derece kötü koşullarda yapılmıştır. Gelişen şartlar içinde, kısmen de topraktan kopan nüfusun Batı'da çalışma olanağı bulması sonucu gecekondu eskileri kadar kötü değildir, bir

kent için normal sayılan koşulların çok altında, ancak ilk yıllara göre düzeyi daha düzelmiş konutlar halindedir.

Türkiye'de 1950-60 arasında topraktan göçün en yoğun olduğu dönemde geçeköndü mintikaları bu nüfusun MİA'da ve şehir içinde yüzzer bir biçimde iş yapabilecekleri alanları kapladı. Sonra sanayi yerleşmesi kısmen Şişli, kısmen Bakırköy taraflarına yerleşti. Bunun sonucu olarak 1965 ten sonraki geçeköndü yerleşmeleri şehirde yüzzer iş yapmaya uygun yerleri değil, sanayi bölgelerine yakın yerleri kapladılar.

Bu sınıfsal özelliği olmayan marjinal sektör ve geleneksel orta tabakalar ve sınıfsal özelliği açık seçik olan büyük işletmelerin bulunduğu bir topluma siyasal örgütler nasıldır?

Az gelişmiş ülkelerde eski sınıfsal yapı çözüldüğü ve yeni bir sınıfsal yapı yerleşmediği için parti yapıları son derece şekilsiz, akıcı ve düzensizdir. Hiç bir sınıfsal özelliği olmadığını belirten bir partinin ortaya attığı çeşitli sloganlar bağlı oldukları grupları belirtir. Sınıfsal özelliği olmadığını söyleyen bir parti sanayiye ilerletmek için ihracat-ithalat ile sürüşmeyi göze alabilirler. Bu ilişkiler ortaya çıktıkça bu gruplar kendi partilerini destekleyeceklerdir.

Özetlersek, bu tür toplumların sınıf ve tabaka özellikleri son derece biçimsiz olduğu için partiler de düzensizdir. Sınıfsal özelliği olmayan bir çok grubu yansıtan siyasal örgütler ortaya çıkarak çoğulcu yapıyı oluşturmaktadırlar. Bu toplumlarda sınıflar arası ayırımlar kristalleştikçe siyasal gruplar arasında sürüşmeler de keskinleşecektir.

MODERN ŞEHİRLERİN GELİŞMESİ ve
TÜRKİYE'YE HAS BAZI EĞİLİMLER ¹

İnsanlık tarihinde nebat ve hayvanların ehlileştirilmesi yani tarımın başlaması ilk büyük inkılabı meydana getirmiş, toprağa yerleşmeği mümkün kılmıştır. Tarım, nüfusun belirli bir yerde toplanmasını, yoğunluk kazanmasını sağlayabilmiştir. Bu ilk yerleşme düzeninden sonra medeniyetlerin tarihleri aşağı yukarı, şehirlerin tarihleridir denilebilir. Tarihçilerin ve arkeologların şehirler için topladıkları bilgiler çok geniştir. Zaman zaman tarihteki şehirlerin nüfus bakımından büyüklüklerinin muazzam sayıları bulunduğu bilinir. Yunan şehirlerinin nüfusu çok zaman 100.000 i geçirdi. Kartaca'nın nüfusu 700.000 i bulmuştu. Roma her zaman yarım milyonu geçirdi. Ortaçağ Avrupa'sında ise şehirlerin büyüdüğü değil de sayının arttığı görülmür. 15. yüzyıldan sonra şehirler yeniden büyümeğe başlar. Bu uzun ve eski tarihe rağmen sosyolojik bakımdan, çeşitli devrelerdeki şehirlerle modern şehirlerin aynı özelliklere sahip oldukları söylenemez. Dünyanın her tarafında ve tarihin uzun bir devresinde şehirler parçası oldukları feodal topluma has karakteristikler taşımışlardır. Modern şehirlerse gene modern toplumların bir parçası olarak kendilerine has özellikler göstermektedirler. Başka bir deyimle şehirler tek başlarına var olan komuniteler olarak ele alınamazlar. Parçası oldukları büyük toplumun temel yapısına izafe edilerek anlaşılabilirler.

Feodal toplumlarda şehirler pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının ve zanaatkarların toplandığı, çeşit-

---

(1) İTÜ. Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü yayınları,
4, 1971.

li eşyanın uzvî enerji ile (buhar veya elektrik enerjisi ile değil de insan ve hayvan enerjisiyle) imal edildiği yerlerdir. Ekonomik hayat bakımından çok az bölünme ve ihtisaslaşma vardır. Aynı hudutlu farklaşma sosyal tabakalaşmada da görülür. Feodal şehirlerin mekanda aldığı şekil toplumun sosyal düzenine uygundur. Sokaklar yalnız insanların ve hayvanların geçmesine izin verecek şekilde dar ve kıvrıntılıdır. Binalar alçak ve sıkışık-tır. Sert bir sosyal ayırım (segregation) vardır. Bu hal birbirinden ayrı etnik grup mahalleleri ya da çeşitli zanaatkarların - bakırcılar, demirciler, yemeniciler gibi - ayrı kısımlarda yerleşmesi şeklinde kendisini gösterir. Şehirdeki istenmeyen unsurlar ve yeni göçenler şehrin dış mahallelerine itilmiştir. Bu sert ayırımlara rağmen arazi kullanma şekillerinde hakiki bir farklılaşma ve ihtisaslaşma yoktur. Konutlar aynı zamanda iş yeri, dinsel binalar, eğitim hatta alış veriş merkezi fonksiyonunu görür. Ayrıca iş mintikaları konut mintikalarından ayrılmamış, konut mintikaları da feodal toplumun sınırlı sosyal tabakalaşmasına uyarak kendi içinde farklılaşmamıştır.

Modern sınaî toplumlarda ise şehirler sanayi, toplama-dağıtma, ve malî-iderî merkez fonksiyonuna sahiptir. Buhar, elektrik, içten patırlı motör gibi gayri uzvî enerjinin sınaî ve zirai üretime, ulaşım ve haberleşmeğe tatbiki, olağan üstü nüfus birikimini, büyük bir fazla üretimi, geniş çapta ve etkili bir şekilde farklılaşma ve örgütlenme imkanını yaratmıştır.

Dünya üzerinde çok daha geniş bölgeler arasında seri ve etkili sosyal ve ekonomik ilintiler kurmak, haberleşmek mümkün olmuştur. Modern şehirlerin iç düzeni de bu geniş temaslara, gayri uzvî enerji ile üretimi ve ulaşımı,

farklılaşmış ihtisaslaşmış sosyal örgütlenmeyi aksettirir. Bunlar göz önünde tutulursa Amerika gibi, Avustralya gibi tarihinde feodal sosyal düzen tanımayan memleketlerin şehirlerinin teşekkülü ve gelişmesi ya da modern sınıfl toplum haline 15. yüzyılda gelmeğe başlamış ve bugün nüfusunun %90 a yakını şehirlerde yaşayan İngiltere gibi bir memleket, bir şehrin bugünkü gelişmesini tayin eden faktörlerin ve bu gelişmede yer alan oluşumların örneğin Türkiye gibi henüz daha feodal toplum düzeninden kurtulmamış, yeni yeni modernleşen ve sanayileşen memleketteki bir şehrin büyümesinde izlenen ve gözlenen oluşumlarla aynı olamayacağı anlaşılır.

Biz bugünkü konuşmamızda önce etraflı olarak modern sınıfl şehirlerin sosyal yapısının en iyi aksettiği mekanda aldıkları şekil üzerinde ve bunların gelişmesi üzerinde duracağız. Sonra memleketimizdeki şehir gelişmelerine ait bazı gözlemlerimizi yukarıda anlattığımız çerçevede içerisinde söz konusu edeceğiz.

Bugünkü modern sınıfl şehirlerin ortasında merkezi iş mintikası terimi ile anılan ve şehre asıl rengini veren kısım mevcuttur. Bu kısmın etrafında iş yerleri ile konutların karışık halde bulunduğu bir geçiş mintikası, onu takiben ucuz konut mintikaları, sonra orta sınıf konut mintikaları en dışarda da ağır sanayi mintikaları ile zengin konut mintikaları şehri sarar. Bu sıralanış yani konut mintikalarından tamamen farklılaşmış iş ve sanayi mintikaları, bunlara ilaveten toplumun sosyal tabakalaşmasını tam olarak yansıtan kendi içinde farklılaşmış konut mintikaları her modern şehirde görülür. Üstelik bu mintikaların birbirine karşı göreceli (nispi) durumları da her zaman sabittir. Memafih bilfiil hayatta, bir şehrin

topografyası, tarihi, su yolları, önceden inşa edilmiş demir yolları bu düzene müdahale edip tadil edici rol oynayabilir. Yalnız bunların hiç birisi mantıklar arasındaki fonksiyonel ilintileri kökünden zorlayamaz, bozamaz ve bu düzen her zaman bu ilintileri taşımakta devam eder.

Bu mantıkların ilki olan ve merkezde bulunan iş mantığı hem şehrin kendisinin hem de hinterlandının dileği, beyni olarak bütün sosyal ve iktisadi faaliyetlerin idare ve kontrol fonksiyonlarının toplandığı yerdir. Türkiye'nin en modern sosyal yapıya sahip şehrinde örnek verirsek:

İstanbul'da Taksim, Karaköy, Eminönü, Sirkeci semtleri bu mevkidedirler. Bilfiil üretim ve inalat bu mantıklarda yapılmaz fakat kontrolü buradadır. Yani demir sanayii veya dokuma sanayii fabrikaları bu mantıkada değildir, fakat bu üretim kollarının idare merkezleri buradadır. Mali ve idari politikalarına ait kararlar burada alınır. Burası bütün şehir ve hinterlandı için mali merkezdir. Her çeşit borsa, banka ve benzeri müesseseler burada toplanır. Sürekli ve dakik haberleşme merkezleri radyo, gazete, telefon merkezleri burada yerleşmiştir. Üstelik minakale ağlarının lokal noktaları da burada yer alır. Demir ve hava yollarının, otobüs hatlarının terminalleri ya merkezin içindedir, ya da hemen hududundadır. Gelen yolcular şehirde iş mantığına geldikleri ya da gidecekleri yere gene en kolay buradan gidecekleri için merkez ulaştırmaları gerekir. İstanbul'da Sirkeci civarı bu hususta bir fikir verebilir. Merkezi iş mantığı gene büyük otellerin, büyük mağazaların, tiyatro, sinema, konser salonlarının, büyük neşriyat evlerinin, büyük apartmanların ve birinci sınıf konutların da yeridir.

Bir şehrin geliştiği, büyüdüğü bu mantığın gelişmesinde müşahade edilir. Burada yer almış her türlü teşkilat

genişler, büyür, ihtisaslaşır ve çoğalır. Özellikle perakendeci mağazaları çok büyük bir ihtisaslaşmağa doğru gider. Şehir ne kadar büyürse ihtisaslaşan mağazalar o kadar artar. Bu ihtisaslaşma yalnız mutfak eşyası, yalnız plak, yalnız kadın çorabı, bir tek marka parfüm satmak gibi çok çeşitli konulara ait olabilir. Gelişme sırasında bu merkezden etrafa dağılan yollar boyunca iş yerlerinin özellikle küçük imalat müesseselerinin yayıldığı görülmür. İlaveten şehrin diğer mintikalarında talî sekonder merkezler teşekkül eder. Fakat, hem yollar boyunca gelişenler hem de diğer merkezler her zaman merkezi iş mintikasına tabî mevkilerini muhafaza ederler. Ve buralarda ihtisaslaşma her zaman mahduttur. Talî merkezlerin adedi ve büyüklüğü de gene merkezi iş mintikasının büyüklüğüne bağlıdır.

İkinci mintika hemen merkez mintikasının arkasında iş yerleri ile konutların bir arada bulunduğu bir yerdir. Şehrin gelişmekte olmasının en iyi gözlemlendiği yerlerden biridir. Bir kasaba şehir haline gelirken, ya da bir şehir büyürken çoğalan iş yerleri merkezi iş mintikasına sığamaz hale gelir ve buradan taşar. İlk taşan dükkanlar ardiyeler, imalathanelerdir. Bunlar civardaki konut mintikalarına yayılırlar. Şurada burada tek tük ortaya çıkan dükkan ve küçük imalathaneler gelişme devam ettikçe çoğalır. Nihayet öyle bir an gelir ki iş yerleri eskiden sadece konutlardan ibaret mintikada hakim hale gelirler. Buranın eski sakinleri de buradan taşınırlar.

Bu geçiş mintikası şehrin büyümesi ve gelişmesi konusunda çok krîtik bir duruma sahiptir. Onun için üzerinde biraz daha durmağı gerektirir. Eğer şehir süratle inkişaf ediyorsa, şehrin iş kapasitesi genişliyorsa bu saha bir

iki sene içerisinde iş mantıkası ile bütünleşir, onun özelliklerini taşımağa başlar, köhneleşmez. Fakat, ticaret ve sanayinin gelişmesi yavaşlar, yani şehir gelişme süratini kaybederse ya da gelişme şehir içerisinde yönünü değiştirirse bu manticadan taşınanlar ve göçenler, evlerini iş yeri haline gelmediği için ya boş bırakırlar ya da oda oda kiraya verirler. Satmak da istemezler. Mülkün kıymetlenmesini bekleyerek oldu tutarlar. Seneler geçtikçe evler daha çok harap olur, kiralar düşer ve istikrarlı aileler yerine sayısı çok olan ve şehrin büyümesinde rolü büyük bulunan şehre yeni gelen unsurların barınağı haline gelir. Genel gözlemlere dayanarak, İstanbul'da bu manticaya tekkabül eden yerlerin Beyoğlu'nda Farklıbaşı'nın ve Galatanın arka sokakları ile Sirkeci-Eminönü manticasında Tahtakale ve Süleymaniye'nin alt tarafları olduğu söylenebilir. Hele Süleymaniye'nin alt taraflarında büyük ahşap konak tarzındaki evlerin şimdi bölük bölük, oda oda kiraya verildiğini ve buralarda ayrılmış bir halde Sivaslıların ya da Yozgatlıların oturduğunu görmek çok kolaydır. Han tertibi yerler ucuz otel ve pansiyonlarda buralarda toplanmıştır.

Bu sebepten bu çözülme ve geçiş manticalarının en belirli özelliği merkezi iş manticasına yakınlığı ve harap görünüşlü binalardır. Nasıl iş manticası tali iş manticaları halinde şehrin diğer taraflarına atlıyorsa bu geçiş ve harabiyet manticaları da onları takiben daha az belirli olmak şartı ile şehrin diğer taraflarına, demiryolu ve fabrika civarlarına yayılır.

Bu manticaka tozlu, gürültülü, pis, kalabalık bir manticadır. Karışıklık ve düzensizlik hakikidir. En belirli

sosyal karakteri şehrin en az gelir sağladığı (vergi) fakat en fazla masrafı icap ettiren yeri olmasıdır. Buralarda bekâr erkeklerin temerküzü likkati çeker. Ölüm ve hastalık nisbetleri şehrin diğer mintikalarına nispetle daha yüksektir. Kısaca kendi kendini devam ettiremeyen dengesiz bir nüfus topluluğudur. İlaveten büyük sayıda yerinden kopmuş kimselerin toplandığı yerdir. Sosyal mesafeyi muhafaza etmek, anonim münasebetler ve hareketlilik buradaki nüfusa has özelliklerdir. Şehire yeni göçenler, hayata yeni atılanlar, artistler, garsonlar, işçiler, ezeli muvaffakiyetsizler, serseriler, bohemler, fahişeler, düşmüş eski aileler burada toplanırlar. Çoğunun arkadaşısı, yakını yoktur. Çoğu bu tecrid edilmiş hali özellikle ararlar.

Bir de genellikle suç sayılan yollarla hayatlarını kazanan kimseler bu mintikaya sığınmışlardır. Gizli kumarhaneler, keyif verici zehir satıcıları, organize fuhuş, organize gangsterlik cürüm burada varınır. Cinsi sapıklıklar, delilik, intihar gibi şahsiyet bozuklukları burada toplanır.

Şehir ve merkezi iş mintikası geliştikçe, ticaret ve iş müesseseleri bu mintikayı istila ettikçe eski nüfus bir taraftan burayı terkeder, boşaltır. Diğer taraftan yeni gelenlerle kalanlar kesafeti devam ettirirler.

Bu günlerde İstanbul merkezi iş mintikası gelişmeye devam etmekle beraber gelişme yeni yerler aldığı ve tali merkezlere kaydığı için Galata'nın arka sokakları Tahtakale ve benzeri yerler çököntü mintikası olmağa devam etmektedir.

Bu geçiş mintikalarını takip eden ucuz ve orta halli konut mintikaları geniş bölgeler işgal ederler. Şehrin taşıdığı iş ve geçim imkanlarına göre bu mintikalar yayılır gider. Aksaray, Kocamustafa Paşa, Edirnekapı veya Şişli, Fatih, Nişantaşı, Kurtuluş ve benzerleri hep bu cins yerlerdir. Buraları şehrin istikrarlı ve nisbeten mütecanis nüfus topluluklarıdır. Mamafih şehrin merkezinin ikinci mintikayı istilası ile ordan kaçanlar bu mintikalardaki nüfusu sıkıştırırlar. Buralardan kopan ilerleyen nüfus ta en dış mahallelere veya banliyölere şehir dışına kaçar. Böylece şehrin konut mintikaları da ilk mintikaların tazyiki ile genişler, yayılır.

Şehrin en dış mahalleleri gene tutarsız-gayrimütecanis bir mintikadır. Muhtelif çevrelerde değişik fonksiyonu olan kısımlar vardır. Dış kavsin bazı parçaları en üst tabaka konut mintikası diğer kısımları ağır sanayi mintikası olmuştur. Bunların arasında mezarlıklar, golf, atıcılık gibi gene mahdut bir zümreye hitap eden spor sahaları mezarlıklar gibi yeşil yerler bulunur. Bunun dışı ise artık banliyö mintikasıdır.

Böylece şehir en merkezde bulunan iş mintikasının tazyiki ile gitgide yayılan dalgalar halinde yahut hiç bitmeyen bir santrifüj hareketi halinde muhite doğru kaçan nüfus dalgaları halinde gelişme devam eder gider.

Esas gelişme şekli olan yatay yayılma, yani santrifüj dalgalar halindeki gelişme sırasında iki tali hareket daha müşahade edilmektedir. Birincisi şehrin (vertical) dikey olarak büyümesi yani tek aile konutlarının yerini apartmanların, çok üniteli konutların alması, ikincisi

şehrin içersinde türlü şekillerde boş kalmış arazi ve arsalara süratle bina inşa edilmesidir.

Bu gelişmeler şehrin muhitine dayandıktan sonra hareket şehir dışı gelişmelere intikal eder. Bu konuda ayrıntılara girmeden sadece şehir dışı bütünsel olarak da ilk yerleşen ve gelişmeyi temin eden nüfusun gene şehre göçüp, gene şehrin içersinden taşan nüfus olduğunu söyleyelim. Şehre ilk gelen nüfuslarsa çözülme ve geçiş mantıklarında barınırlar. Şehrin iş yerlerinin sağladığı geçim ile yeni mantıklara yayılırlar.

Yani tekrar edilirse modern şehirler rastgele nüfusun ilave edilmesi ile değil şehir içindeki ticari sınıai müesseselerin gelişmesi, yolların ve modern topluların sosyal tabakalaşmasını aks ettiren çeşitli konut mantıklarının yukarıda anlattığımız ilintiler düzeni içerisinde, bir şehir içi gerilimi ile dalga dalga büyür.

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılacağı üzere modern şehirlerin büyümelerinde genel faktör olarak iki veche zikredilebilir.

Birincisi göçen nüfus, ikincisi fakat daha önemlisi tarımsal olayın iş yerlerinin artması, ihtisaslaşması ve örgütlenmesidir. Bu iki uç dengeli şekilde arttığı kadar düzgün bir şehirleşme oluşumu gözlenir. Şehirde nüfus artması tarımsal bölgede çeşitli sebeplerden geçimini sağlayamayanların şehirlere göçmesi ile meydana gelir. İş yerlerinin her çeşidi ise ya şehirde ya şehrin parçası olduğu bölgede sanayileşme ile mümkündür. Diğer faaliyetler bu temele dayanarak çoğalır, ihtisaslaşır ve örgütlenir. Dolayısıyla topraktan kopup şehre gelen

büyük kitlelere düzenli çalışma ve yaşama şartları temin eder.

Bizim şehirlerimiz gibi henüz feodal düzenden kurtulmamış şehirlerde hem sınıai tesisler hem de örgütlenmiş ihtisaslaşmış müesseseler azdır. Ayrıca konut mantıkları tabakalaşmaya hassas bir şekilde tam farklılaşmaya uğramamıştır.

Bu hal yukarıda bahsettiğimiz şehrin içersinde yaratılan büyük geriliminin tam olarak ortaya çıkmasına ve şehir içi bölgelerinde nüfusun kaymasına, düzenli bir şekilde yer değiştirmesine mani olmaktadır. Her şeyden önce tarım bölgelerinden şehre gelenlerin nereye yerleşecekleri belirsizdir. Ucuz kira, arsa, bina fiyatları, düşük satın alma gücü, şehir içinde yer değiştirmeyen nüfus gibi zorlayıcı tesirler altında gecekonda dediğimiz, şehirle bütünleşmesi, fonksiyonel ilintileri analize muhtaç, yerleşmeler kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır.

Organik bir bütün olarak büyümeyen şehirlerimizde göçen nüfus şehir içinde yerleşmeyince geçiş-çöküntü mantığı fonksiyonundaki yerlerden kopunca şehrin dışına, teknolojik imkanlarla iş yerlerine 1 ile 2 saatte varılabilecek yerlere hukuki özelliğini hepimizin çok iyi bildiği gecekondulara kaçmaktadır. Bu mahalleler teşekkül ettikten sonra kendi içlerinde farklılaşmakta modern şehirlerin iç bünyelerine has özellikler göstermeğe başlamaktadır. Buraları hep bir anlamda homojen yerleşmeler değildir. Bazı bölgelerdeki gecekondular alt tabaka mazbut işçi konutları mahalleleri, diğer bazıları gene mazbut alt orta tabaka işçi, küçük memur, küçük esnaf konutları olarak gelmektedir.

Olâukça düzgün tali nüveleşmelere - iç merkezlerine sahiptirler. Şehirle daha düzenli bağlar kurmuşlardır. Halbuki diğer bazı bölgedekiler tamamıyla yukarıda geçiş çöküntü mantıkası diye anlattığımız şehir mantıkasının özelliklerini göstermektedir. Tek farkı buraya istila etmekte olan iş yerleri yoktur. Dolayısı ile yakın bir gelecekte iş mantıkası haline gelip temizlenme şansı da yoktur. Oynak bir nüfus ve bu oynak nüfusla beraber suçluluk ve diğer sosyal çözülme problemleri bu geçeköndü mahallelerinin özelliği haline gelmektedir. İlk iki tipteki geçeköndü mahalleleri ile bu üçüncü tip geçeköndü mahallelerinin şehirle fonksiyonel ilintisinin ve sosyal bakımdan yerinin farklı olduğu açıktır. Meselenin böylece ele alınması gerekir.

Şehirlerimizin tam sanayileşmemiş, büyük, ihtisaslaşmamış ve örgütlenmiş iş yerlerine sahip hale gelmemiş olmasının sonuçları ise başka türlü tezahür etmektedir. Şehirleşmenin en önemli cephesi büyük sanayileşme ve örgütlenme tahakkuk etmeyince sonsuz sayıda küçük sanayi adı ile anılan imalat-tamirat müesseseleri ortaya çıkmaktadır. Bunların sayısı şehrin organik olarak mekanda yerleşmesinde yeni bir faktördür. İyice analiz edilirse küçük sanayi tesisleri denen şeylerin sosyal bakımdan feodal düzendeki el sanatları ve zanaatkarlıktan farklı olmadığı ortaya çıkar. Dükkanın ve tesislerin sahibi ile bilfiil imalatta, üretimde bulunan kimse ve bunu satan, müşteri ile temasa gelen yani pazarlayan kimse aynı şahıstır. Tamamen feodal üretim düzenindeki gibi hiç bir fonksiyon farklılaşmamıştır. Gene feodal düzendeki gibi oğullar ve genç akrabalar, babalar ve yaşlılarla çalışırlar. Tabii seyrine bırakıldığı taktirde de şehir

Yani kendi evlerinin yakınında, çok kere hemen alt katında bir iş yeri edinirler. Böylece feodal şehirlerin iş yerinden tam farklılaşmamış konut mantıksal düzenini devam ettirme eğilimindedirler. Diğer taraftan bu küçük sanayi tam manası ile el sanatı da değildir. Tozu ve gürültüsü el sanatlarından daha fazladır. Sayıları da çok artmıştır. Bu hale ilk reaksiyon, bunları sanki ağır sanayi imişçesine şehrin dışına taşımak olmaktadır. Halbuki bu iş yerlerinin hem müşterileri ile hergün temas etmeğe ihtiyacı vardır, hem de gelirleri ve işkanları hergün buraya şehrin dışına kolayca gidip gelmelerini sağlamaya yetmez. Bunun sonucu "sanayi sitesi" adı altında şehirlerin dışına çıkarılan bu müesseselerin ikinci katında, yakınında, etrafında gene hemen konutlar teşekkül etmekte ve "site" gene şehrin içine girmektedir. Tam sanayileşmemiş ve örgütlenmemiş olmamızın yarattığı bu çıkmazın gerçek sanayi tesislerinin gittikçe küçük sanayinin yerini aldığı ve dolayısıyla böyle psödo-sanayi nintikalari kurmağa lüzum kalmadığı zaman bir çözüme kavuşacağı açıktır.

Feodal şehirlerin yerleşme düzeninden modern şehir yerleşme düzenine geçerken ortaya çıkan başka bir problem de sokakların insan ve hayvan ulaşımından motorlu taşıt ulaşımına intikal ettirilmesidir. Bu genel sorun içinde şehirler arası ulaşımı temin eden otobüs terminal ve garajlarının özel bir yeri vardır. Bunların yapısı değişen şehirlerimizin merkezlerinde yer alması gerektiği analize muhtaçtır. Modern sınıci şehirlerin analizinde terminallerin yani yolcu indirme bindirme yerlerinin merkezi iş mantıksalının içinde ya da hemen hududunda olduğuna işaret etmiştik. Feodal düzenin insan ve hayvan ulaşımına göre yerleşmiş şehirlerimizin daracak yol sistemleri içerisinde modern otobüsleri şehrin merkezine getirmek veya

oradan çıkarmak hakikaten mesele olmaktadır. Mafatih kabul etmek lazımdır ki trafik sıkışıyor diye şehirler arası ulaşımı şehrin hududunda durdurmak tatsızdır. Belediyelerimiz otobüs terminal ve garajlarını şehir hududuna yerleştirmektedir. Garajların yarı şehir hududu olsa dahi yolcuların, geçici nüfusa hizmet eden müesseselerin yer aldığı ve şehrin çeşitli bölgeleri ile kolayca ulaşım kurulabilen merkezi iş mintikasına getirilmesi şarttır.

Esasen getirilmediğinden bazı otobüs işletmeleri nüfuslarını kullanarak şehrin teñne gitmekte, bu olay da bu müşahade ve analizi desteklemektedir. Fakat bu halde iki çeşit, biri imtiyazlı diğeri değil, ulaşım düzeni de istenecek bir şey değildir.

Feodal yerleşme düzeninden modern yerleşme düzenine geçiş halinde olan şehirlerimizin bütün problemleri elbette yalnız bu saydıklarımız değildir. İstenen, gelişme, büyüme, değişme gibi terimlerle ifade edilen oluşumların soyut şeyler olmadığını, belirli şartlarda belirli sonuçların ortaya çıktığını göstermekti.

Burada nüfus skını, işyerleri özellikleri, konut bölgeleri farklılaşmaları, yol ve ulaşım gibi temel meselelerin bazı yönlerini ele alarak bu temel prensibin bir sosyal yapıdan farklı bir sosyal yapıya yönelmiş şehirlerimizde aldığı şekilleri belirtmeğe çalıştık.

SOSYO-EKONOMİK HAYATIN DEĞİŞEN

DÜZENİ: KENDİLİĞİNDEN

DÖRT KÖYÜN MONOGRAFİK KARŞILAŞTIRILMASI (1)

Bugün tarımsal yönden oldukça gelişmiş bulunan Çukurova Bölgesi 19. yüzyılın başlarında bataklıklarla kaplı idi; sıtma salgın halindeydi, seyrek iskan görülmüyordu. Anadolu'yu Arap Dünyasına birleştiren kervan yolu üstünde yer alan oldukça karışık ve yerleşik bir nüfusun yaşadığı bir kaç sürekli yerleşme ile, Toros Dağlarının etkilerinde yer alan Ermenilerin yaşadığı yerleşmelerin dışında, ovada göçebeler, çoğunlukla Yörükler yaşamaktaydı. Göçebeler kış ayları süresince, otlak olarak ovayı kullanıyor, sıcak mevsimlerde Toros Dağlarındaki otlaklara göç ediyorlardı.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarında bölgeyi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ele geçirmişti. Mehmet Ali Paşa'nın bu müdahalesi sonucu Osmanlı Hükümeti Çukurova'nın tarımsal potansiyelinin bilincine vardı. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında göçebelerin iskana zorlanmalarının başlıca nedeni, tarımsal artık ürünü denetleyen ve bunu vergi yoluyla kendilerine aktaran Saray ve Lord-bürokratlar yararına tarımı - özellikle pamuk tarımını geliştirmekti.(2)

Kışladıkları yörelere sürekli olarak yerleşen göçebe ailelere bir miktar toprak verilmisti. Toprağın, bir aşirete tüm olarak verildiği durumlar da vardı. Bu durumda, toprak tümüyle aşiret başkanının mülkü gözüktüyor, başkan, aşiret üyelerine toprağı kiraliyordu.(3) Bu yolla, zorla iskan, çoğu zaman yarı-feodal toprak

sahipliğine yol açıyordu.

Balkan yarımadasından gelen Türk göçmenlerinin de bölgeye yerleşmesiyle Çukurova'da, 19. yüzyılda başlayan toprağa bağlı nüfus ve tarımın önemi artmaya devam etti. Kırsal yerleşmeler kuran göçmenler kendilerini bu yeni ortama uydurmağa çalıştılar.

Çukurova'nın biçimlenmesinde 19. yüzyılın sonlarında görülen Ermeni isyanları ve izlenen arazi politikası rol oynadı. Orta Anadolu'nun doğu kesimlerinden gelen Ermeniler bölgede ekonomik ve demografik denetim sağlayabilmek için toprak satın alıp Ermenileri ovaya yerleştirmeye çalışıyorlardı. Orta Anadolu'nun doğu kesimindeki zengin Ermeni toprak sahipleri, özellikle Adana çevresinde ve kentin verimli güney yörelerinde büyük çiftlikler kurdular.

Ermenilerin nüfus ve toprak politikası İstanbul'un dikkatinden kaçmadı. Sultan Abdülhamid vali ve paşalarını, kendi hesaplarına toprak satın almak için teşvik etti. Kendisi de üç yüz bin dönümlük toprak satın aldı. Bugün kamu malı olan bu toprak, hâlâ Sultan Çiftliği adıyla anılır.

Çiftlik adı verilen bu büyük mülklerde ticari çiftçilik münavebeli ürünlerle başladı. Pağday, pamuk ve susam yetiştiriliyordu. Ovada yerleşen kırsal nüfus bu çiftliklerin işi gereksinimini karşılayamadığı için toprak sahipleri Çukurova'ya çevredeki dağ köylerinden, ya da, Orta Anadolu'dan gelen mevsimlik işgücünü kullanıyorlardı.

Büyük toprak sahiplerine ilişkin toprakların tımmı

göçebe işçilerce işleniyordu. Ortakçılık da yaygındı. Bu ortakçılara barınak, gerekli araç ve gereçler, tohum ve toprak veriliyordu. Emeklerine karşılık ürünün yarısını alıyorlardı.

Böyle bir oluşumda, 19. yüzyıl içinde tarımsal işletme biçimlerine göre oldukça ayrımlı iki köy biçimi belirmiştir. Bir yanda yerleşmiş (toprağa bağlanmış) göçebeliler ve Balkan yarımadası, ya da, Arabistan'dan gelen göçmenler gibi küçük toprak sahipleri vardı. Öte yanda, Saray, paşalar, Ermeni ve Arap kökenli büyük toprak sahiplerinin ortakçılar, göçebe mevsimlik işçiler ve ırgatlar eliyle sürülen, işlenen çiftlikleri görülüyordu. Birinci tür, ancak kendine yeterli kırsal bir toplum görünümündeydi. İkinci tür ise düşük miktarda da olsa artık ürün sağlayan, pazar için üretime geçmişti. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı egemenliğinin sona erişi, Ermenilerin bölgeden gidişi ve İstiklal Savaşı Çukurova'yı 1920 lere değin uzanan bir karışıklık ve kargaşalık devresine soktu.

Küçük toprak sahibi köylü çiftçiler, zaman zaman, eski çiftliklerden, ya da, Hükümet topraklarından katarak topraklarını genişlettiler ve çiftçilik yapmağa devam ettiler. Eski ortakçılar, göçebe işçiler ve kentteki yoksul kitleler de bu karışık devirden yararlanarak, kısa süre için sahipsiz kalan topraklar üstüne yerleştirdiler. Fakat, 1920 lerin sonuna doğru, önemli toprak mücadelelerinden sonra, yeni bir grup büyük toprak sahibi, üretimi denetleyen ana grup olarak belirdi. Yeni siyasal düzenle antlaşmalar yaparak ve Cumhuriyet döneminin yeni nüfuz kuvvet yapısını etkileyen bu grup, Osmanlılar ve Ermenilerce terkedilen toprakların tapusunu elde

etti. Sahipsiz arazi üstüne yerleşmiş olanlar ise yeni toprak sahiplerince ortakçı olarak kabul edildi.(4)

Bu araştırmada ele alınan dört köyden ikisi, Oruçlu ve Karacaören, küçük toprak sahipliği görülen Yörük köylerini; öteki ikisi, Yunusoğlu ve Sakızlı ise, İstanbul'da yaşayan toprak sahiplerinin büyük çiftliklerinde çalışan ortakçı köylere temsil etmektedir. Tarihçeleri, bölgede geçen yüzyılda izlenen sürece çok benzemektedir.

Oruçlu, dört köyün en çok izole olanıdır. Kozan'dan 17 km. uzaktadır (Kozan, Adana ilinde 17000 nüfuslu bir ilçe merkezidir). Otuz dört hanelidir. Kırksixiz hanelik bir köy olan Karacaören de Kozan'a yakındır. (15 km. uzaklıktadır). Ulaşım bağlantısı iyidir. Köyde beş traktör vardır. Pamuk ve susam tarımında kısmen ortakçılık yapılır. Yunusoğlu ve Sakızlı, dört köyün içinde en gelişmiş olan köylere dir. Yunusoğlu (105 hanelik) bölgenin en büyük merkezi Adana'dan (nüfusu 200.000 in üstünde) 27 km. uzaktadır. Adana'ya günlük otobüs servisi ile bağlıdır. Sakızlı 43 hanelidir ve iyi havada açık olan 6 km. lik bir yol ile Yunusoğlu'na bağlıdır. Yunusoğlu ve Sakızlı'da tarım tamamıyla mekanize olmuştur, pazar için üretilen ve monokültür halindeki pamuk tarımında kısmen sulama vardır.

Toprakta Mülkiyet Düzeni ve Tarımsal-Ekonomik Gelişme

1920 lerin sonunda Sakızlı ve Yunusoğlu'nda (her biri Birinci Dünya Savaşından önce Ermeni toprak sahipleri elinde ortakçılık yapan köylere di) dört nüfuzlu kişi birbirleriyle toprak kavgasına girişmiş, bu kavga sonunda büyük toprak sahipleri olarak oraya yerleşmişlerdir. Daha önce sahipsiz olan bu topraklar üzerine

yerleşenlerin de yıllık ürünün yarısı karşılığında ortakçı olarak kalmalarına göz yummuşlardır. Özellikle İstiklal Savaşından sonraki on yıl içinde gelişen, toprakta mülkiyet düzeni ve çiftçilik yöntemlerindeki değişme, doğrudan doğruya zamanın yeni sosyal tabakalaşma yapısını yansıtır. Büyük toprak sahipliğine dayanan bu kuvvet yapısı, eski yapıdan ayrılmı değıildi. 1923 yılı ile İkinci Dünya Savaşı arasında yer alan değıişmeler düzen ile değıil, toprak sahiplerinin kendileri ile ilgiliydi. İnsanlar değıişmiş, ama durum aynı kalmıştır.

1940 a değıin kısa elyafli pamuk buğdayla münavebeli olarak yetiştiriliyordu. Gübre ve hasarat öldürücü ilaçlar kullanılmıyordu. Toprağı sürmek için sürüm hayvanları kullanılıyordu. Sürüm için yalnızca ahşap araç ve gereçler vardı. 1943 lerde yeni bir pamuk türünün tanıtılması önemli bir değıişiklik getirdi. Yeni tür, orta boy elyafli Akala türü idi. Elverişli toprakta dönüm başına pamuk tohumu verimini 50-100 kg. arasında arttırıyordu.(5)

Bu yeni tür pamuğun tarımı oldukça yaygın sonuçlar verdi. Akala pamuğunun yüksek verimi ve daha iyi fiyat bulması sonucu toprağın değıeri işçi maliyetlerine oranla arttı. Daha da önemlisi, Akala pamuğunun tahıldan daha karlı bir ürün olması sonucu pamuk ekilen topraklar arttı. 1940 ların sonunda Sakızlı ve Yunusoğlu'nda tahıl ekimi tüümüyle kaybolmuş ve sulanabilir toprakların yüzde doksan dokuzunda pamuk yetiştirilmeğe başlanmıştı. Bu değıişiklikle ürün münavebesi de kalktı.

Artan kazanç ve çiftçilik yöntemlerindeki değıişme ile ortakçılık da değıismeye uğradı. Daha önceleri uygulanan yarıyarıya yöntemi 1/3 ve giderek 1/4 ortakçılık

biçimine dönüştü.

Pamukun monokültür oluşu çalışma düzenini de etkiledi. Pamuk, baklagiller yetiştiriciliği ile birlikte olduğunda, tarım faaliyetinin bütün yıla eşit bir yükü yayılmasını gerektirir ve, monokültür halinde olduğunda işçi ihtiyacını boş aylık bir süreye indirmekte, yılın kalan bölümünde mevsimlik işsizliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yerli pamuk olgunlaştıktan sonra ne zaman olsa toplanabilir, çünkü kozalar açılmaz. Yalnızca bu husus, pamuk toplanmasının işçisine göre ayarlanması lüzumunu yaratıyordu. Akala, Koher ve Deltapino gibi yeni türlerde ise, kozalar Eylülde açar ve erken sonbahar yağmurlarının zarar vermesini önlemek için kısa bir süre içinde kozaların toplanması gerekir. Kozaların toplanma zamanı Eylül sonu ve Ekim başında üç haftayı aşmamalıdır. Dolayısıyla bu üç hafta için çok sayıda işçiye ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle pamuk tarımının yayılması, ve Akala türünün tanıtılması, özellikle Eylül ayında işçi darlığına yol açmıştır. Bu darlık, ancak, köylerin ve bölgenin dışından gelen mevsimlik işçilerle önlenebilmektedir.

Makina kullanma, traktörün uygun koşullarla satılmasıyla mümkün olmuştur. Toprağın büyük toprak sahiplerinin elinde oluşu ve bu kişilerin tarımsal makinelerin giderlerini karşılayabilmeleri ve işletme birimlerini büyütürük daha iktisadi işletmeye gidebilmeleri makinalaşmaya desteklemiştir. Sonuç olarak, ortaya çıkan büyük çapta mekanizasyon varolan tarımsal işletme biçimini tamamen değiştirmiş ve **bölgede sosyal farklılaşmayı arttırmıştır.** Ek aletleri ile bir traktör

on köylünün yerini almıştır. Araştırma bölgesinde ortaklık kısa bir süre içerisinde tümüyle kaybolmuştur.

Bu oluşum içerisinde traktör sürücüleri, yardımcıları, kahyalar ve şöförler için ancak sınırlı bir istihdam olanğı yaratılabilmektedir. Böylece, teknolojinin gelişmesine, çiftçiliğin daha verimli bir duruma gelmesine ve ürünün artmasına karşılık, yeni ortaya çıkan tarım işçileri sınıfının bu gelişmeden aldığı pay düşük kalmıştır.

1887 de Osmanlı Hükümeti bir grup yöreği bugünkü Karaca-~~şan köyünde~~ iskane etmiştir. Yerleşen her hane, Sarayın fermanı ile, 40 dönüm toprak almıştır. Ticari çiftçiliğin Çukurova'nın güney kesimlerinde iyice yerleştiği 1940 ların sonuna doğru, daha çok hayvancılıkla uğraşan Karacaören Yörüklerinin yaşamında tarımın önemi hâlâ çok büyük değildi, ancak geçimi sağlamak üzere ölçüde tarım yapıyorlardı. 1950 den sonra beliren bir takım hususlar bu durumun değişmesine yol açmıştır.

1948 yılında Akala pamuğunun yeni bir türünün tanıtılması önceleri çok önemli sonuçlar vermediyse de tarıma, özellikle pamuk tarımına olan ilgiyi arttırmıştır. Buğdayın yalnızca ev tüketimi için yetiştirilmesi de son bulmuştur. Gerçi buğday hâlâ çiftçinin yiyecek ihtiyacını karşılamaktadır ama, aynı zamanda, pamuk ve susam ile birlikte pazar için üretilen bir üründür.

Sürekli iskân ve nüfus artışıyla çoğalan köylü sayısı, hemen hemen tümüyle toprağa yerleşme ve bağlanma olayı ile birleşince toprak değerinin yükselmesine yol açmıştır. Toprak değerinin artmasına sebep olan bir öteki husus da, köy sınırları içindeki ekilebilir toprakların

TABLO I
HANE BAŞINA GELİR

Gelir Grupları (TL)	Hane Sayıları			
	Oruçlu	Karaca örce	Sakızlı	Yunus oğlu
500	-	-	4	5
501 - 1000	1	4	5	24
1001 - 2000	5	5	21	26
2001 - 3000	5	3	6	18
3001 - 4000	6	8	3	14
4001 - 5000	7	6	1	7
5001 - 7500	7	7	3	6
7501 - 10000	3	5	-	2
10001	-	10	-	3
Toplam Hane Sayısı	34	48	43	105

TABLO II
AİLE KOMPOZİSYONU

Aile Türü	Oruçlu		Karaca örce		Sakızlı		Yunusoğlu	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bekar	-	-	-	-	1	2,3	3	2,9
Çekirdeksel aile	19	55,9	31	64,4	29	67,5	83	78,9
Geniş aile :								
Patrilineal	14	41,2	14	29,3	8	18,6	14	13,4
Geniş aile :								
Matrilineal	-	-	2	4,2	4	9,3	4	3,9
Karışık	1	2,9	1	2,1	1	2,3	-	-
Belirsiz	-	-	-	-	-	-	1	0,9
TOPLAM	34	100,0	48	100,0	43	100,0	105	100,0

genişletilememesiydi. Ayrıca, on beş yıl öncesine göre topraktan daha yüksek verim elde edilebilmesi de toprak değerinin artmasına yardımcı olmuştur. Durum, yalnızca pamuk için değil, buğday için de böyleydi ve toprağın daha iyi sürülmesi, tohum seçimi ve kimyasal gübre kullanmanın doğal sonucuydu.

Sayılan bütün hususlar köydeki sosyal farklılaşmanın daha belirginleşmesine yol açmıştır. Bir kaç yıl öncesine değin akrabalar arasında yarıyarıya paylaşma temeline göre ve belirsiz bir süre için uygulanan ortakçılık bugün gittikçe artan bir biçimde bir ticari kimlik kazanmıştır. Artık, yalnızca aile bireylerine özgü değildir. Köyde yeni beliren iki büyükçe toprak sahibi topraklarının bir bölümünü ortakçılıkla işletmekte ve ürünün 1/3 ünü almaktadır. Belirli bir eğilim, toprağın, traktörlerin tarıma girmesiyle durumu sağlamlaşan kişilerin elinde toplanmasıdır. Köyde özellikle göze çarpan bir sosyal farklılaşma süreci, toprağını satarak ücret karşılığı emekçilikle hayatını kazanmağa başlayan bir sınıfın doğmasıdır. Öte yandan, 15 yıl önce aşağı yukarı herkesin aynı ölçüde toprak sahibi olduğu köyde, satılan toprakları alarak nisbeten büyükçe toprak sahibi birkaç kişinin belirmeğe başladığı da gözlenmektedir. Bu köydeki toprak sahipliği polarizasyonu, yeni teknolojiye yapılacak yatırımın ancak kendine yeterli aile tarımından gelen çok kısıtlı artı ürüne dayandırılması zorunluğu bulunan ve 200 dönümden küçük topraklarda gelirin yetersizliğinden ötürü krediye ihtiyacı olan küçük toprak sahipliği görülen bölgelerdeki klasik tarımsal-ekonomik gelişme modeline bir örnektir. Kredi verenler, bu kredinin ödenmesinin çok şüpheli olduğunu ve sonunda

para yerine toprak alacaklarını bilirler. Nitekim, son 15 yıl içinde Karacaören'deki hanelerin %20.7 si toprağına yitirmiş, buna karşılık bir kişinin toprağı 1.000 dönüme çıkmıştır. Kredi ile modern zirai-teknolojiye geçen küçük toprak sahipliğinin görüldüğü köylerde, toprağın bir kaç kişinin elinde toplanması hızı ve yeni ortaya çıkan orta büyüklükte toprak sahipleri grubu, sosyal yaşantısının öteki yörelerdeki değişim açısından, öteki köylerde görülen bir kaç bin dönümlük toprağı bulunan gerçek büyük toprak sahiplerinden daha da önemlidir.

Oruçlu, bir çok bakımlardan, Karacaören'e büyük benzerlikler gösterir. Bu köyde yaşayanlar, önceleri Toros dağlarının eteklerinde, daha sonra ise şimdi Oruçlu köyünün yer aldığı yörelerde ilkel ve ancak geçimlerine yetecek kadar tarımla uğraşan göçebe yürüklüydü. Yavaş yavaş toprağına yerleştilerse de, daha 15 yıl öncesine değin Yörük yaşantısının özelliklerinde temel değişimler görülüyordu.

Dış değişimler, Oruçlu'daki yaşantıya, aşağı yukarı, Karacaören'deki yaşantıyı etkilediği yerlerde etkilenmişti. Bununla birlikte, yarı göçebelikten yerleşik yaşantıya geçişin nedeni yeni bir tür Akala pamağın tarıma girmesi değildi. Orman Kanununun uygulanması ve gerek ovada gerekse dağ eteklerinde sızmanın korunan bir salgın hastalık olmaktan çıkması gibi hususlar daha etkili olmuştur. Özellikle ormanların etkili bir biçimde denetlenmesi sonucu yazlık otlakların yitirilmesi geleneksel yayla ekonomisini değiştirmiş ve Yörükleri kalen üzerinde oturdukları topraklarda çiftçilik yaparak yaşamak zorunda bırakmıştır.

Hayvancılık azalmıştır. Tarıma, örneğin daha iyi nitelikli buğday tohumları gibi yeni öğeler girmiştir. Susam

da, artık buğday gibi para için yetiştirilir olmuştur. Deri, sürüm hayvanları için bir yem bitkisi olarak önem kazanmıştır. Köy ve çevresinde görülen dağınık küçük korular ve bahçeler de, göçebelikten yerleşik bir yaşama düzenine geçildiğini gösteren güçlü kanıtlardır.

Sulanabilir toprak, teknik ve ürün türlerinde görülen değişikliklere karşılık, Oruçlu'da tarım, Karacaören'e oranla daha az ticarileşmiş ve geçime yeterli tarım özelliklerini daha çok korumuştur. Büyük toprak sahipleri yoktur. En büyük çiftlik 250 dönümden az bir alan kaplar. Tüm çiftçilikle uğraşanların toprağı vardır ama, toprak edinme isteğinin yarattığı baskı parçalanmaya, 10 dönümden daha küçük işletmelerin doğmasına sebep olmuştur. Egemen arazi sahipliği küçük köylü mülkiyeti biçimindedir. Oruçlu'da bugün hâlâ akrabalar arasında ortakçılık yapılır. Sürüm hayvanlarının olmayışı ortakçılık düzenine zorlamıştır. Bu düzen, aile bireylerinin yani bir ekonomik duruma uyarlanmalarını gösterir. Kısaca özetlenirse, Oruçlu'da tarımsal gelişme bugüne dek bir birim toprağın veriminde önemli artışlara, ya da, köylüler arasında önemli zenginlik ayırmalarına sebep olmamıştır. Çünkü, artık üretimin ödeme kapasitesinin ötesinde kredi olarak yeni yatırımlara gidilmemiştir.

Yunusoğlu ve Sakızlı'da köylülerin sahip olduğu topraklar çok küçük işletmelerden oluşur. Bu köylerde toprak sahibi ailelerin %50 sinin toprağı 10 dönümin altındadır. Tüm sulanabilir toprakların %92.6 sı dört işletmeye bölünmüştür ve İstanbul'da oturan toprak sahiplerince işletilir. Karacaören ve Oruçlu'daki ailelerin toprağı daha iyi dağılmıştır. Bu köylerde de küçük toprak sahipliği basattır ama, tüm toprak sahibi aile-

lerin dörtte birinin toprağı 100 dönüm, ya da , daha çoktur. Tablo 1 de, değısmenin daha önce başladığı köylerde topraksız aile sorununun daha çok önem taşıdığı gözlenmektedir. En az değımiş köy olan Oruçlu'da hiç topraksız aile yoktur. Bu açıdan, topraksız köylü sorunu Karacaören'de oldukça ciddi bir durum göstermeğe başlamıştır. Topraksız köylüler ve gündelikli emekçilerin ortaya çıkışı sosyal yapıda çok temel bir değısmeyi gösterdiği için, özellikle ilgi çekicidir. Ayrıca, bu yeni beliren ücretli emekçi söz konusu toplumun teknolojik gelişme düzeyine göre ihtisaslaşır.

Tarımın mekanizasyonu, öteki bir deyişle, otomasyon sonucu, gündelikte çalışan gruplar belirmiş, Yunusoğlu ve Sakızlı'da ortakçılık kalkmış, Karacaören'de toprak mülkiyet polarizasyonu sonucu topraksız köylüler ortaya çıkmıştır. Gündelikli işçilerin ancak çok küçük bir bölümü hünar sahibi olarak hünar isteyen işler elde edebilmislerdir. 1964 yılında Sakızlı'da 22, Yunusoğlu'nda ise 20 hane reisi öteki bazı aile bireyleri ile birlikte, traktör sürücülüğü, sürücü yardımcılığı, biçer-döver sürücülüğü, kanyon şöforlüğü, ve tarım işçisi olarak çalışanların sayısı, Sakızlı'da 29, Yunusoğlu'nda 160 tır. Toprak mülkiyetinin polarizasyonu sonucu gündelik işçi talebinin arttığı, ve çiftliklerin fazla mekanize olmadığı Karacaören'de ise 1964 te hiç kimse hünar isteyen bir işte çalışmıyordu. Buna karşılık, 62 kişi hünarsız tarım işçisi olarak çalışmaktaydı. Öte yandan, her hanenin toprak sahibi olduğu Oruçlu'da genellikle hane reisleri değil, ama aile bireyleri hünarsız tarım işçisi olarak çalışmaktaydı. Yalnızca üç kişi köy dışında traktör sürücüsü ve yardımcısı olarak çalışıyordu.

Gelirler ve Servetin Köy Dışına Kaçması

Seçme tohumluk, yeni ürün türleri, haşarat öldürücüler, gübreleme ve mekanizasyon son 12-15 yıl içerisinde Sakızlı ve Yunusoğlu'nda verimin iki katına çıkmasına neden olmuş, Karacaören'de de ürünü etkilemiştir. Fakat, bu değişikliklerden önce, ya da, bu değişiklikler sonrasında yürürlükteki sosyal düzende hiç bir temel değişme yer almadığı için bu köylerde yaratılan tarımsal servetin büyük bir bölümü köyde kalmaz. Karacaören köyünde de servetin bir bölümü köy dışına çıktığı için, oldukça küçük çapta da olsa, köy dışında yaşayan toprak sahiplerinin varlığını ortaya koymaktadır. Yapılan hesaplar bu köylerden dışarı çıkan tarımsal servetin Sakızlı ve Yunusoğlu'nda %91.8 den Karacaören'de %17.7 ye doğru değiştiğini göstermektedir. Yalnızca Oruçlu'da köylüler köyde gittikçe artarak yaratılan tarımsal servetten önemli ölçüde yararlanmaktadır.

Köyde kalan servet, miktarı ne olursa olsun, köylüler arasında eşit olarak dağılmaz. Tablo 1, dört köyde hane başına düşen gelirin dağılımını göstermektedir. Teknolojik yönden gelişmiş köyler olan Sakızlı ve Yunusoğlu'nda hane başına düşen gelir ile daha az ticarileşmiş ve daha az gelişmiş köyler olan Karacaören ve Oruçlu'da hane başına düşen gelir arasında göze çarpıcı bir ayırım vardır. Sakızlı ve Yunusoğlu'nda ailelerin %90.7 si ve %82.9 unun yıllık geliri 4 bin Türk lirasının altındadır; bu durum, Oruçlu'daki ailelerin yalnızca %50 si ve Karacaören'deki ailelerin ise ancak %41.7 si için doğrudur.

Aile büyüklüğü de hesaba katıldığında gelir hakkında

tamamlayıcı bilgi elde etmek olanağı doğmaktadır. Ticarileşme, büyük aile biçiminin hâlâ sosyal yapının göze çarpan bir özelliği olduğu Karacaören ve Oruçlu köylerine oranla, Sakızlı ve Yunusoğlu köylerinde daha geniştir. Son yıllarda görülen tarımsal ve teknik yenilikler ve nüfus artışına karşılık, Yunusoğlu ve Sakızlı'da kişi başına gelir Oruçlu'ya oranla çok fazla değildir, giderek bazı düşük gelir kategorilerinde daha bile azdır. Yunusoğlu ve Sakızlı'da en yoksul aileler (çocukların aile gelirine işçi ücreti yoluyla katkıda bulunamayacak ölçüde küçük oldukları, gelip geçici ve hünersiz tarım işçisi aileleri) en düşük geçim düzeyinde yaşamaktadırlar; bu düzey, bu araştırmanın en ilkel köyü Oruçlu'da bile zor görülür. Hem hane başına gelir, hem de kişi başına gelirin en yüksek olduğu köy Karacaören'dir. Bu durum, yenilikler sonucu elde edilenlerden köyün tüm nüfusunun %79'unu kapsayan çiftçi ailelerinin doğrudan doğruya yararlandığını açıkça gösterir.(6) Beklenenin tersine üretimin üç ile altı katına çıktığı köylerde hane başına ve kişi başına gelirlerin hiç bir gelişme göstermeyen köyler ölçüsünde arttığı izlenir.

Kuvvet İlişkileri

Araştırma kapsamındaki dört köyden en az gelişmiş olanı Oruçlu'da gerek köyün ekonomik durumunda, gerekse yaşantı biçiminde hayvancılıktan tarıma tam olarak geçilmiştir, bununla birlikte, sosyal farklılaşmanın genel çizgileri hâlâ eski aşiret biçimini yansıtır. Bunun nedeni, yeni yaşantı biçiminin aynen eski yaşantı tarzı gibi fazla farklılaşma gerektirmemesidir. Bugün Oruçlu'da yaşayan herkesin toprak sahibi olduğu yukarıda belirtilmişti. Köydeki hanelerden yarısının toprağı 75 dön-

nin, ya da, daha çektir. En büyük işletme 250 dönümdür. Hanelerin yalnızca %8.8 inin toprağı 10 dönümden azdır. Servetin temel birimi toprak olduğuna göre, bu konuda dramatik farklılaşmaların olmadığı şaktır.

Böylece, yeni bir sosyal tabakalaşma sistemine ilişkin bir denetim kuvveti söz konusu edilmez. Bu köydeki tüm statü ve kuvvetin hepsi, hâlâ eski aşiret başkanının ailesindedir. Eski başkan ise, artık, kendisi geri plana geçmiştir. İmam olarak eğitim görmüştür ama, imamlık yapmayan kardeşi daha nüfuzlu durumdadır. Aşiret düzeninde başkanın topluluğun işlerinde önemli söz hakkı vardır. Topluluğun yaşlı üyelerine de danışarak aşiretin mevsimlik yer değiştirmelerine karar vermek, aşiret dışı çevrelerle kazançlı ilişkiler kurmak, bu ilişkileri denetlemek ve bir yargıç ya da arabulucu gibi davranmak başkanın görevi ve hakkıydı. Ancak, topluluk tümüyle yerleşik düzene geçtikten sonra, bu işlevler yitirilmiştir ve topluluk o zamandan bu yana daha biryci olmuştur.

Bu değişimin etkileri araştırmamızda açığa çıktı. "Köyde en önemli adam kimdir?" sorumuza karşılık verirken hano reislerinin %20 si birkaç kişi arasında karar veremedi. %29.4 ü ise köyde belirli bir önemli kişi bulunmadığını söyledi. Bununla birlikte, bazı karşılıklar eski aşiret başkanının imam diye adlandırılan kardeşi üstünde birleşti. Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki, başkanın kardeşi yalnızca Ramazan süresince imamlık yapıyordu, bu nedenle, imam oluşu onun kuvvetini borçlu olduğu birkaç özellikten en önemlisi değil, ancak biridir. Eski başkan ise, artık, çok aktif değildir ve otoritesini kardeşine ve oğluna devretmiş görünmektedir.

Başkandan daha yaşlı, daha zengin, daha bilgili olan kardeşi, bugün başkanın izni, ya da, hoşgörüsü ile köyle ilgili konularda otoritedir ve bu sebeple önemli statüsü vardır.

Başkanın yirmi beş yaşlarındaki genç oğlu ise muhtar seçilmiştir. Köye ilişkin konularda fazla sözü bulunmadığı açıktır ama, köy ve dış dünya, özellikle Kozan'daki yerel Hükümet otoriteleri ile iyi bağlantı kurmayı başarmıştır. Okuma-yazma bilmekte ve genç olduğu için de dış dünya ile ilişki kurmakta güçlük çekmemektedir. Dış dünya ile ilişki kurmanın yollarını bilmenin çok açık olmayan denetim-kuvvet yapısının bu evresinde kuvvet ve statü elde etmek için önemli bir etmen olduğu görülmektedir.

Köyün, kasaba ve dış dünyanın öteki kesimleri ile ilişkileri henüz yapılaşmadığı için hâlâ oldukça zayıftır. Sonuç olarak, alelâde ilişkiler çok önemlidir. Bir çok yaşlı köylü daha genç kuşakların kasabada nasıl davranılacağını, nasıl alışveriş edileceğini, nasıl kredi isteneceğini, ziraat memuru ile nasıl ilişki kurulacağını ve giderek kasabada nasıl eğlenilebileceğini daha iyi bildiklerini, bu nedenle kendilerini eski başkanların otoritesinden kurtarmış olduklarını belirtmişlerdir. Aynı durum, toplumun önderliği konusu için de doğrudur. Kuvvet ve statü sahiplerinin karar vereceği en önemli sorun, -yazın yaylaya çıkıp dönme ile ilgili kararlar, - ortadan kalkınca ve dış ilişkiler artık eski biçim önderliğinin tekeline çıkınca, bu biçim önderlik temel işlevlerini yitirmiştir. Gelişmenin bu evresinde köylülerden birine, ya da, bir kaçına durumlarını değiştirerek ötekiler üstünde denetleme olanağı sağlayacak hiç bir tarım-

sal-ekonomik değisme (pazara arzedilen ürün, ya da, geniş pazarlama) başlrmamıştı.

Oruçlu'da şimdi, pazara yönelmiş bir ürünün denemelerine başlanmıştır: Zeytin. Son zamanlarda Zırai Donatın Kuru- mu ilk kez fidan dağıtmıştır. Bu denemenin sağlayacağı yüksek gelirin ve sonuç olarak öteki köylülerin gelir kaynağı üstünde denetim ve nüfuz elde etme olanağının köyde halen kuvvet sahibi olanlarca değil ama toplulu- ğun alelade bir üyesince farkedilmiş olması ilginçtir. Oruçlu'da biraz toprağı bulunan bir kadınla evlenen bir öteki köyden yoksul bir adam, toprağına kamu toprağı (orman açmalar.) katarak durumunu düzeltilmiştir: Bugün orta çapta bir çiftçi düzeyindedir. Söz konusu kimse, şimdi en az 1.000 fidan elde etmek için çalışmakta ve ilgilileri, 10 yıl sonra bugün Oruçlu'da gündelikle çalışan işçilerin gelirlerini kendi fidan isletmesinden elde edecekleri saviyle kandırmağa çalışmaktadır. Bu adamın, eğer emacını geręekleřtirmeęi başarırrsa, Oruğ- lu'daki yaşantının bazı yönlerini denetleyen büyük top- rak sahibi olma potansiyeli taşıdığı açıktır.

Tarımsal-ekonomik değişmenin ilk adımları ile birlikte Oruçlu'da belirli bir gelişme ve bu gelişmenin sonucu olan sosyal tabakalaşma ve kuvvet ilişkileri belirme- ğe başlamıştır denebilir.

Oruçlu'dan farklı olarak, Karacaören'de farklılaşmış bir toprak sahipliği paterni gözlenmektedir. Ve bu belki de köyün sosyal tabakalaşmasının en önemli yönünü oluşturmaktadır. Burada toprak sahipliği paterni ayrı uçlara yönelmiş bir eğilim gösterir: Hanelerin %20.9 u topraksızdır buna karşılık, bir tek hane 1000 dönüm- lük toprağın sahibidir. Toprak temel servet biçimi

olduğundan, toprak ve toprak ürünleri üstündeki herhangi bir denetimin topluluğun kuvvet yapısı üstünde doğrudan doğruya etkisi vardır; bu nedenle, bir yanda toprağın bazı ellerde toplanmasına yol açan, öte yanda ise, gene aynı önemde bir olayın, - hanelerin beşte birinden çoğunun toprağını yitirmesine yol açarak, onları topraksız gündelikçiler durumuna sokan olayların tarihsel irdelenmesi sosyal yapının ve sosyal denetimin farklılaşma derecesi hakkında ipuçları verecektir.

Daha önce de söz konusu edildiği gibi, Karacaören'deki tüm hanelere, 1887 de, toprağa yerleştiklerinde Hükümetçe eşit ölçüde toprak verilmişti. Ama, 1940 lara değin toprak bu kısıllara çok bir şey ifade etmiyordu ve varolan farklılaşmayı ilkel bir hayvancılık ekonomisi belirlemekteydi. Oruçlu'da olduğu gibi, aşiret başkanı topluluğun yaşantısını denetlemekteydi. Ama, İkinci Dünya Savaşından az önce Kozan ve köyü arasında ticaretle aracılık yapmak amacıyla köyden geçerek Kozan'a yerleşen biri, kendi köylülerine kredi vermeğe başladı. Bu tacir, A.L., büyük borçlara girmiş toprak sahiplerinden borçları karşılığında toprak kabul ederken, aynı zamanda köyden satışa çıkarılan toprakları da satın alıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında genç kuşaklar Orduda bulunduğu için köyde işgücü minimuma inmişti ve bu nedenle, daha çok toprak satışa çıkarıldı. Bu tacirin toprağı satın alış nedeni çok açık değildir. Pamuğun ticari bir ürün olarak kasabadaki önemini farketmiş olabilmesinden ötürü toprak spekülasyonu nedeniyle hareket etmiş olduğu söylenebilir. Bugün üç kişi daha bu yolu izlemektedir ama, henüz başarılı olamamaktadırlar.

Köylüler bu adamın "öneminin" oldukça farkındadır. Onu bir tırmanıcı ve "yeni yükselen kişi" olarak görmektedirler. Babasının tam bir "ağa" gibi davranmaktan hoşlandığını söylemektedirler; bu, kendisinden kim ne isterse bu isteği yerine getirmek için çaba harcıyor anlamına gelmektedir. Yeni yükselenlerin, bir yandan köyün işgücünü kullanıp, aynı zamanda köyle kişisel ilişkilerini sürdürerek köyün refahından kendilerini sorumlu tutan eski büyük toprak sahiplerinin rollerini benimsemek istedikleri açıktır. Kuvvet dengesindeki bir geçişi işaret eden bu "gösteri" köylülerce şiddetle hissedilmekte ve sert telenimlerle dile getirilmektedir. Örneğin, bir kişi, gerçekten nüfuslu kişilerin, eski aşiret başkanlarının hepsinin öldüğünü söylemiştir. Yeni yükselenler, nüfuslu oldukları halde eski aşiret başkanları ölçüsünde önemli değildirler. Üznel statü beyanları nasıl kabul edilirse edilsin, A.L.'nin kredi, çiftçilik, işgücü ve köy dışı ilişkiler konusunda köydeki yaşantıyı denetlediği bir gerçektir.

Eski aşiret başkanının soyundan gelenler, hâlâ büyük prestij taşımakla birlikte, fazla kuvvetli değildirler. Başkanın oğlu muhtardır. Aşiret düzeninin son başkanı olan babası durumu kendi açısından şöylece açıklamıştır: "Ben artık kendi sesimi duyuramayacak kadar yaşlıyım, bunun için oğlumu muhtar seçtirdim." Gerçekte, temel etmen, başkanın yaşı değil ama, onun eski işlevlerinin yeni düzende artık önemini yitirmiş olmasıdır. Köylülerin anket sorularımıza verdikleri karşılıklar, bu iki denetim kuvveti arasındaki gelişmeyi göstermektedir: Hano reislerinin %39.5 i köyde en nüfuslu adam olarak eski aşiret başkanını, %35.6 sı ise tacir-toprak sahibini göstermiştir.

Köyün kendisini içinde bulduğu bu geçiş aşaması, aynı zamanda kiralanan traktörlerin sahipliği biçiminde beliren yeni bir servet kavramının gelişmesinde de yansımaktadır. Karacaören'de traktör sahipleri önemli kişiler olmuşlardır: Önce bu makinaları alabilmiş oldukları için, sonra da bu makinalar yoluyla köy işletmelerinde bir çok işlemlerin zamanlamasını denetleyebildikleri için. Farklılaşmış gruplar arasındaki kişisel ilişkiler, farklar tabakası gerginliğini yumuşatmakta ve sosyal mesafeyi kısaltmaktadır. Bu durum, gündelikçi tutan evlerde gözlenebilir, emekçiler ailenin evini ve yemeğini paylaşırlar ve eşit işlem görürler. Olay, Yunusoğlu ve Sakızlı'da iki grup arasında korunan mesafeye ters düşmektedir.

Böylece, Karacaören, kırsal bir toplumun tarımsal-ekonomik değişmeden önce sınırlı bir artık ürünle birlikte görülen sosyal tabakalaşmasının yeni koşullara uyarak oldukça fazla artık ürün ve sosyal farklılaşma görülen bir öteki tabakalaşmaya geçişinin iyi bir örneğidir. Toprak toplayan A.I.'nin yükselmesi ve toprağını yitiren %20.9 un gerilemesi iki yönlü bir sosyal hareketlilik gösterir. Her iki grup da denetim kuvveti terimleri içinde A.I.'nin kazandığı ve öteki grupun yitirdiği yeni bir sosyal tabakalaşma düzeninin ortaya çıktığına kanıttır.

Yunusoğlu ve Sakızlı'nın sosyal tabakalaşması polarize olmuş kuvvet yapısının en olgun biçimini temsil eder. Bu köyler, köylülerin büyük çoğunluğunun geçimlerini sağlayabilmek için topraklarında gündelikçe çalışmalarını gerektirdiği büyük toprak sahiplerinin egemenliği altındadır. Her iki köyde de farklılaşmış gruplar aynıdır: Sakızlı'daki hane reislerinin %72.5 i ve Yunusoğlu'ndakilerin %81 inin toprağı yoktur ve çoğunluğu salt tarım

işçisidir. Kalanlar şurda burda, özellikle yakındaki Devlet Çiftliğinde çalışır, ya da, traktör ve kamyon sürücüsü olarak ihtisaslaşmıştır. Her iki köyde de toprağın sahipleri aynı kişilerdir. Bu durum, sosyal tabakalaşmanın çok belirli bir yönünü yansıtır. Siyasal ve ekonomik krizler bu tür yoğunlaşmaları destekler, örneğin, Sakızlı ve Yunusoğlu'nda İstiklal Savaşı ve 1920 lerin son yıllarında olduğu gibi.

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki enflasyon ve yüksek buğday fiyatları, büyük toprak sahiplerine pamuk monokültüründen önce yetiştirdikleri buğday üzerinde spekülasyon yapma olanağını sağlamıştı. Aslında, bu tür spekülasyonlar sonucu biriken kapital ile bu toprak sahipleri, sonraları, yeni tarım biçimleri denemelerine girişebilmişlerdir.(7) Yunusoğlu ve Sakızlı'da bugünkü sosyal tabakalaşma yapısını ortaya çıkaran en önemli etmen tarımda savaş sonrası görülen gelişmedir; örneğin Akala pamuğunun tarıma girmesi ve ortaklığı ortadan kaldırarak yerine gündelikçi emekçiyi koyan makinelerin kullanılmağa başlanması. Bu nedenle, gündelikçi emekçiyi niteleyen, dolayısıyla gündelikçi emekçinin yaşantısını da denetleyen özel ve tüzel kişiler bu köylerde gözlenen tabakalaşmada en önemli öğelerdir ve bunlar, elbette, büyük toprak sahiplerinden öte kimseler değildir.

Bununla birlikte, büyük toprak sahiplerinin işçileriyle ilişkileri, genellikle, dolaylıdır. En büyük toprak sahibi D.A. da öteki büyük toprak sahipleri gibi İstanbul'da oturur, yalnız bir kişi, Y.G. Adana'da oturmaktadır. Yunusoğlu'nda yalnızca bin dönüm toprağı bulunan söz konusu kişi, 1963 te köyü terk etmiştir ama, sık sık köye gelir. Köyde oturmuş olduğu için köylüler

gözünde toprak sahiplerini temsil etmektedir. Özellikle Yunusoğlu'nda, toprak sahiplerinden söz edildiğinde, Y.G.'nin adı D.A.'nin adından önce geçmektedir. Gene de, Sakızlı ve Yunusoğlu'nda toprak sahibi ve köylüler arasındaki ilişkiler, Karacaören'deki durumun tersine, yüzyüze kişisel olma niteliğini yitirmiştir. Gündelikli emekçiliğin yaygınlaşması, tümüyle yeni anonim ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1930 dan 1960 ın başına değin büyük toprak sahipleri kuvveti kesinlikle ellerinde tutan kişilerdi. Bu yıllarda, yalnızca köylülerin geçimlerini sağlama olanaklarını denetlemekle yetinmeyip, yaşantılarının her yönüne karışıyorlardı. Köylülerden biri, gazete okumalarından hoşlanmadığı için gazeteyi ağadan gizli okuduklarını belirtmiştir. Bir öteki ise, ağanın tarlasına izinsiz giren bir tavuğun bile vurulması gerektiğinden söz etmiştir. Öte yandan, bugün bu durum değişmeye başlamıştır. Hükümet, özellikle taban ücretlerini belirleyerek büyük toprak sahibi-emekçi ilişkileri üstünde biraz denetim sahibi olabilmek için çaba göstermektedir.

Bununla beraber toprak sahiplerinin kuvvetlerini örgütlemeleriyle birlikte, bu köylerde, sosyal tabakalaşma ve kuvvet mekanizması yeni bir devreye girmiştir. Durumun köylülerdeki paralel gelişmesi ise, işçi sendikaları biçiminde değil, büyük toprak sahiplerinin yaşantılarına keyfi olarak karışmalarına karşı ortak direnme biçiminde olmuştur. Bu davranışın önderleri bugün nüfuslu kişiler olarak anılmaktadırlar. Bu kişiler arasında sivrilmiş biri, köyün tanınmış ailelerinden birinin üyesi olan öğretmendir. Öğretmen olarak kendisi, kamyon şöförü olarak kardeşi ve küçük toprak sahipleri olarak babası

ve ancaları, orantılı olarak büyük toprak sahiplerinden bağımsızdırlar.

Gündelikli emekçinin öneminin artışı, köyde yeni bir pozisyonun ortaya çıkmasına sebep olmuştur: "Elçi". Elçi, büyük toprak sahipleri ile emekçiler arasında bağlantı kurar. Köylülere, gerçekte, iş bulam elçidir, köylüler adına iş koşulları üstünde büyük toprak sahibi ile sözlü anlaşmalar yapar; ayrıca, işe nezaret eder. Göçmen işçilerin yarışmasına (rekabetine) karşılık köylülere iş bulduğu için elçinin yersel önemi çok büyüktür.

Elçinin nüfusunu arttıran bir öteki etmen, kış aylarında, köylülere, yaz ücretlerine karşılık az da olsa borç para vermesidir.

Elçinin statüsü, gerçekte, köyün en karmaşık statülerinden biridir. Sakızlı ve Yunusoğlu'nda bugün varolan kuvvet dengesi içinde, elçi, büyük toprak sahibinden çok köylülere yakındır ve köylülerce güvenilir bir temsilci olarak kabul edilmektedir. Herkes, elçinin, tarım işçisinin çalışma koşullarının olağanüstü ağır olduğunun farkında olduğunu ve köylülerin haklarını korumak için elinden geleni yaptığına inanmaktadır. Gerçekten, elçi, iş koşulları ve ilişkileri konusunda bizi aydınlatan başlıca bilgi kaynaklarımızdan biriydi. Büyük toprak sahiplerine karşı koyması, onun yukarıda sözü edilen öğretmen ile birlikte yeni ortaya çıkan önderler arasında yer almasına sebep olmaktadır.

Yeni beliren ihtisaslaşmış meslek gruplarından en önemlisi olan traktör sürücüleri, sosyal tabakalaşma yapısında temel bir değişiklik yaratmamıştır. Bu grupta, hün-

siz işçiler de aynı büyük toprak sahiplerince istihdam edilmektedir. Bu gruba daha yüksek ücretler ödenirse de ve çalışma koşulları biraz daha iyi ise de, bu durum onları hünersiz işçilerden ayrımlı bir tabakaya koymamaktadır. Gerçekte, bir çok traktör sürücüsü köylülerin büyük toprak sahiplerine davranışına etkileyenlerin en aktif olanlarıdır.

Öznel değerlendirmelerini anlayabilmek için hane reislerine köyün yaşantısındaki en nüfuslu kişinin kim olduğunu sorduk. Yunusoğlu'nda en nüfuzlu kişiler listesinin başında büyük toprak sahipleri, özellikle köyü sık sık ziyaret eden toprak sahibi yer almıştır (%47.2 ile). Onu, elçi (%14.2), öğretmen (%8.5), ve muhtar (%7.5) izlemiştir. Sakızlı'da ise, neredeyse herkes (%81.3) en nüfuslu kişi olarak muhtarı göstermiştir. Muhtar bu nüfuzunu kısmen kendi pozisyonuna, kısmen de babasının bir çok yıllar bir büyük toprak sahibinin yanında kahyalık yapmış olmasına borçludur. Muhtar, yeni yeni ortaya çıkan, büyük toprak sahiplerine karşı direnen grubun üyesidir. Köylülerin onun önderliğini kabul etmesi çok doğaldır. Çünkü, eski etki kaynağına en yakın ögedir, öte yandan da, köylülerin bugünkü en önemli sorunuyla ilgilidir.

Bu bakımdan, Yunusoğlu ve Sakızlı'da, sosyal tabakalaşma düzeninde başka tür bir değişme görülür. Gelişme öncesi- nin sınırlı artık ürünlü, ortakçılı ve toprak ağalı düzeni, yerini gündelikli emekçiler ve köyde oturmayan büyük toprak sahipliğinin görüldüğü bir düzene bırakmıştır. Gündelikli emekçilik ve ortakçılık ayrımlı sosyal tabakalaşma düzenlerine bağlıdır ama, bu değişme, bu köylerdeki denetleme - kuvvet ilişkisini etkilememiştir. Yeni

ve farklılaşmış traktör sürücüleri grubunun ortaya çıkması ile bu grubun bir miktar sosyal hareketlilik getireceği ve denetim kuvvetinde potansiyel bir para olduğu beklenirse de bunlar gerçekleşmemiştir.

Yeni ortaya çıkan gündelikli emekçi pozisyonu, köylüler için öyle bir güvensizliği temsil etmektedir ki, yeni ilişkilerin ortaya çıkması gerekmiştir. Gündelikli emekçinin toprak sahibi ile ilişkisinin anonimliği, geçim endişesinde hiç bir azalma belirmediği halde geçim sağlamak güçlüğüntün sürüp gitmesi, kısaca, büyük bir güvensizlik duygusu, köylüleri birleşerek eski kuvvet sahiplerine karşı direnmeye ve köyde yeni kuvvet grupları yaratmanın yollarını aramaya yöneltmektedir. Bu nedenle, öğretmen, ölçünün ve muhtarın temsil ettiği kuvvet, köylüler gözünde çok önemlidir; bu kişilerin hepsi büyük toprak sahiplerinin kuvvetine karşıdır ve onlara karşı direnme fırsatı yaratmaktadırlar. Şimdi köy çok düşük bir yaşama düzeyi devresinde bulunduğu ve geçimini sağlamada büyük güçlüklerle karşılaştığı için, ölçü, öğretmen ve muhtarın önderliği büyük toprak sahiplerine karşı yeni ve birleşmiş bir kuvvet olarak ön plana çıkmaktadır.

Denge Kuvvetinin Temsilcisi Olarak Muhtarlar

Köyde denetleme kuvveti ve nüfuz ile ilgili sorunlar açısından muhtarlık kurumu üstünde özellikle durmak gerekir. Çünkü, bir çok planlı değişme ve gelişme örneğinde, muhtar Hükümete "sadık", tarafsız ve etkin bir öge olarak davranışlarda bulunur ve böyle davranışlarda bulunması beklenir. Çalışma kapsamındaki köylerin üç muhtarı, (Üç, çünkü Sakızlı ve Yunusoğlu tek bir idari birimdir.) bazı ortak

özellikler göstermekle birlikte, bazı farklılıklar da göstermektedir. Benzer özellikler arasında, resmi rolleri ve resmi otoriteleri başta gelmektedir. Bütün bu köylerde, bu otorite, bir liyazon işlevi olarak anlaşılır. Muhtar, köy ve merkezi hükümet, ve örneğin banka temsilcileri, ziraat memurları, vb. öteki amiller arasında aracı rolü oynar, Antlaşmaları ve dolayısıyla köydeki ilişkileri etkiler ve denetler. Ancak, bu mevkie erişmeden önce seçilmesi gereklidir ve bu seçimin sonuçlarının köyde çeşitli kuvvet sahipleri arasındaki karşılıklı ilişkilerce belirlendiği görülmektedir. (8)

Muhtar, toplum kesitinde çeşitli denetleme kuvvetlerinin kesiştiği noktada durur. Sosyal tabakalaşmanın, doğrudan doğruya, eski aşiret yaşantısının bir uzantısı olduğu ve yalnızca dış dünyaya açılma sonucu artmış ama örgütlenmemiş ilişkilerle değiştiği Oruçlu'da, muhtar eski aşiret başkanının oğludur. Böyle bir durumda, başkanın kendisinin muhtar olması beklenirse de, iki önemli etmen engeldir. Birincisi, gerçek otoriteyi taşıyanın, hükümet yetkililerinin dolaysız baskısına maruz kalmak istenemesidir. Bu küçültücü bir durum olarak görülür. Çünkü, köylü köyde ne mevkie olursa olsun, kentlinin köylüyü küçük gördüğü, çok iyi bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, bu durumda, oğul, güvenilir ve denetlenebilir bir kişi olarak seçilmiştir. Antlaşmanın koşullarını ezilmeden kabul edebilecek ölçüde gençtir. İkinci etmen ise, okuma-yazma bilme gereğidir.

İkinci köy Karacaören'de yeni bir kuvvet sahibi, üçlü bir rolde, -büyük toprak sahibi, dükkan sahibi, kredi verici olarak ortaya çıkmıştır; bu köydeki muhtar, bir yandan babası olan eski aşiret başkanının otoritesini temsil

ötmektedir , öte yandan, yeni kuvvet sahibi ile yakın ve dostça ilişkiler kurarak, onun adına, -"onun adamı" olarak davranmaktadır. İlginç hipotetik bir soru da eğer yeni "büyük toprak sahibi" ile eski aşiret başkanının arası açılırsa kimin muhtar olacağı sorusudur. Bugünkü yaşantının tüm yönlerini eski aşiret başkanının ve yeni büyük toprak sahibinin denetlediği bu ortamda, yeni toprak sahibiyle anlaşabilecek birinin seçilmesi umulur. Karacaören'deki araştırmalarımız, gerçekten de, 1960 Devriminden önceki muhtarın böyle bir kişi olduğunu, eski aşiret başkanının değil ama, büyük toprak sahibinin denetimindeki bir kişi olduğunu açıkça ortaya koymuştur. 1960'dan sonra, Demokrat Parti'ye kayıtlı tüm muhtarlar değiştirildiğinde, aşiret başkanının oğlu muhtarlığa getirilmişti. O da, daha bu göreve getirilmeden önce, büyük toprak sahibi ile iyi ilişkiler kurmuştu.

Böylece, seçinden önce, ya da sonra mevki ne olursa olsun, görevi başındayken muhtar, toplumdaki çeşitli denetim kuvvetlerinin kesiştiği noktada yer almaktadır. Bir öteki deyişle, aşiret başkanı, büyük toprak sahibi, ve hükümetin - bu üç kuvvetin dengelendiği noktada durmaktadır.

Bu bakımdan, Yunusoğlu ve Sakızlı'nın muhtarı daha değişik durundadır. Yeni seçilmiştir. Aile bağları yönünden, en güçlü toprak sahibi D.A.'nın kahyasının (ölü) oğludur. Babası büyük toprak sahibinin adamı olmasına karşın, kendisi hiç bir zaman D.A.'nın işlerinde çalışmamıştır. Arkadaşları kendisini, babası 20 yıldan çok büyük toprak sahibinin yanında çalıştığı halde hiç bir taşınmaz mal sahibi olmamış kimse olarak tanıtırırlar. Tarafsız bir noktada yer almıştır. Destekleyicileri, - onu seçenler -

bilinçli olarak büyük toprak sahiplerine karşı direnen ve büyük toprak sahiplerinin keyfi kuvvet gösterilerine son vermek isteyenlerdir. Yukarıda görüldüğü gibi, Sakızlı ve Yunusoğlu'nda kuvvet sahibi "etkin" kişiler çeşitlidir, - elçi, öğretmen, yersel toprak ağası - ve hepsi de köylüler gözünde kuvvetin farklı yönlerini temsil etmektedirler. Elçi de öğretmen de büyük toprak sahibinin kuvvetine karşı direnme, karşı koyma fırsatları yaratmaktadırlar. Köy, şimdi, olanaklı en düşük yaşantı düzeyine yaklaşmakta bulunduğundan ve geçimini sağlamak için çok büyük güçlüklerle karşılaştığından, büyük toprak sahipleri durum üstündeki denetimlerini yitirmekte ve kendilerine karşı birleşmiş yeni bir kuvvet ön plana çıkmaktadır. Yeni muhtar, bu yeni gelişmeyi açık-soçuk temsil etmektedir. Ama, ölü babasının mevkiî nedeniyle büyük toprak sahiplerine olan yakınlığını hâlâ korumaktadır.

Bu konuda özet olarak şu söylenebilir: Yeni ve eski güçler muhtarın kişiliğinde birleşmektedir. Öne sürülen bu görüş, dört köy için de doğrudur. Ama, her bir köyde, erişilmiş sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ve bunun sonucu olan sosyal tabakalaşmaya göre, egemen güçler ayrımlar göstermektedir. Aynı açıdan bakılırsa, köylerin muhtarları da aynı bakımlardan farklıdır.

Aile ve Akrabalık

Aileler tarımsal-ekonomik bir değişme gösterirken, akrabalık yapısındaki direncin, ya da, esnekliğin derecesini araştırmak ilginç olacaktır. (9) İşlevsel bir analizde, eski yapının gördüğü işlevler arasında ne tür bir ilişki

bulduğunu; değişen koşullar içerisinde bu işlevlerin ne-
ler olduğunu; hangi işlev ve değerlerin yeni yapılarca
alınıp hangilerinin dışarda bırakıldığını; yeni çeşitleme-
lerce tamamlanmayan ve böylece, aile-ekonomi-değer bütü-
nünün yeni biçimlenmesine bütünleşmesi gereken ögelerin
neler olduğunu bilmek gerekmektedir.

Aile Kompozisyonu

Dört köyde de hane kompozisyonlarında farklılıklar görül-
mesi, yapısal değişimin belirli eğilimlerinin tarımsal
değişimlere eşlik ettiğini göstermektedir.

Bu eğilimler, dört köyün tarımsal yönden en az gelişmiş
ile en çok gelişmiş arasında değişen hanelerin kompozis-
yonunda izlenebilir. (Tablo II). İzlenebilen en belirli
eğilim çekirdeksel aile sayısının artmasıdır. Dikkatini
çeken ikinci bir eğilim ise, eski değerler sistemine ters
düşen bir geniş aile türünün ortaya çıkması ve sayıca
çoğalmasındır. (Evin kadınının akrabalarının aile ile bir-
likte yaşaması.) Koşullar o denli ağır basmaktadır ki, bu
yeni geniş aile türünü ortaya çıkarmıştır. Durum, eğer
aile değerleri değişmeye direnecekse (bir çok gelişme
analizinin öne sürdüğü gibi) köy açısından en az arzula-
nan aile türünün seçilmeyeceğini üstü kapalı olarak anlat-
maktadır. Her iki eğilimin de ayrıntılı olarak incelenme-
si gerekmektedir.

Oruçlu'daki çekirdeksel aileler, Yunusoğlu'nda olduğu gibi,
yerleşmiş değildir. Oruçlu'da bu tür ailenin belirleyici-
leri, basit demografik koşullarda bile izlenebilir. Ör-
neğin, yaşlı kuşağın ölmesi gibi (10). Öteki üç köyün
durumlarına bakıldığında, çoğunluğun çekirdeksel ailelerden
oluştugu gözlenmektedir. Ancak, bu aileler, formasyon

bakımından, hâlâ, Batı ülkelerinde görülen çekirdeksel aileden farklıdır.

Bu köylerde, geniş aile biçimi bir süre denemekte, sonra ayrı haneller açılmaktadır. Sakızlı'da, başlangıçtan bu yana, ailelerin yalnızca %4 ü neo-lokaldir, öteki bir deyişle, evlenme anından bağımsız hane olarak kurulmuşlardır. Bu köylerde yeni ortaya çıkan çekirdeksel aileler çağdaş Batı çekirdeksel ailesi ölçüsünde bağımsız değildirler. Büyük ailenin üretimi sağlayabilme gücünü azaltabilmek, ya da, yaşamaya yetecek ölçüde kazanabilmek amacıyla parçalanmak zorunda kalması bir ikilem gibi görünürse de, gerçektir. Örneğin, Sakızlı'daki hane reislerinin %50 sinden çoğu ve Karacaören'deki hane reislerinin %66 sı ailelerinin parçalanma nedeni olarak 'geçimlerini sağlama gücünü' göstermişlerdir. Ama, daha sonraları kurmak zorunda kaldıkları değişik ilişkiler, onları yeniden gelirlerini paylaşmağa itmiş ve yeniden yakın ilişkiler kurulmasına yol açmıştır.

Her köyde bu tür ilişkilerin bir çok biçimleri bulunmuştur. Oruçlu'da böylesine belirli bir ilişki gözlenemedi. Yunus-oğlu'nda ise, sorunu çözmekte kullanılan bir yolun, kıt toprağı işleme için babaya bırakmak olduğu gözlenmiştir. Toprak üstünde eşit hakları bulunan oğullar, geçimlerini yeni ve ihtisaslaşmış iş kollarında çalışarak sağlıyorlardı. Bir öteki örnek olayda, bir oğul öğretmen, öteki ise kamyon şoförüydü. Hem Sakızlı'da, hem Yunus-oğlu'nda oğullar ayrı evlerde yaşamakla birlikte, hâlâ yaşlı kuşağın ve giderek bazı durumlarda daha genç evlenmiş kız ve erkek kardeşlerin de geçimini sağlamaktadırlar. Yaşlı kuşaklara, bazen para, bazen de, yatacak yer, yiyecek ve giyecek verilmektedir.

Yunusoğlu ve Sakızlı'ya oranla, ailelerin daha çok toprağın sahibi bulunduğu Karacaören'de ise, babalar ve oğulların çekirdeksel aileleri daha ayrımlı bir karşılıklı ilişki içerisinde dirler. Ayrılmış hanelerin %8 i ebeveynleri ile ortaklık antlaşması yapmışlardır. Oğullar çalışmaktadır. Ürün, "gereksinime göre" paylaşılmaktadır, Böyle paylaşılması, belirli oranlar üstünde daha önceden antlaşma yapılmadığını göstermektedir.

Ayrıca, yatırım olanaklarının varolduğu yerlerde, ayrı evlerde yaşayan akrabaların yardımlarından da yararlanılmaktadır. Görünüşte bir parçalanma olmuş ve çekirdeksel aile doğmuştur. Ancak, bu aile türünün sosyo-ekonomik işlevleri ortaya çıkan gereksinimleri karşılayamamaktadır. Çevrenin öteki koşulları ailelere başka uyum olanakları sağlayamadığı sürece, aileler eski karşılıklı yardım paternlerine başvurmak zorunda kalmaktadır. Eğer çekirdeksel aile biçimi tam olarak yerleşemezse, nedeni, yeni biçime karşı direnme değil, çekirdeksel ailenin başlıbaşına bir birim olarak bütünleşmesine çevre koşullarının olanak vermemesidir.

Aile kompozisyonunda gözlenen ikinci bir eğilim, gene, üç köyde de ortaya çıkan güçlüklerle uyum yapma gereğini yansıtmaktadır. En yoksul ailelerde bile, evin kadınının akrabaları geniş ailenin bireyleri olarak aileyle birarada yaşamaktadırlar. Geniş aile değerleri, oğulların, ya da erkek üyelerin ailenin muhtaç bireylerine bakmasını gerektirmektedir. Önceleri de sözü edildiği gibi, damat ile birarada oturmak, her ne denli küçültücü bir durum olarak sayılsa bile. Ancak çok tezelden gereksinimler belirdiğinde, değerler değişimin önünde duramamaktadır. Köylüler, aile paternleri hakkında değil, yoksullukları hakkında

daha çok duygulanarak konuşmaktadırlar.

Ailede Otorite Paternleri

Gelişmeye engel olarak gösterilen aile yaşantısının öteki yönleri, babanın otoriter rolü ve ailenin yaşlı bireylerinin karar verme yetkisidir. Uç olaylarda, bu konuya ilişkin çok belirli ve anlamlı ayrımlar vardır. Yaşlıların otoritelerini yitirmiş olmaları Oruçlu'da bir tartışma ve yakınma konusudur. Ancak, bu değişimin nasıl oluştuğu ve tarımsal gelişmeyi nasıl etkilediği özel bir durumdur. Oruçlu'da ankete katılanların %64.8 i, daha önceleri yaşlılara büyük saygı gösterildiğini ve önderliklerine sıkı sıkıya uyulduğunu görüşünde birleşmişlerdir. Genç aynı grup, bugün yaşlıların köy yaşantısını etkilemek için gerekli bilgi ve ilişkilere sahip olmadıklarına dile getirmiştir.

Yaşlı kuşak ise, bugün artık köydeki yaşantıyı örgütleyemedikleri gerçeğini kabul etmek istememektedir. Önderlik için gerekli yetenek ve bilgiyi yitirdikçe, genç kuşakların saygısını da yitirmektedirler. Örneğin, bize, sık sık, eskiden gençlerin yaşlıların konuştuğu odalara girmedikleri, bugün ise, yaşlıları oldukça hayal sükkütuna uğratarak bu protokole uyulmadığı söylenmiştir.

Hane reislerinin %64.7 si baba ile oğul arasındaki gelişmenin varlığını kuşkuyla karşılamıştır. Ancak, anketin cevaplandırılmasındaki tipik tutum, cevaplandırmanın cevap vermek istemediği soruya "bilmiyorum" karşılığını vermesiydi. Bu nedenle, bu soruya alınan karşılıkları bir sürüşmenin varlığına gösterge olarak değerlendirmek olanaklıdır.

Uyuşmazlığın varolduğu durumlarda ise, otorite paterninin yeni biçimlerin kabulünü doğrulayıp doğrulamadığı hâlâ açık değildir. Bir örnek olayda bir baba, oğlunun itaatsizliğinden şiddetle yakınmıştır. Oğul, hükümetçe verilen zeytin ağaçlarını babasının toprağına dikmek için gerekli çukurları açmayı reddetmişti. Uyuşmazlığın nedeni, baba ya da oğulun tarımsal yenilikler aleyhinde olması değildi. Nitekim, babanın otoritesi, oğulun tarımsal yenilikleri uygulamasına da engel olamaz. Ancak, şimdiki toprak sahipliği biçimi ve ilerde toprağın olasılı parçalanması, oğulun tüm kaynaklarını yeni bir pazara dönük ürüne yatırma konusunda duraksatmaktaydı.

Bir öteki örnek olayda ise, bir baba, köydeki yaşantıdan hoşnut olmadığını söylemiştir. Oğlunun yeni hüneler öğrenmesi için kente gitmesini istiyordu. Durum, baba otoritesinin gelişmeyi destekleyici yönde kullanıldığına bir kanıttır. Yaşlı kuşağın otoritesini yitirmesi üstünde durulmasına karşın, saygı gösterme kural ve biçimleri de değişmektedir. Durum, yaşlılar arasında kızgınlık ve endişeye yol açmakla birlikte, tarımsal gelişmenin önünde durduklarını söylemek güçtür. Değişme süreci, tüm kuşakları etkilemiş gözükmektedir ve kuşaklar arasındaki otorite ilişkileri tarımsal-ekonomik gelişmede bir engel değildir.

Öte yandan, Sakızlı'da anketi cevaplandıranlardan neredeyse yarısı, %48.8 i yaşlılara gösterilen saygı derecesinde bir azalma olmadığını, ya da, bugünlerde yaşlılara daha çok saygı gösterildiğini belirtti. Baba-oğul çatışması vardır kanısında olanların oranı Oruçlu'dan daha azdır (%58). Saygı, ya da, otorite sorusuna gösterilen ilgisizlik oldukça anlamlıdır. Yetmiş yaşındaki bir yaşlı, bu vaziyet

alışı şöyle açıklamıştır: "Bırakın herkes kendi hayatını yaşasın."

Doğudaki daha az gelişmiş kesimlerden gelen son göçler nedeniyle, Yunusoğlu'ndaki vaziyet alış ve görüşler, Sakızlı'da olduğu ölçüde açık değildir. Hane reislerinin %53 ü halen yaşlılara daha az saygı gösterildiği kanısındaydı. %66.9 u ise, babalar ile oğullar arasında bir çatışma olup olmadığını bilmediklerini öne sürdü. Yukarıda da değinildiği gibi, bu karşılık "evet" olarak değerlendirilebilir ama, büyük bir grubun (göçmenlerin) yaşlıları köyde bulunmadıkları için, saygı ve otorite işlevsel olmaktan çıkmıştır. Burada çatışma ve saygısızlık gerçekte sorun değildir.

Bu köylerde, yoksulluk baba-oğul çatışmasını körüklemektedir. Çok sert koşullar altında büyüyen yeni kuşak isyankâr yetişmektedir. Kırsal alanların modernleşmesi ile birlikte, bütçe ve gelir üstündeki baba egemenliği ve denetimi işlevselliğini yitirmektedir. Sonuç olarak, daha genç oğullar sorumsuz davranmağa sürüklenmekte, daha yaşlı oğullar ise, kendi gelirlerini kendileri denetlemek yolunda kesin istekler göstermektedir. Hanelerin ayrılması, tezelden bir uyum mekanizması görevini yerine getirmektedir. Böyle bir ayırım, hiç bir zaman tam olmasa bile, gene de, her iki tarafın da gündelik işleri ile ilgili kararları kendi başlarına verebilmek için yeterli serbestiyet sağlamaktadır.

Karacaören'de durum daha değişiktir. Bu köyün ötekiler ölçüsünde yoksul olmadığı unutulmamalıdır. Öteki köylerden daha çok gelişme ve yatırım olanakları bulun-

maktadır. Karacaören'de baba-oğul arasında daha az çatışma bulunduğu gözlenmektedir. (%56.3 daha az saygı gösteriliyor' demıştır.) Çekirdeksel aile sayısı daha azdır. Gelişme olanaklarının varlığı, aile yapısı ve davranışlarında temel değişmeler gerektirmemektedir. Gelişmeyi, aile yapısındaki küçük değişmeler izlemektedir.

Tarımdaki gelişmenin gerektirdiği değişmelerin aile yapısında farklılıklar ve değişmeler yarattığı açıktır. Değişme güvensizliğin neden olduğu gerginliğe karşı ilk tepki, ailenin parçalanmasıdır. Öte yandan, yatırımlar, ya da, değişmelere uyum, ancak, toplumun bazı üyeleri olanaklarını bir araya toplarlarsa gerçekleştirebilmektedir. Aileler, olağanüstü kısıtlı olanaklarını biraraya getirebilmek için evin kadınının akrabalarını eve almağa değin varan uyum yapmağa hazırdır. Böylece, ekonomik gerekçeler karşısında karşıt değerler önerini yitirerek çözülmektedir. Toprağı yaşlılara bırakmak, ya da, onları para ve yiyecek yardımı ile desteklemek gibi ara ölçümler de görülmektedir. Gençler yeni hürerler öğrenirken, akrabalar onları barındırmağa, ya da, maddi yardım yapmağa isteklidirler.

Görülüyor ki, tarımda yeni gelişmelerin bütünleşmesi, yalnızca ailenin esnekliğine dayanmaktadır. Aile, öteki değişmelerin de gerçekleştirebilmesi için uyum yapabilen en önemli kurumdur. Sosyal yapıdaki başlıca tampon kurum ailedir. Eğer servet daha iyi dağılırsa, ya da, kırsal sosyal güvenlik, sigorta, kooperatif, kamu hizmetleri ve hastahaneler kırsal bölgelere değin yayılır ve köylerde sosyal yaşantının yerleşmiş öğeleri durumuna gelirse, aileden, artık, değişme ve sürüşme krizlerini kar-

şılayabilmesi için değişkenler ve fırsatlar sağlaması istenebilir. Ancak bundan sonra aile çekirdeksel nitelik kazanır ve başlıca işlevi, sanayileşmiş kentsel toplumlarda ailenin karakteristik işlevi olan, aile bireylerine manevi destek sağlamak olur.

N O T L A R

1. Bu çalışma Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin araştırma bağıışı ile yapılabilmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan veriler 1964 ve 1965 yıllarında ülkenin güneyinde yer alan Çukurova Bölgesinde arazide yapılan araştırma sonucu toplanmıştır. İlgili veriler dört köyde de tüm hane reisleri ile yapılan anket çalışması, mikro-tarihi elde etmek için açık mülâkatlar ve öteki tamamlayıcı teknikler kullanılarak elde edilmiştir.
2. Bkz. Mübeccel B. Kıray: "Toplum Yapısındaki Temel Değişmelerin Tarihsel Değişimi - Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", Mimarlık Semineri, Bildiri No. 4, Ankara, 1969.
3. Çukurova'daki göçebeler ile yerleşik nüfus arasındaki ilişkiler için bkz. Wolfram Eberhard: "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey", Orients, VI (1953) 38.
4. Çukurova'da büyük toprak sahipliği konusunda daha çok bilgi için bkz. Kasım Ener: Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış, 1965 Türközü Matbaası, Adana.
5. Son yıllarda pamuğun daha iyi türlerinin denenmesi ve daha etkin teknoloji kullanılması sonucu dönüm başına pamuk üretimi 200-300 kg.a değin artmıştır.
6. Bu bölümdeki gelir hesapları Utrecht Üniversitesi Coğrafya Enstitüsünden Dr. J. Hinderink tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.
7. O.A.'nın spekülasyon amacıyla İkinci Dünya Savaşı sırasında buğday yığıdığı büyük çukurlar bugün bile Yunusoglu'nda durmaktadır.

8. Mahalli idarelere ilişkin literatürde izlenen oldukça gencl bir eğilimin aksine, mahalli idarcciler seçimle iş başına geldikleri toplumlarda kesenkes büyük çoğunluğunun çıkarlarına temsil etmez ve böyle bir idare kesenkes "en iyi" idare değildir. Gözlemlerimiz, toplum tümüyle şiddetli temel yapısal değişikliklere yönelse bile, mahalli otoritelerin daima statükonun devamını yoğleyen gruplara ilişkin olduğunu ve onlara hizmet ettiğini ortaya koymuştur.

9. Büyük ailenin içteki birliği ve katılımı nedeniyle değişmeye engel olan bir kurum olduğu söylenir. Örnek olarak bkz. W. J. Goods: "The Role of Family in Industrialization", Social Problems of Development and Urbanization, U.S. Government Printing Office, 1963.

10. Bkz. Paul Stirling: "Domestic Cycle in Turkish Villages" Julian Pitt Rivers ed., Mediterranean Country Man, The Hague Unesco Mouton, 1963.

SOSYAL YAPI ve NÜFUS ARTIŞI ETKİLEŞİMİ¹

Bir sosyal yapıya şeklini veren değişkenler ve özellikler dört büyük grupta toplanabilir. Birbiri ile tam bir karşılıklı etkileşim içinde ve birbirine bağımlı olan bu dört yön şöyle sıralanabilir.

- 1) Doğal kaynaklar
- 2) Bunları işlemek için kullanılan teknoloji
- 3) Nüfus ve özellikleri
- 4) Sosyal organizasyon
- 5) Bunların hepsinin etkileşiminden doğmuş değerler sistemi

Bu değişkenler birbirine bağlı oldukları için toplum çoğu zaman görece bir denge içerisindedir. Bunlardan herhangi birinde bir değişiklik bu görece dengeyi bozar ve hepsinde yeni değişiklikler meydana getirir. Öyle ki, bu zincirleme reaksiyonlar sonucu toplum bir zaman sonra yeniden fonksiyonel bir bütün haline gelir ve gene görece bir dengeye kavuşur.

Bu çerçeve içerisinde, kullanılan teknoloji ona uygun işletme birimi ve tarzı, ona uygun diğer sosyal organizasyon ve değerler, iş bölümü, aile yapısı ve giderek bunların hepsi ile tutarlık halinde doğurganlık ve ölüm oranları birbirine yakın dengeli bir nüfus sözünü ettiğimiz görece bir bütünlük içinde bulunan toplumu meydana getirir. Bir

---

(1) Amme İdaresi Dergisi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt 7, Sayı 4, Aralık 1974 içinde.

örnek vermek gerekirse, sapan ve öküzle tarım yapan bir toplumda geniş aileye dayanan bir aile yapısı, bunun içinde yaş ve cinsiyete dayalı bir iş bölünmesi vardır. İster büyük toprak sahipliğinde ortakçılık-kiracılık biçiminde olsun, isterse küçük toprak sahipliği olsun, işletme birimi gene hane halkıdır. Bu toplumda mümkün gıda ve sağlık şartları içerisinde nüfusta doğurganlık ve ölüm oranları birbirine yakındır ve nüfus kendi içerisinde görece bir denge halindedir. Nüfus, böyle bir toplumda olağanüstü halleri, salgın hastalıkların, doğal afetlerin sebep olduğu ölümleri karşılayacak kadar artmaktadır. Buna uygun olarak ta bu toplumun teknolojiye öküz ve sapan gibi çok düşük bir seviyede bulunduğundan temel zenginlik kaynağı olan tarımsal üretimi maksimize etmek üzere nüfusu (hane halklarını) kırsal bölgede tutacak sosyal örgütler, adetler ve değerler gelişmiştir. Örneğin Kuzey Batı Avrupa'da sapanla tarım döneminde nüfus çok az olduğundan serflik gibi çok kesin bir kaide ile (toprağa ve lorda bağlı köylülük) nüfus toprakta tutulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda ise, göçlerle nüfus yenilendiği için bu kaide serflik kadar sıkı olmamıştır. Osmanlılarda yalnız çift bozma yasağı ile şehirlere izinsiz göç yasağı koyarak nüfusu toprakta tutmağa çalışmışlardır. Aslında Anadolu'da Roma, Bizans ve Osmanlı devrelerinde emek-tarımsal üretim-teknoloji-sosyal kurumlar ve adetler temelde hep aynı kalmış, uzun zaman değişmemişlerdir. Örneğin Roma İmparatoru Augustus zamanında yapılan bir nüfus sayımı Roma Anadolu nüfusunu 13 ila 15 milyon civarında tahmin etmiştir. Öte yandan tarımsal üretim miktar ve tekniğinde ve kırsal toplum düzeyinde belirgin bir farklılık olmadığından aradan geçen yüzyıllarca seneye ve siyasi hakimiyet, din ve dil değişik-

liklerine rağmen Türkiye Cumhuriyetinin 1927 sayımında Anadolu nüfusu gene 14 milyon civarında bulunmuştur. Diğer bir deyimle Anadolu sapan ve öküze dayalı tarımı ile 13-15 milyon civarında insanı barındırarmıştır.

Bu nüfus sosyal yapı dengesi bunca yüzyıldan sonra şimdi hızla değişmeye başlamıştır. Hepimizin çok iyi bildiği gibi 1950 lerden beri dünyanın en büyük artış hızlarından biri ile artmaya başlamıştır. Bu artışın sebebinin ölüm oranlarındaki düşme olduğunu da biliyoruz. Bu kendi başına bir gelişme sayılabilir. Eğer başta sözünü ettiğimiz çeşitli toplum yönleri arasında ciddi bir etkileşim varsa böyle bir nüfus artışının diğer değişkenleri etkilememesi imkansızdır. Şimdi burada bu etkileşimin aile, eğitim, kentleşme, kadının yeri ve durumu gibi en belirgin bazı yönleri üzerinde duracağız ve yeni dengenin nasıl yeniden kurulabileceği üzerinde ip uçları bulmağa çalışacağız.

Tarım ve Toprak-İnsan İlişkileri

Bir zamanlar çift bozma yasağı ya da serflik gibi özel sosyal organizasyonlarla toprakta tutulmağa çalışılan nüfusun toprak ilişkisi olan küçük işletmeler, ölüm oranının düşmesi ile nüfus artışı başlayınca hemen değişmez. Büyük işsiz kütleleri hemen ortaya çıkmaz, nüfus artışının insan-toprak ilişkilerindeki sonuçları belirsiz ve yavaş yavaş, bir zaman aşımından sonra ortaya çıkar. Bu sonuçların birincisi gizli işsizlik, öbürü gelir düşüklüğü ya da artan fakirliktir. Gizli işsizlik çok defa daha çok aynı iş ve yörede insanın çalışması ile marjinal verimliliği sıfıra hatta eksi bir değere indirir. Büyük arazi sahipliğinin olduğu yörelerde eğer işletmeler tarım işçi-

si kullanıyorsa ve modern işletmeciliğe sahipse daha fazla emek için pek elastikiyet yoktur. Ya da daha yoğun emek kullanır ama ücretleri düşürür. Hala kiracılık ve ortakçılıkla işletiliyorsa, nüfus artışı ile kiralar artar ya da aynı olarak alınan pay yükselir. Kiracının hane halkı çoğaldığı için de bu kira iki yönlü bir gelir düşüklüğü demek olur. Diğer taraftan kiracılık süreleri de kısaltıldığı için, fakirleşen kiracılar, topraktan mümkün olduğu kadar kısa zamanda mümkün olduğu kadar çok ürün almak isteyeceklerinden toprağın hızla verimliliğini kaybetmesine sebep olurlar.

Küçük toprak sahipliğinin hakim olduğu yerlerde de aile işletmelerinde nüfus çoğaldıkça, nadas gibi koruyucu usuller bırakıldığı için gene toprağın verimliliği azalır. Küçük işletme sahibi hane halkı daha çok üretebilmek için borçlanır ve giderek toprağını kaybeder. Bu oluşumlara makinalaşma gibi daha az emek gerektiren tarımsal modernleşme eğilimleri eklenince insan-toprak ilişkileri çok daha az emek isteyen bir düzeye erişir. Bu düzeyde kırdan kente göç başlar.

Basit teknoloji ve hane halkı işletmeciliğinde üretimi maksimize edebilmek aktif yaş grubundaki hane halkı üyelerinin çoğunluğuna bağlıdır. Onun için değişme başlamadan nüfus artışı ve topraktan kopma meydana çıkmadan önce daha çok çocuk daha çok ürün demektir. Ve örneğin nüfusta doğurganlık ve ölüm oranları birbirine yakın ve tutarlı olduğu için ailenin dört oğlunun yaşayabilmesi için sekiz çocuğun doğması gerekir. Ve hane halkının en refahlı zamanı oğullarının aktif yaş grubuna geldikleri yıllardır.(2) Ölüm

oranı düşüp de çocukların çok daha fazlası ailede yetişkin yaşlara erişince halbuki, bu artı emek gelir arttırmadığı için geri tepen bir mekanizma haline gelmektedir. Fakirlik, kötü beslenme ve kötü sağlık şartlarını doğurmakta, bu hal çalışma gücünü olumsuz etkilemekte, bunu düşük verimlilik takip etmekte ve sonu daha büyük bir fakirliğe varmaktadır.

AİLE YAPISI ve NÜFUS ARTIŞI

Türkiye'de geleneksel kırsal aile, geniş ataerkil aile dediğimiz baba, anne, bir veya daha fazla evlenmiş oğullar, bu oğulların eşleri ve çocukları ile evlenmemiş kız ve erkek çocuklardan oluşan aile türü kendi kendine yeten küçük toprak işleyen çevrelerin aile yapısıdır. Ölüm gibi demografik sebeplerle en yaygın aile tipi olamamakla beraber sapan ve öküzle tarımda üretimi maksimize etmeğe en uygun aile şeklidir. Aile içindeki otorite ilişkileri, iş bölümü düzeni gibi yönlerde bu aile yapısı yalnız üretim biçimine göre gelişmemiş, sosyal değerleri de kendisine uydurmuştur. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, çok oğul, zenginlik demektir. Fakat dengeli zamanın ölüm oranları ile oğulların sayısı nadiren ikinin üzerine çıkabilmektedir. Bu şartlarda değerlerde de örneğin "yaratan Allah rızkını verir" gibi her doğan çocuğun yeri olduğunu belirten vaziyet alışlar doğmuştur. Filhakika bu ailede altı yaşına gelen ve biyolojik motor kontrollerini başaran çocuklar,

---

(2)Ekz: A. P. Sterling, "Domestic Cycle in Turkish Villages", J. P. Rivers (ed). Mediterranean Country Man içerisinde, La Hay, UNESCO-Mouton 1963.

S. Timur, Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-15, 1972 Ankara.

sıgırtmaçlık gibi, çiftçiliğe yardım gibi işlerden başlayarak ailenin üretim faaliyetlerine katılır. Daha sonraları özel bir zaman ve para sarfı gerekmeksizin büyüklerinin yanında temel üretim öğrenir. Böylece altı yaşlarından sonra demografların bağımlılık dedikleri ilişkiden kurtulur.

Ölüm oranlarının düşmesi ile nüfus artışı başlayınca sosyal yapının ilk tepkisi aile yapısından gelmektedir. Adana civarında sistenli bir tarzda gözlemler yaptığımız dört köyde bu tepkileri açıkça takip etmek mümkün olmuştur.(3) Çocuk sayısı artıp haneler büyüdükçe geçim zorlukları başlamış ve ilk uyum geniş ailelerin parçalanıp çekirdek aileye, yani sadece ana, baba ve evlenmemiş çocukları kapsayan bir birime dönüşmesi olmuştur. Adana'nın dört köyündeki bütün parçalanmış aileler, sebep olarak sadece geçim sıkıntısı sonucu geçimsizliği göstermişlerdir. Aile işletmesinin bozulmadığı yeni tarım tekniklerini kullanmayan hanelerde hala zenginlik ailelerin büyüklüğüne bağlı kalmakta ise de, değişen sosyo-ekonomik şartlarda işletme birimini bu orta boyda ve aynı teknolojiye tutmak olanağı bulunmayınca aile de kendisini küçültmektedir.(4) Çekirdek ailede toprak-insan ilişkilerinde açıkladığımız gibi düşük ücretlerle karşılaşınca gene geçim sorununu halledememekte, ayrı konutlarda oturmakla beraber yakın akrabalar, anne-baba, kardeşler arasında çok girift yeni biçim bir karşılıklı yardımlaşma ilişkisine girmektedir. Bu yardımlaşma tüketim maddeleri değiş-tokuşu olabileceği gibi, tarımsal üretimde çeşitli işbirliği şekilleri de

---

(3) M. Kiray, J. Hinderink, Social Stratification as an Obstacle to Development, Praeger, 1970, New York.

(4) S. Timur, a.g.e.

olabilir. Bir çok zaman bu yardımlaşma kurulmayabilir. O zaman ana-baba ve küçük çocuklardan oluşan çekirdek aile, beş-altı çocuğa tek başına bakmak zorunda kalan ana, üretici işlerde çalışmadığı için, bu tür aile hemen köyün en fakir aileleri haline gelmektedir. Pamuk tarımı ve gündelikçi tarım işçiliğinin hakim olduğu köylerde örneğin Adana civarında ailenin bu değişimi çok kolay gözlenmektedir. Böyle haller çok zaman kırsal aileler yönünden en az istenen şekil olmakla beraber, annenin akrabalarının (annesinin, kızkardeşinin hatta erkek kardeşinin) aileye katılmasına sebep olur. Geniş aileye has değerler ailenin erkek üyelerinin ihtiyacı olanları himaye etmesini öngörür. Bir kimsenin damadı ile oturması ya da kız kardeşinden yardım istemesi arzulanan bir şey değildir. Fakat değişen tarım ekonomisi şartları ve artan nüfusun baskısı altında bu az arzulanan aile düzeni bile ortaya çıkabilmektedir. (5)

Artan nüfus ve geçim sıkıntısı içerisinde parçalanmış geniş aile ile beraber aile ve komünün hayatında en önemli ilişkiyi meydana getiren baba-oğul ilişkileri de değişmektedir. Baba otoritesine ve karar verme yetkisine dayanan geniş aile çözüldükçe baba oğul arasındaki ilişkilerde de babanın özel yeri kaybolmaktadır. Bu, topluma başka otorite ve karar verme çevrelerinin çıkışı ile beraber olmaktadır.

GÖÇ VE ŞEHİRLEŞME

Kırsal bölgede artan nüfus ve değişen geçim şartları içerisinde ailenin bir uyum mekanizması olarak gösterdiği deği-

---

(5) M. Kıray, J. Hinderink, a.g.e. s. 189.

şiklikler çok önemli olmakla beraber belirli bir saturasyon noktasından itibaren yeterli olmamaktadır. Bu noktadan sonra, artı nüfus ve artı emek artık gizli işsiz ve parçalanmış ve yardımlaşan aile birimleri halinde bile kırsal bölgede kalamayıp köyü terk etmektedir. Göç, nüfusun aile değişikliklerinden sonraki en önemli uyum mekanizmasıdır. Adana civarında sözünü ettiğimiz köylerden birinde, örneğin 1950-1955-1960 yılları arasında nüfus binde 31.4 gibi çok yüksek bir oranla artarken 1960-1965 yılları arasında bu oran binde beş gibi bir sayıya inmiştir. (6) Bu düşüş onbeş sene gibi bir süre köyün iç yapısı içerisinde uyum olanakları aranırken nasıl bir noktadan sonra birden bire göçe geçildiğini çok güzel göstermektedir. Göçenlerin hepsinin de, ya toprak mülkiyeti kutuplaşması ile topraksız kalıp geçim sıkıntısına düşerek ya da aile toprağının çok küçük parçalara bölünmesi yüzünden geçinemediklerinden köyü bıraktıkları tesbit edilmiştir.

Fakat acaba göç, nüfus artışını durdurmak bakımından bir çözüm müdür? Köylülükten çıkan ve topraktan kopan fazla emek kente göçtüğünde, buraya uyum yapması ve modern kentlere has sosyal organizasyon ve kurumlarla bütünleşmesi kolay olmamaktadır. Bunun nedeni, esasında kentlerimizin yeter hızla yeni bir yapıya ulaşip kırsal bölgeden kopan nüfusu emecek koşulları yaratamayışındır. Sağlıklı bir modern kent yapısı büyük çapta sanayi ve onunla beraber gelişecek modern formel örgütlerin ortaya çıkması ile oluşur. Oysa bunlar Türkiye kentleşmesinde çok sınırlıdır. Kırdan

---

(6) Aynı eser, s. 170.

göçen fazla nüfusun kentteki meslek yapısı, bu yönü çok iyi aydınlatmaktadır. Göçen nüfusun oturduğu gecekondu bölgelerinde yapılan bütün araştırmalara göre (7) buradaki aile reislerinin büyük çoğunluğu küçük memurluk, becerisiz işler, küçük ticaret, ayak satıcılığı, çeşitli eşya onarıcılığı gibi benzeri işlerle uğraşmaktadırlar. İncelemelerdeki becerili işçi kategorilerindeki işler de ayakkabıcı, terzi, marangoz, kamyon şoförleri, oto onarım işleri kalfalarından oluşmaktadır. Bütün bu uğraşlar, gereğince sanayileşmiş bir düzene ait değildir. Modern ile sanayi-öncesi feodal kentsel iş yapısının çapraşık bir birleşimidir. Kente göçenler artık kesinlikle köylü değildir. Ancak çok yavaş sanayileşme ve ondan daha yavaş olan formel organizasyon gelişmesi nedeni ile topraklarına bırakmak zorunda kalmış olan bu nüfus endüstrial-kentli işçi kişiliğini almağa genellikle fırsat bulamamakta, rastgele, küçük, üretici olmayan hizmet işleri ile uğraşmaktadır. Bu anlamda kentteki üretim ve meslek ilişkileri son derece amorf (şekilsiz) bir haldedir. Çocukların bu meslek yapısı içinde özel bir yeri vardır. Tıpkı modernleşme öncesi tarımda nasıl aile işletmesine daha altı yaşından katılıyor idi ise, kentlerde yeni göçenlere açık olan bu beceri istemeyen işlere de, aile için küçük yaştaki çocukların çalışması tabii birşey olduğundan hemen girmekte ve köydeki düşük bağımlılık yaşını sürdürmektedir. Dolmuş muavinliği, ayak satıcılığı, ayakkabı boyacılığı 8-10 yaşındaki çocuklara da uygun gelmekte ve ailenin gelirine büyük katkısı

---

(7) Örnek olarak bkz: İ. Yasa, Ankara'da Gecekondu Aileleri, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayını, s.46, 1966 Ank. C. Hart, Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1969, İstanbul.

M. Kiray, Squatter Housing: Fast Depeasantization and Slow Workerization in Underdeveloped Countries, 7. Dünya

olmaktadır. Ne var ki, böyle düşük bağımlılık yaşı ve üretkenlik aileyi çocuk sayısını azaltmak gereğini duymaktan uzak tutmaktadır, Üstelik çocukların düzensiz ve kontrolsüz işlerde çalışması daha sonraları beceri isteyen disiplinli işlerde çalışma imkanını da azaltmaktadır. Böylece kentleşme nüfus artışının durdurulması ve nüfusun kentsel yaşantıya bütünleşmesi yönünden kendinden bekleneni gereğince yerine getirememektedir. Kentteki bu cins işler gizli işsizliğin kırsal yörelerden kentsel yörelere kaydığını göstermektedir.

EGİTİM

Artan nüfus ve değişen sosyal yapı ilişkileri karşısında hem köyde hem de kentte gözlenen bir olgu vardır: İrrasyonelle varan bir derecede çocukları okutmak isteği, Adana köyleri, Söke civarı ve Karadeniz Ereğlisi civarında bizim kendi gözlemlerimizde olduğu kadar, Türkiye Devlet Planlama Teşkilatı, Hacettepe Üniversitesi ve başka çevrelerce yapılmış bütün sörvey ve araştırmalarda ortaya çıkan, herkesin "okuyabildiği kadar" çok okutmak isteğidir. Bu eğitim toplumumuzun gelişme yönü ile de uyuşma halindedir. Yalnız kırdaki ve kentte düşük gelir ve aile başına düşen çocuk sayısının büyümesi ile, yani bu kadar hızlı nüfus artışı ile kaç çocuğun eğitim olanağı bulabileceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin yarattığı olanaklar, artan nüfus karşısında yetersiz kaldığı gibi, kentsel yapıya bütünleşmemiş bir ailenin de kaç çocuğunu eğitebileceği cevabı kolay verilemeyecek bir sorudur.

"Yaratan Allah rızkını verir" ile ifade edilen, ölüm oranının yüksek, işgücü arzının düşük olduğu, bir ailenin ne

kadar çok oğlun olursa o kadar rahatının yerinde olacağı inancının realiteye uygun olduğu zamanlar şimdi artık geçmiştir. Doğan çok sayıdaki çocuğun, eğitimle belirli bir hüner ve beceri sahibi olmadan, belirli yükseklikte bir gelir rızık sağlaması imkansızdır. İrrasyonele varan eğitim isteği aslında köylü ve kentlilerin, ileri teknoloji ve örgütlü bir iş çevresinde istihdam olanağı bularak nitelik ve beceri kazanma isteği diye yorumlanmalıdır. Belirli bir tarım arazisinde ailenin ve hane halkının en küçüğünden en büyüğüne kadar herkesin gücüne göre çalıştığı ve ortaklaşa ürettikleri rızıkın ortaklaşa paylaşıldığı toplumsal yapı büyük bir hızla değişmektedir. Yeni piyasa ürünleri ve kentteki istihdam olanakları, traktör kullanmaktan yüksek teknikli sanayi ve örgütlerdeki işleri öğrenmeye kadar özel beceri ve ihtisaslaşma gerektirmektedir. Bu beceri ve ihtisaslaşma artık çocuk yaşlarda aile büyüklerinden öğrenilemez. Mutlaka uzun süreli eğitim gerektirir. Bu eğitimi zaten düşük olan gelirleri ile çok çocuklu aileler çocuklarının hepsine sağlayamazlar. Elimizde tam sayı olmamakla beraber, genel gözlemlerimize göre bir çok ailede, kabiliyetleri ne olursa olsun büyük çocuklar, çabucak az gelirli, az hüner isteyen işlere girmekte ve sonra arkadan gelen kardeşlerinin daha iyi beceriler elde etmek için eğitimlerine yardım etmektedirler. Bu çözüm kaç kardeş için doğrudur bilemeyiz. Fakat sonunda aynı aileden bazı kimseler çok daha iyi eğitilmiş hale gelmektedir. Herşeyden rağmen modern bir sosyal yapının gerektirdiği eğitim hiç bir orta gelirli ailede üçten fazla çocuğa verilemez. Burada hızlı artan nüfusa eğitim hizmetini getirmekten devlet de aciz kalmaktadır. Böylece iki yönden birden yani hem eğitim olanağı arzı hem de bunu talep etmek geri kal-

maktadır. Bağımlılık yaşı hakikaten 15-18 yaşlarına yükselse bu yükselme eğitim olanağının belirli seviyede herkes ulaşmış olması demek olacaktır. Herkesin eğitilmiş, ihtisaslaşmış olması ise nüfusun sanayi ve iş örgütlerince istihdamları demektir ki bu halde de doğurganlık oranı düşmüş olmak gerekir. Anne babalar eğitim ve iyi istihdam olanakları ile az çocuklu oldukları kadar hem çocukları hem kendileri için sosyal tabakalaşma sistemi içinde üst tabakalara çıkmak olanağını bulurlar.

KADINLARIN DURUMU

Yüksek nüfus artışı kadınları sadece çok doğumdan ileri gelen sağlık bozuklukları yönünden hırpalamaz. Toplumdaki yeri de bir türle belirlenemez. Kız çocukları ele alacak olursak, kimsenin pek eğitilme gereği olmadığı bir düzende kızların da eğitilmemesi doğaldı. Fakat eğitim görüp beceri kazanmak şart olduktan sonra, ailenin eğitemeyecek kadar çok sayıda çocuğu varsa ilk fedakarlık kız çocuklarından yapılmakta, onlara eğitim gerekmediği kanısına varılmaktadır. Ülkemizde kız çocukların eğitimlerinden en kolay kırsal bölgelerle vez geçilmektedir. Bu bölgelerde henüz kızların özel ihtisaslaşmış işlerde çalışma olanağı yoktur. Dolayısıyla kızlar fonksiyonel olmayan eğitimin dışındadırlar. Kente yerleşildiğinde ise istenen ilk okula gidip "kencilerini kurtarmaları"dır. Kız çocuklarının evlenip başka hane halkı üyesi olması da erkeklere tanınan önceliğe hak verdirmektedir. Oysa ki, şehirleşmiş, sanayileşmiş, nüfusu dengeli toplumlarda çalışma hüneleri edinip iyi uyum yapmada kız-erkek ayırımı yoktur. Bizde aile başına düşen çocuk sayısının ve doğurganlık oranının yüksek-

liğinden erkeğin önceliği ve kadına ihtisaslaşma şansı tanımamak devam edip gitmektedir. Bizim araştırmalarımız içerisinde Adana civarında gelişmiş ve dışarı açılmış köylerde oğullar için okullaşma oranı yüzde 92 ve ileri derecede okutma isteği yüzde 80 kadarken, kızlar için okullaşma oranı yüzde 60 civarında kalmakta, ilk okuldan sonra okuması ise hiç düşünülmemekte idi. Ereğli gibi bir kasabada ise 1962 de erkek çocukların %75 inin üniversite eğitimi yapması istenirken kızların ancak yüzde 40 ı için yüksek eğitim arzulanmaktadır. (8) Bununla birlikte on yıl önce Ereğli'deki gözlemlerimizde kentlerde kızların da "hiç değilse kendi kendilerini kurtaracak kadar" eğitime sahip olmaları gereği hissedilmiştir. Bir çok yerde de anne babalar kızların eğitimine "imkanımız olursa" kaydı ile çok taraftardır. Bu imkan da sadece az çocuklu aileler için bulunabilir. Burada iki çocuğu farklı derecede okumuş, kadını cahil bir ailenin iç düzeninin bozukluğu da kolayca anlaşılır. Oysa eskiden bir ailede herkes aynı derecede cahildi ve aile kendi içinde son derece tutarlı idi.

Genellikle topraktan kopma ve kentleşme kadının eğitilme, ihtisaslaşma, ev dışında iş ve meslek edinmesini ve çevresi ile daha çok ilgilenmesini sağlar. Çok çocukluluk ise, kadını kentte köyden daha fazla dar çevreye kapatır. Kadının topraktan ve çok çocuktan kurtulup yeni modern toplum düzeni ile bütünleşmesi, batıda üç kuşağı, yüz yıl kadar bir zamanı almıştır. Şimdi bizde ve diğer gelişmekte olan ülkelerde çok çocukluluk, yüksek doğurganlık oranının sürüp gitmesi halinde kadının yeni düzene uyumu çok daha uzun bir zaman alabilir.

---

(8) M. Kiray, Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, 1964, Ankara.

SONUÇ

Sonuçta tekrar doğurganlık oranının etkilediği sık söylenen ve sayılarla kanıtlanan eğitim, şehirleşme, sosyal mevki ve gelirle ilişkisine gelmek gerekir. Sözümlü ettiğimiz bu faktörlerin etkili olduğu görülmekle beraber etkileşim sürecinin tam ne olduğu pek açıklanmamıştır. Ve örneğin şehirleşme son derece geniş kapsamlı bir oluşum kavramının hangi yönünün doğurganlığı etkilediğini tam olarak bilemezsek, nasıl kontrol getirebiliriz. Buraya kadar olan yazımızda bir çok defa dikkati çektiğimiz gibi ait olduğu sosyal yapı ve nüfus özellikleri ile tam olarak bütünleşmiş olan ve yukarıdaki değişkenlerin hepsini ayrı ayrı içeren bağımlılık yaşına ve bunun kontrolüne daha çok dikkat etmek gerekmektedir.

Her ne kadar bütün nüfus literatüründe bağımlı genç yaş 14 diye alınsa da sanayileşmemiş toplumlarda aileye dayanan üretim düzenlerinde hem kız hem oğlan çocuklar bu yaştan çok önce üretim faaliyetlerinin hafif yönlerine katılarak işe başlarlar. Oysa ki, gereği ile sanayileşmiş ve şehirleşmiş toplumlarda bir gencin bağımlılıktan kurtulması, bir hüner edinerak üretim sürecine katılması 15 yaşından çok sonraya kalabilir. Bir örnek vermek gerekirse geri kalmış ülkelerin kırsal bölgelerinde sığırtaçlık 8 ila 10 yaşındaki çocukların doğal faaliyetidir. Kapalı ahır hayvancılığında ise aynı delikanlı 18-20 yaşından önce üretici olamaz. Kentsel faaliyetlerde çıraklık ve ayak satıcılığı ile teknisyenlik ve formel örgütlerde işletmecilik aynı biçim bir ilişki göstermektedir. Çocukların küçük yaşta üretime katılma olanağı kalktığından ve 18-20 yaşına kadar para ve zaman harcanarak çocuklara

beceri kazandırmak tek yol olarak kaldığı zaman doğurganlık oranı da kendiliğinden düşecektir.

Batıda doğurganlık oranlarının düşüşü de hakim sanayi teknolojisinin ve örgütlerin kompleksliğinin çocuk emeğinden faydalanamaz hale gelmesinden sonra olmuştur. İngiltere 1880 lerden sonra bu seviyeye ulaşmış, çocuk emeği reddedilmiş ve 1910 da da çocuk emeğini yasaklayan kanunlar çıkmıştır.(9)

Aileler çocuklarının bağımlılığını kendi seçmeleri ile değil de başka olanak kalmadığı için uzadığını gördükleri ölçüde başka bir müdahaleye gerek kalmadan, geleneksel ya da modern kontrol teknikleriyle çocuklarının sayısını azaltır, doğurganlık oranını düşürürler. Toplumun çeşitli yönleri birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde olduğu için de teknoloji bağımlılık yaşının değişmesi ve yaygın hale gelmesiyle eğitim, aile yapısı, gelir düzeyi, değerler sistemi de değişerek gene dengeli ve tutarlı bir hale gelirler. Diğer bir deyimle toplum yapısı ile nüfus yapısı birbirine uyar, düşük ölüm oranı ile doğurganlık oranı tekrar dengelenir. Bu yüzden sadece bağımlılık yaşı teknoloji seviyesi gibi bir faktöre şuurlu olarak müdahale ederek nüfus artışı gibi gelişmede bir çok emeği yiyip yutam bir oluşumu kontrol altına almış oluruz kanısındayız.

---

(9) A. B. Mountjoy, Industrialization and Underdeveloped Countries, Hutchinson and Co. 1963, Londra.

Hereditary lordship:-

Sipahkulu baki sipah
beyleri Sanak beyi kasrında
baki sipah veyvodaya girer. Zira
veyvodalar için sipah uluhalında
olunak - köpürümünle girerler -
Küçük parçaları kontrolü ve devanlar
kardarı beyin ve kontrolü de - geleneği
devletin gücü sorumludur....